

NOVÉ POZNATKY KE STAVEBNÍ HISTORII VILY TUGENDHAT A K JEJÍ OBNOVĚ A REKONSTRUKCI V LETECH 1981-1985

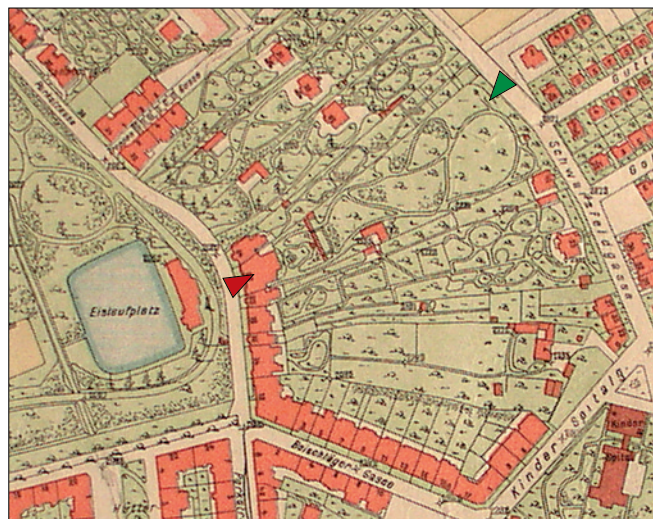
DAGMAR ČERNOUŠKOVÁ - JOSEF JANEČEK - KAREL KSANDR - PAVEL
ZAHRADNÍK

Účel stavby jí dává vlastní smysl. ... Obytný dům má sloužit pouze bydlení. Místo stavby, poloha ke slunci, prostorové rozvržení a stavební materiály jsou podstatné faktory pro tvorbu obytného domu. Z těchto podmínek je třeba skloubit stavební organismus.

Ludwig Mies van der Rohe, 1924

V roce 2001 byl zpracován stavebněhistorický průzkum brněnské vily Greta a Fritze Tugendhatových. Vzhledem k mimořádnému významu stavby, která je stěžejním evropským dílem architekta Ludwiga Miese van der Rohe z let 1928–1930 a řadí se k nejvýznamnějším vilovým realizacím světové architektury 20. století, byl SHP zpracován jako nadstandardní. Za tímto účelem byla sestavena multiprofesní skupina historiků umění, památkářů, archivářů, teoretiků architektury, zahradních architektů a přírodovědců pod vedením Karla Ksandra.¹⁾

Při zpracování SHP vily Tugendhat bylo nezbytné prostudovat veškerou dostupnou literaturu a odborné publikace, týkající se stavby od doby jejího vzniku. Vedle soudobých recepcí vily, publikovaných W. Riezlerem, J. Bierem, L. Hilberseimerem a samotnými stavebníky na stránkách časopisu *Die Form* a *Der Baumeister* v roce 1931 byla jedním z nejdůležitějších pramenů publikace *The Modern House* od F. R. S. Yorcka, která vyšla v roce 1934 v Londýně. Stěžejní byl velmi podrobný archivní průzkum, na jehož základě byla všechna dosud literaturou uváděná fakta a data opětně prověřena a případně poopravena a doplněna. Jednoznačně za nejprínosnější lze označit objev průpisu stavebního povolení pro vilu Greta a Fritze Tugendhatových ze dne 26. října 1929 s celkem 36 podmínkami stavebního

Obr. 1: Brno, situace území mezi ulicemi Drobného (dříve Sadová – Parkstrasse) a Černopolní (V černých polích – Schwarzfeldgasse) s pozemkem za Löw-Beerovou vilou (č. 22) s historickou cestní sítí na mapě Brna z roku 1914; ► parcela pro vilu Tugendhat; (Archiv města Brna, fond U 9 sbírka map a plánů, sign. H 8).

úřadu Zemského hlavního města Brna a plánů všech podlaží vily s vodovodními rozvody a se zakreslenými zařizovacími předměty v archivu Brněnských vodáren a kanalizací a. s. Velmi cenné jsou materiály z pozůstalosti brněnského architekta Františka Kalivody, uložené v Muzeu města Brna. Kalivoda již od počátku 60. let poukazyval na význam vily Tugendhat, která se v roce 1963 stala nemovitou kulturní památkou a zahájil konkrétní kroky směřující k její obnově a důstojnému využití.²⁾ Koncem 60. let navázal kontakty s Gretou Tugendhat, která v listopadu 1967 poprvé téměř po 30 letech navštívila Brno a svůj dům a v lednu 1969 vystoupila v brněnském Domě umění s přednáškou, která patří k zásadním pramenům pro poznání stavby.³⁾ Byly shromážděny a v digitální podobě k SHP přilože-

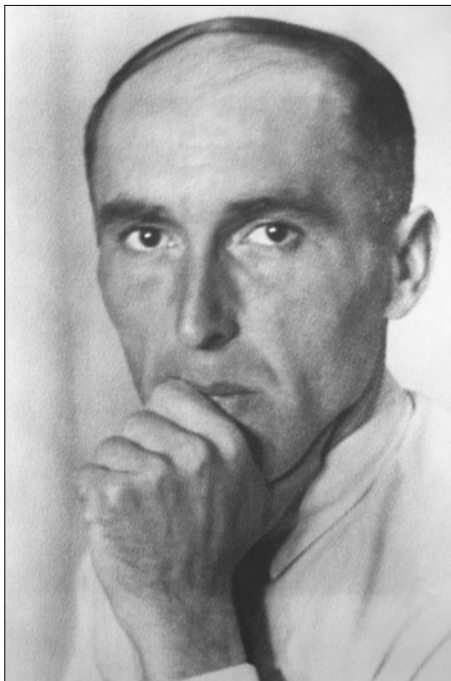
1) Viz K. Ksandr a kol., Vila Greta a Fritze Tugendhatových (Brno-sever, Černá Pole čp. 237, Černopolní 45), stavebněhistorický průzkum. Praha: Státní ústav památkové péče 2001. Bc. Karel Ksandr – koordinace průzkumu, popis a rozbor stavby, zpracování archivních plánů a fotodokumentace; PhDr. Pavel Zahradník – průzkum archivních fondů v České republice; prof. PhDr. Rostislav Švácha, CSc. – prostor vily; prof. Ing. arch. Petr Urlich, CSc. – zařazení do světového kontextu; Ing. Přemysl Krejčířík a Ing. Kamila Krejčíříková-Tošková – rozbor zahrady a zeleně; PhDr. Helena Čížinská – mobiliár; Ing. Rudolf Šlesinger – laboratorní průzkum vybraných povrchových vrstev; Prof. Leslie van Duzer – materiál z archivu Miese van der Rohe z Muzea moderního umění v New Yorku; Mgr. Martin Micka – aktuální fotodokumentace. Jedná se převážně o tým odborníků, kteří před několika lety zpracovali SHP pražské Müllerovy vily od architekta Adolfa Loose, za než byli spoluoceněni cenou Evropské unie pro kulturní dědictví Europa Nostra za příkladnou obnovu stavby v letech 1997–2000.

2) Vila Tugendhat je v Seznamu nemovitých kulturních památek zapsána pod rejstř. č. 16079/7-98. Od r. 1995 je Národní kulturní památkou a od r. 2001 je zapsána na Seznam světového kulturního dědictví UNESCO.

3) V Kalivodově pozůstalosti jsou vedle bohaté korespondence s Gretou Tugendhat např. i dokumentární fotografie venkovní kliky garážových vrat a jedinečná fotografie vnitřní, dvakrát horizontálně zalomené kliky ocelových prosklených dveří, která vychází z jednoduché kliky navržené v r. 1922 Waltrem Gropiem v rámci Bauhausu. Tyto jednoduché kliky jsou ve vile Tugendhat použity u dřevěných dveří v interiérech.

Obr. 2: Greta Tugendhat, asi kolem roku 1930 (NPÚ-ÚOP Brno, inv. č. 49079).

Obr. 3: Fritz Tugendhat, asi kolem roku 1930 (NPÚ-ÚOP Brno, inv. č. 49080).

ny prakticky veškeré u nás dostupné plánové materiály, především cca 300 ks plánů uložených v Muzeu města Brna, a v informativní náhledové formě i plány uložené v Miesově archivu v Muzeu moderního umění v New Yorku. Cenovým archivním pramenem je podrobné geodetické zaměření vily Tugendhat, pořízené na jaře 1969 a uložené v archivu Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště Brno (dále NPÚ-ÚOP Brno). Toto zaměření má klíčový význam pro obnovu vily, neboť jsou zde zakresleny původní zařizovací předměty, radiátory, vypínače apod. Samostatné kapitoly SHP vily Tugendhat tvoří uměnovědné a teoretické analýzy našich předních historiků umění a teoretiků architektury a dále zhodnocení vily v kontextu světové moderní architektury a z hlediska památkové péče se zdůrazněním výjimečné autenticity tohoto domu.

V rámci vlastního průzkumu stavby jako hmotného pramene byl proveden podrobný popis a fotodokumentace stávajícího stavu domu. Byly shromážděny veškeré dostupné fotografie vily z meziválečného období, ke kterým byly pořízeny pro nezbytnou konfrontaci shodné záběry. Byly sestaveny soubory fotografií z poválečného období, zejména z konce 60. let, dále z roku 1980, kdy byla vila již ve vážném havarijním stavu, a z roku 1985, kdy byla dokončena obnova vily. Součástí terénního průzkumu byly také průzkumy přírodovědné, konkrétně stratigrafie nejpodstatnějších povrchů (omítky, nátěry apod.), které jsou zdokumentovány na fotografiích jednotlivých nábrusů ve velkém zvětšení a rovněž na fotografiích v UF záření pro lepší vyhodnocení jednotlivých vrstev. V souvislosti s fyzickými průzkumy byly zpracovány i náměty pro památkově – restaurátorskou obnovu stavby.

Byl pořízen soupis a zhodnocení vnitřního mobiliáře včetně dokumentace současného stavu autentických prvků dochovaných na území České republiky i v zahraničí.⁴⁾

4) V tomto soupisu je zahrnuta i plastika „Ohlížející se divčí torzo“ od Wilhelma Lehmbrucka z r. 1913, která byla součástí sbírek Moravské ga-

Nedílnou součástí vily Tugendhat je zahrada, která byla podrobena průzkumu a vyhodnocení návrhu zahradních úprav z roku 1930, na kterém měla vedle Miese velký podíl brněnská zahradní architektka Markéta Roderová-Müllerová. Zároveň byla určena původní skladba rostlinného inventáře (včetně zimní zahrady) a provedena podrobná inventarizace současného rostlinného inventáře s vyhodnocením původnosti, stáří a vhodnosti v kontextu výsadby provedené při dokončení stavby.

Do SHP byla zahrnuta také svědectví doposud žijících osob, které v minulosti byly s tímto objektem v kontaktu. Nejdůležitější výpovědi podali autoři projektu obnovy vily z let 1981 až 1985 Ing. arch. Jarmila Kutějová a Ing. Josef Janeček, dále paní Zdeňka Strouhalová, která

navštěvovala vilu v letech 1959–1961 v rámci ozdravné rehabilitace. Cenná svědectví včetně rodinných fotografií poskytl příslušníci rodiny Tugendhat.⁵⁾

Již v rámci SHP a poté i následně byla důkladně analyzována obnova a rekonstrukce vily z let 1981–1985, která byla a doposud často stále je u nás i v zahraničí prezentována velmi negativně. V této souvislosti zazněla a byla publikována řada názorů, které však byly buď neúplné nebo zkrácené a mnohdy zcela nepravdivé. Žádný z kritiků neprovedl důslednější a objektivnější rozbor celé tehdejší situace, kterou tvořila řada aspektů, o nichž není mnohé známo.⁶⁾ Obnovu stavby z 80. let poprvé veřejně kladně zhodnotil Karel Ksandr v roce 2004.⁷⁾ Tento názor podpořil také Ivo Hammer, který v objektu v letech 2003–2005 vedl a prováděl restaurátorské průzkumy, na základě jejichž výsledků mj. konstatoval, že brněnskou vilu Tugendhat lze dnes označit za nejautentičtější Miesovu stavbu v Evropě.⁸⁾

lerie v Brně. V r. 2006 bylo toto umělecké dílo na základě zákona o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem vráceno příslušníkům rodiny Tugendhat a v únoru 2007 bylo prodáno prostřednictvím londýnské pobočky aukční síně Sotheby's soukromému sběrateli do USA.

5) Během zpracování SHP bylo od dárců, který si nepřeje být jmenován, získáno jedno kompletní menší svítidlo (typ svítidla umístěného původně v ložnici Fritze Tugendhata) a jeden autentický širm většího typu svítidla.

6) Prakticky jedině soudobé pozitivní zhodnocení publikoval prof. PhDr. Jan Sedlák, CSc. – viz J. Sedlák, K rekonstrukci vily Tugendhat v Brně, Památky a příroda, roč. 12, 1987, s. 261–270.

7) Stalo se tak na Mezinárodní konferenci s názvem *Bílé domy nemusely být vždycky bílé aneb výsledky dosavadních průzkumů vily Tugendhat v Brně*, která se konala 11. listopadu 2004 v Národním technickém muzeu v Praze a doprovodila ji výstava o vile Tugendhat, která proběhla v NTM od 12. 11. 2004 do 9. 1. 2005. Viz např. D. Černoušková, *Bílé domy nemusely být vždycky bílé*. Výstava a mezinárodní konference o vile Tugendhat, ERA 21, roč. 5, č. 1, 2005, s. 50–51.

8) Prof. Dr. Ivo Hammer, historik umění a restaurátor, profesor restaurování na univerzitě v Hildesheimu; manžel nejmladší dcery stavebníků vily, prof. Dr. Daniely Hammer-Tugendhat. Ve vile Tugendhat vedl se

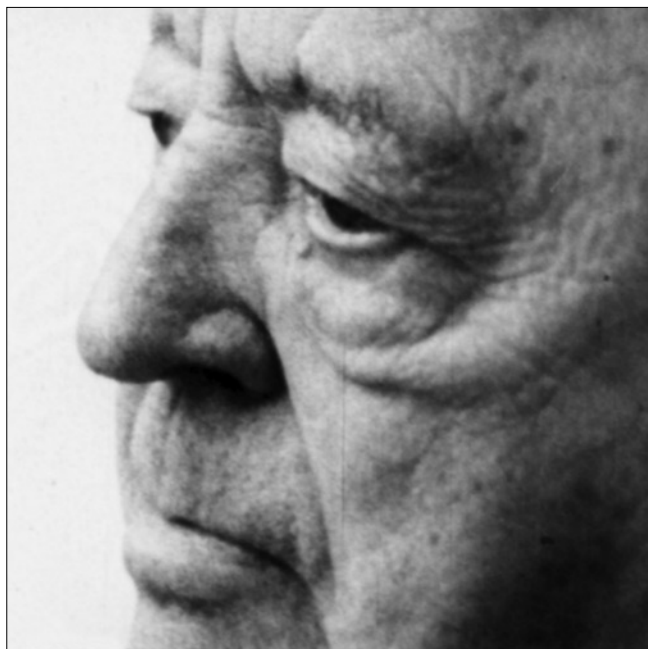
Oba badatelé se na základě prostudování projektové dokumentace z let 1981–1982 a podrobného terénního průzkumu shodli na tom, že projekt obnovy a rekonstrukce vily, která proběhla v letech 1981–1985, byl na tehdejší dobu vysoce profesionální. Tuto skutečnost také připomněli na mezinárodní konferenci MATERIALITY v Brně v roce 2006, kde rovněž vystoupil Josef Janeček se samostatným referátem na toto téma.⁹⁾ Vlastní realizace pak proběhla v rámci soudobých finančních, technických, materiálových a technologických možností, a to téměř výhradně domácí proveniencí.

Je třeba jasně zdůraznit, že vila nebyla obnovována a rekonstruována pro ni samu – jako instalovanou památku moderní architektury. Velmi limitující v mnoha směrech byl zvláště v tehdejší společenskopolitické situaci investor, kterým byl odbor vnitřních věcí Národního výboru města Brna. Pro tohoto investora byla vysoce odborná hlediska na obnovu stavby a z toho např. plynoucí kooperace se zahraničními partnery zcela irelevantní. Sama filozofie a především praktická realizace obnovy památek architektury 20. století byla u nás, ale i ve světě v 80. letech ještě na samém počátku a poměry v socialistickém Československu nebyly pozitivně nakloněny těmto aktivitám. Památkové orgány se této konkrétní akci téměř vůbec neúčastnily, ačkoli při snaze o záchranu a obnovu vily Tugendhat v 60. letech, zejména díky osobnosti architekta Františka Kalivody, velmi aktivně působil předchůdce dnešního Národního památkového ústavu (Státní ústav památkové péče a později Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Brně). Vezmeme-li v úvahu jen tyto skutečnosti a také nepřiznivý stavebnětechnický stav, ve kterém se tehdy objekt nacházel, lze jednoznačně konstatovat, že obnova a rekonstrukce v 80. letech vilu Tugendhat zachránila.

V roce 2005 vzniklo přímo ve vile Tugendhat, která je od roku 1994 v operativní správě Muzea města Brna, Studijní a dokumentační centrum (MuMB, SDC-VT). Jeho hlavním úkolem je shromažďovat fakta a dokumenty o stavbě, architektovi a stavebnících vily a postupně je zpřístupňovat zejména odborné veřejnosti. SDC-VT se zaměřuje také na studium širších historických souvislostí s důrazem na brněnskou architekturu od 19. století až po současnost. V rámci badatelské činnosti SDC-VT se prozatím podařilo získat řadu nových cenných pramenů z brněnských archivů a kulturních institucí, ale i od příslušníků rodiny Tugendhat a žijících pamětníků. K nejhodnotnějším z nich patří především DVD záznam výpovědi Ing. Josefa Janeč-

svými studenty a dalšími profesními kolegy ze zahraničí i z České republiky restaurátorské průzkumy povrchových vrstev a barevnosti vnějších a vnitřních omítek a rozborů povrchových vrstev dřeva, kovů apod. Výsledky těchto průzkumů byly prezentovány na konferenci v NTM v Praze v r. 2004 (viz pozn. 7) a především na konferenci MATERIALITY v Brně v dubnu 2006 (viz pozn. 9).

9) Mezinárodní sympozium MATERIALITY proběhlo 27.–29. 4. 2006 v Brně. Bylo uspořádáno pod záštitou ICOMOS International, primátora města Brna a s podporou do.co.mo.mo. International, Vysoké školy užitečných věd a umění v Hildesheimu, Muzea města Brna, Vysokého učení technického v Brně – fakulty architektury, Národního technického muzea v Praze a Brněnských výstav a veletrhů – Veletrhů Brno. Bylo zaměřeno na průzkumy a péči o zachování povrchových ploch staveb klasické moderny a vystoupili zde přední zahraniční a čeští badatelé, restaurátoři a architekti, kteří se věnují této problematice. Vila Tugendhat byl věnován samostatný blok přednášek. Viz např. P. Dvořák, Mezinárodní konference MATERIALITY v Brně 27.–29. dubna 2006, ERA 21, roč. 6., č. 2, 2006, s. 7 a dále informace na internetu.

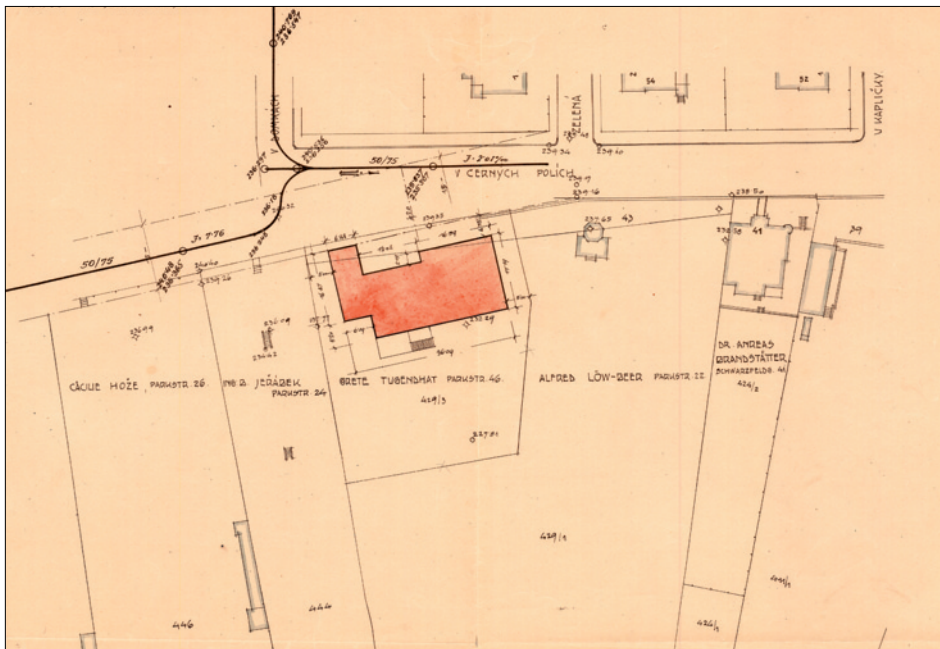

Obr. 4: Ludwig Mies van der Rohe, konec 60. let 20. století (NPÚ-ÚOP Brno, inv. č. 29693-07).

ka o okolnostech projektu a realizace obnovy a rekonstrukce vily v 80. letech, který byl pořízen přímo ve vile Tugendhat v únoru 2006. Dále jsou to např. unikátní fotografie z roku 1959 od brněnského fotografa Miloše Budíka a barevné fotografie z roku 1969 od německého architekta Petera Zerwecka, které byly získány v roce 2008.

Autoři příspěvku shrnují nejpodstatnější momenty ze stavební historie brněnské vily Tugendhat, které přinesl SHP v roce 2001 a které byly v následujícím období doplněny novými poznatky, získanými v rámci činnosti SDC-VT.¹⁰⁾ Samostatným tématem je pak obnova vily v 80. letech a s ní spojené nejčastěji diskutované otázky, které byly a jsou předmětem kritiky. Obrazovou přílohu tvoří doposud nepublikovaná plánová a fotografická dokumentace.

10) PhDr. Dagmar Černoušková, historička umění, Muzeum města Brna – Studijní a dokumentační centrum ve vile Tugendhat (MuMB, SDC-VT); Ing. Josef Janeček, člen projekčního týmu a hlavní inženýr projektu v letech 1981–1985, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Brně (SÚRPMO); Bc. Karel Ksandr a PhDr. Pavel Zahradník (viz pozn. 1). Za řadu cenných podnětů a informací autoři příspěvku děkují prof. Dr. Daniele Hammer-Tugendhat, nejmladší dceři stavebníků vily; prof. Dr. Ivo Hammerovi, který vedl restaurátorské průzkumy; Ing. arch. Josefu Němcovi, emeritnímu řediteli SÚRPMO Brno; Mgr. Jindřichu Chatrnému, vedoucímu oddělení dějin architektury a urbanismu v Muzeu města Brna (MuMB); Ing. arch. Ivetě Černé, vedoucí objektu vily Tugendhat (MuMB, VT). Zvláštní poděkování patří PhDr. Petru Dvořákovi, PhDr. Mileně Flodrové, Ing. arch. Aděle Jerábkové, Mgr. Monice Kratochvílové, prof. PhDr. Jiřímu Kroupovi, CSc., Ing. arch. Jarmile Kutějové, PhDr. Lence Likavcanové, Ing. Aleši Svobodovi, PhDr. Jitce Vitáskové a Davidu Židlickému. V rámci zpracování SHP (2001) a poté ještě přímo ve vile Tugendhat (14. 2. 2006) pro SDC-VT poskytl Ing. Josef Janeček obsáhlou výpověď o okolnostech a průběhu obnovy a rekonstrukce vily v letech 1981–85. Z výpovědi v únoru 2006 byl pořízen DVD záznam, který financoval Nadační fond vila Tugendhat (PhDr. Jitka Vitásková). Nahrávku za účasti PhDr. Pavla Cipriana, ředitele Muzea města Brna, Ing. arch. Ivety Černé, PhDr. Dagmar Černouškové a Ing. arch. Zdenka Příbyla, člena projekčního týmu ze Sdružení pro vilu Tugendhat, (projekt připravované obnovy vily) realizovali Petr Baran a Petr Francán (DVD záznam uložen v MuMB, SDC-VT).

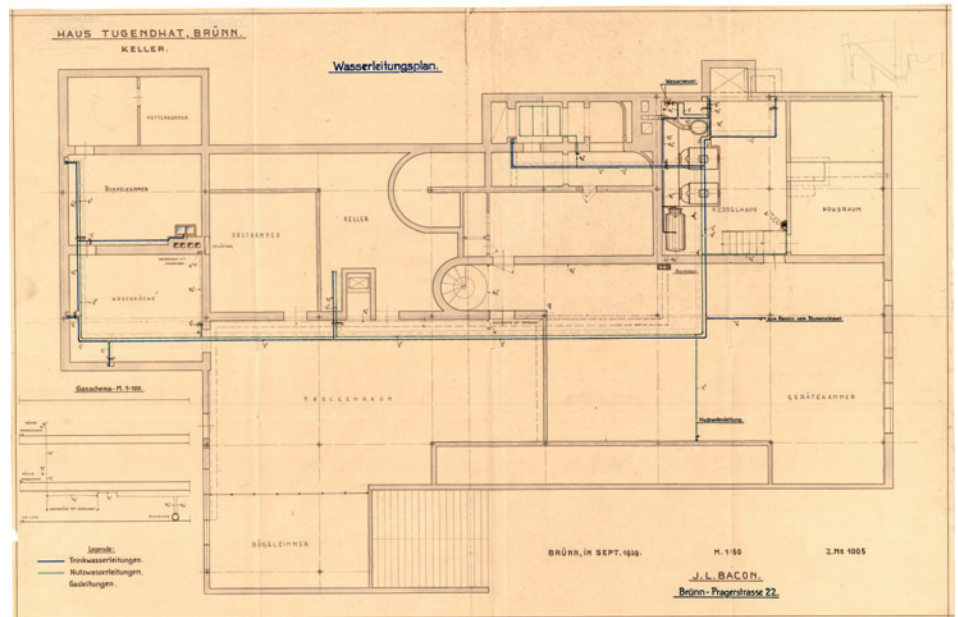

Obr. 5: Vila Tugendhat:
 a – situace, nedatováno;
 b – půdorys suterénu, září 1929;
 c – půdorys hlavního obytného patra,
 září 1929;
 d – půdorys horního ložnicového patra,
 září 1929;
 (plány z archivu Brněnských vodáren
 a kanalizací, a. s.)

a	c
b	d

ARCHITEKT, STAVEBNÍCI A DŮM (STRUČNÝ EXKURZ)¹¹⁾

Novomanželé Greta a Fritz Tugendhatovi se po delším pobytu v Německu rozhodli na konci 20. let, že se usadí trvale v Brně a postaví si zde rodinnou vilu. Oba mladí lidé pocházeli z německých židovských rodin průmyslníků a obchodníků, kteří byli už po několikátou generaci usazení v Brně a na Moravě.¹²⁾ Oba také byli od dětství přesyrceni bohatými interiéry svých domovů, a proto si přáli mít moderní prostorný dům jednoduchých tvarů. Předem daná byla lokalita v brněnské rezidenční čtvrti Černá Pole, neboť pozemek byl součástí Gretiny rodičovské, tzv. Löw-Beerovy vily.¹³⁾ Exkluzivní stavební parcelu, která skýtala nádherný výhled na historické panorama Brna, daroval Alfred Löw-Beer dceři Gretě v březnu 1929 a stavbu jejího nového domu

také financoval.¹⁴⁾ Ještě před sňatkem, který uzavřeli Greta a Fritz na konci července 1928 v Berlíně, požádali oba snoubenci architekta Ludwiga Miese van der Rohe o projekt své brněnské vily.¹⁵⁾ Tehdy již renomovaného umělce touži-

11) Tato kapitola jen velmi stručně shrnuje pro okamžitou orientaci všeobecně známé základní informace o stavbě. V poznámkách jsou upřesněny a doplněny některé nové poznatky. Přehledné kalendárium vily a výběr z naší a zahraniční odborné literatury je uveden na konci příspěvku.

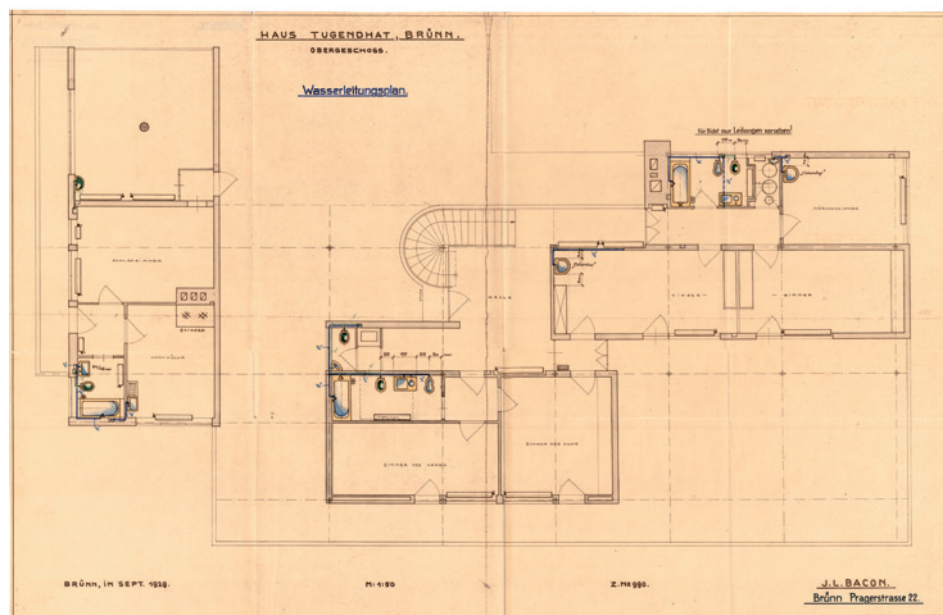
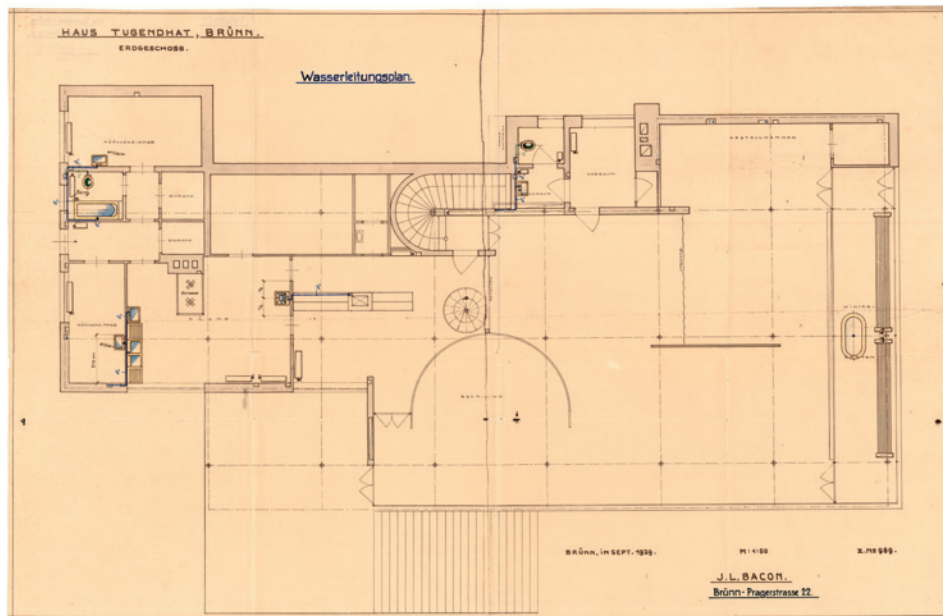
12) Osobní data některých jednotlivých členů rodiny Tugendhatových a Löw-Beerů jsou k dispozici např. v domovských listech v Archivu města Brna – viz AMB, fond B 1/39, Národní výbor města Brna – kartotéka domovského práva 1850–1948, krabice 216 a 377.

13) Secesní vilu na ulici Drobňého 22 (dříve ul. Sadová – Parkstrasse) z let 1903–04 koupil Gretin otec Alfred Löw-Beer v roce 1913 od dědiců brněnského textilního průmyslníka Moritze Fuhrmanna – viz Katastrální úřad pro Jihomoravský kraj, pobočka Brno-venkov se sídlem v Brně, Archiv Pozemkové knihy, knih. vložka č. 97 – Drobňého č. 22 (čp. 98), dále viz též sbírka listin ke knih. vl. č. 97 – kupní smlouva z 13. 8. 1913, zaknihovaná 9. 1. 1914; č. d. 140/14. Součástí domu byl rozlehlý pozemek ve svahu nad lužáneckým parkem, kde vzniklo již po polovině

19. století několik vil, které realizoval brněnský stavitel Josef Arnold. Srov. J. Sedlák (ed.), Slavné brněnské vily. Praha: Foibos 2006, s. 27 až 28; P. Zatloukal, Brněnská architektura 1815–1915. Průvodce. Brno: Obecní dům a NPÚ ÚOP Brno 2006, s. 162. Sám Alfred Löw-Beer byl stavebníkem tzv. Malé vily ve Svitávce (Josef Nebehosteny 1906); k Velké a Malé Löw-Beerově vile ve Svitávce viz J. Sedlák (ed.), Slavné vily Jihomoravského kraje. Praha: Foibos 2007, s. 32–38.

14) Viz Katastrální úřad pro Jihomoravský kraj, pobočka Brno-venkov se sídlem v Brně, Archiv Pozemkové knihy, knih. vložka č. 1120 – Černopolní č. 45 (čp. 237; pův. čp. 620), dále viz též sbírka listin ke knih. vl. č. 1120 – darovací smlouva z 15. 3. 1929, zaknihovaná 29. 3. 1929; č. d. 2697/29. Vzhledem k tomu, že se nedochovaly žádné prameny k financování stavby a ani potomci stavebníků nemají k této otázce žádné informace, není přesně známa její pořizovací cena.

15) Ludwig Mies van der Rohe (29. 3. 1886 Čáchy – 17. 8. 1969 Chicago); řemeslnou průpravu získal v kamenictví svého otce; 1905–07 kresličem v ateliéru Bruno Paula v Berlíně; 1908–11 zaměstnán jako

la oslovit především paní Greta, neboť dobře znala berlínský Perlsův dům, který navrhl Ludwig Mies van der Rohe už v roce 1911,¹⁶⁾ a nově byla okouzlena moderními stavbami sídliště Weissenhof ve Stuttgartu.¹⁷⁾ Mies přijel do Brna v září 1928 a nadšen polohou parcely, ale i vynikající úrovní brněnské architektury a stavitelství, zakázku přijal.¹⁸⁾ Na stavebníky zapůsobily nejen Miesovy realizace z poslední doby (zejména dům Ericha Wolfa v Gubenu), které s nimi architekt navštívil, ale také jeho osobnost. Byli ohromeni jeho klidnou a sebevědomou jistotou, se kterou mluvil o své práci a sdíleli jeho názory na prostor, který je nutno především cítit a také na to, že dům se nemá stavět od fasády, ale od vnitřku. Oslovilo je i Miesovo zaujetí pro ušlechtilé materiály. Bylo jim tak okamžitě jasné, že projekt svého domu svěří do rukou skutečného umělce. Mies naopak v těchto stavebních záležitostech získal kultivované klienty, kteří až na dílčí a vzájemně dohodnuté změny respektovali architektovu vizi, přičemž finanční limity nehrály významnou roli. Pouze jejich představa o objemu a rozlehlosti stavby, která byla realizována, byla původně skromnější. Na Silvestra 1928, který strávili až přes půlnoc rozmluvou s Miesem v jeho ateliéru, převzali Tugendhatovi hotový projekt. Byli překvapeni velkorysostí i architektonickou koncepcí

domu, a až na drobné výhrady, které Mies akceptoval, ji beze zbytku přijali. Současně s projektem brněnské vily Tugendhat vznikl projekt německého pavilonu pro světo-

architekt u Petra Behrense v Berlíně; 1913 otvírá vlastní architektonickou kancelář, která existuje až do jeho odchodu do USA (po první světové válce si připojil ke jménu Mies po svém německém otci ještě dívčí jméno své holandské matky van der Rohe); 1928 navrhuje německý pavilon pro Světovou výstavu v Barceloně v r. 1929 (zbořen, ale jako unikátní stavba 20. století obnoven v r. 1986) a v tomtéž roce pro manžele Tugendhatovy navrhuje rodinný dům v Brně; 1930–33 ředitelem Bauhausu; 1937 emigruje do USA a v r. 1939 otvírá vlastní projekční kancelář v Chicagu. Vychová dvě generace architektů a jeho dílo i vliv se nesmazatelně vepíše do vývoje světové architektury 20. století.

16) Tento dům v Berlíně-Zehlendorfu navrhl Mies v r. 1911 pro starozitníka Hugo Perle a na paní Gretu zapůsobil svým přehledným členěním a prostornou jídelnou, která byla přes lodžii propojena třemi velkými prosklenými dveřmi se zahradou. Ve 20. letech vlastnil tento dům historik a sběratel umění Eduard Fuchs, pro kterého v r. 1928 navrhl opět Mies rozšíření o galerii. Právě od Eduarda Fuchse nebo od Miesovy spolupracovnice Lilly Reichové, získali Tugendhatovi kontakt přímo na architekta. Viz např. *D. Hammer-Tugendhat – W. Tegethoff (Hrsg.)*, Ludwig Mies van der Rohe. Das Haus Tugendhat. Wien-New York 1998, s. 11; *Z. Kudělka – L. Teplý*, Vila Tugendhat. Brno: Fotop 2001, s. 10; *T. Riley – B. Bergdoll (Hrsg.)*, Mies in Berlin. Ludwig Mies van der Rohe. Die Berliner Jahre 1907–1938. München–Berlin–Lon-

don–New York: Prestel 2002, s. 162–165, 228–229.

17) Sídlíště Weissenhof ve Stuttgartu (Weissenhofsiedlung) prezentovalo novou bytovou výstavbu a trendy v bydlení. Výstavu organizoval v roce 1927 německý spolek Werkbund a Ludwig Mies van der Rohe se na ní významně podílel jako tvůrce i jako tehdejší místopředseda Werkbundu. Přizval několik dnes již významných světových architektů, kteří zde navrhli domy, jejichž architektonické a interiérové řešení mělo dalekosáhlý dopad pro budoucí stavební produkci. Viz např. *K. Kirsch*, Werkbund-Ausstellung „Die Wohnung“ Stuttgart 1927. Die Weissenhofsiedlung. Stuttgart 1992. U nás byla výstava ve Stuttgartu poměrně obsáhle publikována v soudobých časopisech (Architekt SIA, Stavba, Stavitel, Styl aj.).

18) V době, kdy Mies navštívil Brno, viděl již řadu staveb, které patří k ikonám brněnské meziválečné architektury a dnes již ke špičkám evropské architektury tohoto období vůbec (realizace Bohuslava Fuchse a Ernsta Wiesnera, právě dobudované výstaviště v Pisárkách aj.). V případě, že by Mies nabídku nepřijal, byli manželé Tugendhatovi připraveni oslovit Ernsta Wiesnera, podle jehož návrhů byla v Brně mj. realizována řada vilových staveb především pro židovskou klientelu.

vou výstavu v Barceloně. Není však pravdou, že Tugendhatovi Miesův návrh barcelonského pavilonu znali a nechali se jím inspirovat. Sama paní Greta potvrdila, že o existenci barcelonského pavilonu nevěděli.¹⁹⁾

V dubnu 1929 požádala Greta Tugendhat o stavební povolení, které dostala až v říjnu. Stavební povolení bylo vydáno 26. 10. 1929 a v jeho textu se mj. uvádí: „K žádosti ze dne 22. dubna 1929 uděluje městská rada zem. hlavního města Brna dle svého usnesení ze dne 6. srpna 1929 paní Gretě Tugendhatové ... na základě komis. řízení ze dne 18. května 1929 stavební povolení k postavení rodinného domu na pozemku čís. parc. 429/3 Černopolní ul. v Brně dle předloženého nákresu, bude-li vyhověno ustanovením

19) Inspiraci barcelonským pavilonem uvádí např. D. Riedl, Tugendhatova vila v Brně od architekta Ludwiga Miese van der Rohe. Brno 1995, s. 11–12 a řada dalších autorů. Daniela Hammer-Tugendhat tuto informaci popírá s tím, že její matka v dopise Nicholasu Taylorovi ze Sunday Times z 23. 5. 1970 výslovně napsala, že plány barcelonského pavilonu neznala. Viz D. Hammer-Tugendhat-W. Tegethoff (Hrsg.), o. c. v pozn. 16, s. 11–12.

20) Viz průklep stavebního povolení, plánová a další spisová dokumentace v Archivu Brněnských vodáren a kanalizací, a. s. z let 1929–1951; spis domu čp. 620, Černopolní 45 (v písemné agendě městských vodáren z r. 1929 byl dům veden ještě pod orientačním č. 43a; parc. č. 429/3). V příložených plánech (půdorysy sklepa, přízemí a patra, M 1:50) ze září 1929 od firmy J. L. Bacon Brno (realizace: instalatérské firmy J. L. Bacon Brno a Ing. Ferdinand Dirmoser Brno), jsou v dispozici patrné ještě drobné diference oproti konečné realizaci. Jsou zde zakresleny a barevně vyznačeny rozvody pitné a užitkové vody (23 výtoků, 6 záchoďů, 4 koupelny) včetně veškerých zařízení kotleny. Průklep oznámení o kolaudaci a povolení k používání stavby od 1. 12. 1930 je datován 14. února 1931. Plné znění 36 bodů zvláštních podmínek viz K. Ksandr, Znovuobjevná Tugendhatova vila, Architekt 1/2003, s. 3–5.

21) Brněnská stavitelská firma bratří Eislerových byla založena v r. 1921 a bratři Ing. Artur Eisler (1887–1944)

stavebního řádu ze dne 16. června 1894, resp. 1914, pokud se týče zákona o stavebním ruchu ze dne 28. března 1928 čís. 43 sb. z. a nař., a těmto zvláštním podmínkám.“ Dále je uvedeno 36 bodů zmíněných podmínek, mezi nimiž mj. vyniká např. bod č. 6, kde je uvedeno, že „Garáž povoluje se jako provisorium do odvolání v každé době a z jakýchkoliv důvodů. V případě odvolání povolení jest žadatelka povinna garáž do hloubky 5 m vlastním nákladem odstraniti“. Povolení k užívání novostavby bylo uděleno od 1. 12. 1930 a nově postavený dům byl zapsán do pozemkové knihy pod popisným č. 620 a orientačním č. 45.²⁰⁾ Stavba však byla zahájena již v červnu 1929 a realizovala ji za pouhých 14 měsíců brněnská stavební firma Artura a Mořice Eislerových.²¹⁾

a Ing. Mořic Eisler (1888–1972) v ní spolupracovali se svými dalšími dvěma bratry Ing. arch. Otto Eislerem (1893–1968) a Ing. Hugo Eislerem (1884–1943). Stavba vily Tugendhat patřila k nejznámějším realizacím firmy, která v tomto případě kooperovala s řadou našich a zahraničních firem a dodavatelů. Z dalších známých staveb meziválečné éry v Brně realizovala firma bratří Eislerových např. hotel Avion (Bohuslav Fuchs, 1927), tzv. palác Morava (Ernst Wiesner, 1927–29), vilu Otto a Mořice Eislerových (Otto Eisler, 1930), obchodní a obytný dům JEPA (Otto Eisler, 1931), Všeobecný penzijní ústav (E. Králík,

Obr. 6: Vila Tugendhat:
 a – zahradní průčelí vily s dodatečně proraženými okny do prostor suterénu a s původní vrbou v zahradě;
 b – hlavní obytný prostor, pohled k zimní zahradě;
 c – hlavní obytný prostor, pohled ke vstupu na zahradní terasu, vlevo původní spouštěcí okno proti onyxové přičce;
 d – hlavní obytný prostor, pohled k zimní zahradě, vlevo onyxová přička;
 e – hlavní obytný prostor, vlevo onyxová přička a původní spouštěcí okno proti ní;
 f – hlavní obytný prostor, upravo dřevěná výplň na místě stěny z mléčného skla, vlevo dodatečná přička poblíž prostoru jídelny;
 g – pokoj Ernsta a Herberta s průhledem do pokoje Hanny;
 h – pokoj Hanny s průhledem na terasu směrem k pergole
 (foto M. Budík [Brno], únor – březen 1959; MuMB, SDC-VT).

	d	e
a	f	g
b	c	h

Po dokončení interiéru se začátkem prosince 1930 rodina mohla nastěhovat.²²⁾

Volně stojící vila zasazená ve svažitém terénu je unikátním uměleckým dílem reprezentujícím novátorské řešení ve smyslu konstrukčního systému, prostorového uspořádání, interiérového vybavení, technického zázemí a celkového začlenění stavby do přírodního rámce. Poprvé v dějinách architektury zde byla v privátním domě užitá ocelová nosná konstrukce v podobě subtilních sloupů na půdorysu kříže. V interiérech jsou vzácné a exotické materiály²³⁾ jako např. italský travertin, onyx ze severního Maroka,²⁴⁾ dřeva palisandr, zebrano a makassarský eben z jihovýchodní Asie.²⁵⁾ Dům byl vybaven souborem nábytku navrženým architektem přímo pro brněnskou vilu. K nejznámějším patří např. křesla typu Barcelona a Tugendhat, židle typu Brno a MR 20 a elegantní lehátko (tzv. chaise longue či spring chair), která se dodnes vyrábějí.²⁶⁾ Vestavěný nábytek a zaoblená stěna vymezující prostor jídelny byly vy-

robeny převážně v brněnské firmě Standard bytová společnost architekta Jana Vaňka.²⁷⁾ Jediným výtvarným dílem v hlavním obytném prostoru byla socha *Ohlžející se dívčí torzo* od německého expresionisty Wilhelma Lehmbrucka.²⁸⁾ Na architektonických návrzích a designu některých kusů nábytku, ručně tkaných kobereců či potahových a závěsových textilií se výrazně podíleli Miesovi spolupracovníci Lilly Reichová,²⁹⁾ Hermann John Hagemann³⁰⁾ a Sergius Ruegenberg.³¹⁾ Na návrhu zahrady spolupracovala s Miesem brněnská architektka Markéta Roderová-Müllerová.³²⁾ Její velkou část tvořila zatravněná louka s využitím několika stávajících soliterních stromů a základní cestní síť, vytyčená na pozemku již v 19. století. Fasády byly časem po-

1931–32). Zakladatel firmy Artur Eisler zahynul v Osvětimi. Viz *L. Kudělková*, Ing. Artur Eisler, podnikatelství staveb, Brno. Příspěvek k dějinám brněnské meziválečné architektury, Forum Brunense 2007. Brno: Muzeum města Brna, s. 177–184.

22) Tehdejší guvernánka k dětem, Hedvika Jurečková (Hedwig Juretschka, 1897–?), která pracovala u manželů Tugendhatových od 4. 2. 1930 (nastoupila k nim krátce před narozením syna Ernsta), se do vily na Čerpopolní ulici přestěhovala 8. 12. a od 9. 12. 1930 již byla přihlášená na této adrese. Viz AMB, Fond Z 1 – Pobytová evidence obyvatel. Hedviku Jurečkovou zmiňuje také *J. Sapák*, Vila Tugendhat, Umění, roč. 35, 1987, s. 170.

23) K jednotlivým typům materiálu viz např. *J. Sapák*, Atmosphäre durch wertvolle Materialien: eine Beschreibung, in: *A. Stiller (Hrsg.)*, Das Haus Tugendhat. Mies van der Rohe Brunn 1930. Salzburg 1999, s. 84–93.

24) Onyx nacházející se ve vile Tugendhat byl snad původně určen na výrobu dekorativních váz pro zámořský parník a Mies jej objevil a získal na kamenické burze v Hamburku. *J. Sapák* uvádí, že onyxovou stěnu dodala berlínská kamenická firma Köstner a Gottschalk (ostatní kamenické práce dodala brněnská firma Oswald De Martin) – viz *J. Sapák*, Rekonstrukce Tugendhatu, in: *P. Liška – J. Vitásková (red.)*, Vila Tugendhat – význam, rekonstrukce, budoucnost, Sborník k mezinárodnímu sympoziu v Domě umění města Brna, Brno: Dům umění města Brna ve spolupráci s Nadací Vila Tugendhat 2000, s. 61. Paní Greta vzpomíná, že Mies „osobně dohlížel na přesné rozřezání a sestavení ploten, aby správně vynikla kresba kamene. Když se dodatečně ukázalo, že kámen je průsvitný a že určitá místa kresby na zadní straně rudě září, jsou-li zepředu osvětlena zapadajícím sluncem, bylo to i pro něho radostným překvapením“. Citace z přepisu české přednášky Grety Tugendhat, přednesené 17. 1. 1969 v Brně (MuMB – Archiv FK).

25) Tmavě hnědé a žlutě žilkované ebenové dřevo, užitě v hlavním obytném prostoru pro vestavěnou knihovnu (dodnes z větší části zachovanou v původním stavu) a pro zaoblenou přičku, která vymezovala prostor jídelny, bylo vytěženo v oblasti Makassar na ostrově Celebes. F. Kalivoda uvádí: „Brněnský interiérový architekt Viktor Průša dovede ještě dnes kouzelně vypravovat o dobrodružném vyhledávání ebenových kladů v importních skladech celé Evropy pro rovnoleté dýhly zvláště krájené náročnému projektantu brněnské vily v knížecí dýhárně na jižní Moravě“. Viz F. Kalivoda, Otázka brněnské vily Tugendhat je vyřešena. Architektura ČSSR, roč. 28, č. 4, 1969, s. 239. Paní Greta vzpomíná, že Mies „jel zvláště do Paříže, aby našel dostatečně dlouhé dýhly z ebenového dřeva makassaru pro okrouhlou zeď v jídelně, chtěl, aby nebylo viditelné žádné dělení a dýhly aby skutečně sahaly od podlahy až ke stropu“. Architekt Viktor Průša pracoval ve firmě architekta Jana Vaňka (viz pozn. 27). Zajímavá je zmínka o knížecí dýhárně na jižní Moravě, kterou by mohla být např. některá z liechtenštejnských stavebních provozoven.

26) Soupis nábytku – viz *N. F. Schneider–W. Tegethoff*, Katalog der ursprünglichen Möblierung des Hauses Tugendhat, in: *D. Hammer–Tugendhat–W. Tegethoff (Hrsg.)*, o. c. v pozn. 16, s. 143–174; *A. von Vegesack – M. Kries (Hrsg.)*, Mies van der Rohe. Möbel und Bauten in Stuttgart, Barcelona, Brno, Weil am Rhein: Vitra Design Museum 1998, s. 180–211; *H. Čížinská*, Mobilář a zařízení domu, in: Vila Grety a Fritze Tugendhatových v Brně, SHP, část E, Praha 2001.

27) K osobnosti a dílu architekta Jana Vaňka viz *J. Chatrný (ed.)*, Jan Vaněk 1891–1962. Civilizované bydlení pro každého, Brno: Muzeum města Brna 2008 – publikace k výstavě „Civilizované bydlení pro každého. Jan Vaněk 1891–1962“, která proběhla v Muzeu města Brna od 15. 5. do 28. 9. 2008.

28) Tato plastika z r. 1913, kterou si Tugendhatovi velmi oblíbili, byla po jejich konzultaci s Miesem vybrána namísto původně zamýšlené sochy od Aristida Maillola.

29) Architektka a designérka **Lilly Reichová** (1885–1947); od r. 1908 pracovala u Josefa Hoffmanna ve Wiener Werkstätte; od r. 1912 členka německého Werkbundu; do r. 1924 vedla v Berlíně ateliér pro interiéry, dekoraci a módu; v r. 1932 vedla oddělení pro navrhování interiéru a tkanin v Bauhausu; v r. 1939 krátký pobyt v Chicagu; 1945 až 1946 přednášela na Vysoké škole výtvarných umění v Berlíně. S Miesem spolupracovala od 20. let – v r. 1927 na výstavě německého Werkbundu (sídlíště Weissenhof v Stuttgartu) a na výstavě v Berlíně, jejímž ústředním tématem bylo hedvábí (koncepce, které zde byly prezentovány, pak byly aplikovány v projektech barcelonského pavilonu a vily Tugendhat). Její podíl na výrazu interiéru v brněnské vile byl značný, mj. byla zodpovědná za výběr textilií a jejich barevnost. Viz např. *S. Günther*, Lilly Reich 1885–1947. Innenarchitektin, Designerin, Ausstellungsleiterin. Stuttgart 1988; *D. Hammer–Tugendhat – W. Tegethoff (Hrsg.)*, o. c. v pozn. 16, s. 8, 19; *S. Ricon Baldessarini*, Wie Frauen bauen. Architektinnen von Julia Morgan bis Zaha Hadid. Berlin 2001, s. 48–63.

30) Architekt **Hermann John Hagemann** (1902–?), Miesův spolupracovník, který působil jako stavbyvedoucí na barcelonském pavilonu, vystřídal na vile Tugendhat stavbyvedoucího Friedricha Hirze. Jeho pobyt v Brně je doložen od 20. 12. 1929 do 7. 2. 1931, přičemž není vyloučeno, že zde pobýval již dříve. Obě adresy jeho pobytu jsou v těsné blízkosti stavby (od 21. 12. 1929 do 1. 9. 1930 na ul. Trávníky č. 26 a od 1. 9. 1930 do 7. 2. 1931 na ul. Zemědělské č. 68/II). Dobu pobytu jeho předchůdce F. Hirze, popř. dalších uvedených spolupracovníků se nepodařilo zjistit. Viz AMB, fond Z 1 – Pobytová evidence obyvatel. Dále viz např. *D. Hammer–Tugendhat–W. Tegethoff (Hrsg.)*, o. c. v pozn. 16, s. 7; *J. Sapák*, Umfeld und Entstehung eines berühmten Hauses. Der Architekt aus Berlin im Dialog mit Bauherren und Unternehmern in Brunn, in: *A. Stiller (Hrsg.)*, o. c. v pozn. 23, s. 63–75 (zvl. s. 73 a pozn. 17); *Z. Kudělka – L. Teplý*, o. c. v pozn. 16, s. 18, 22, 26, 28; *I. Meder*, Offene Welten. Die Wiener Schule im Einfamilienhausbau 1910–1938, Dissertation, Universität in Stuttgart, Stuttgart 2004, s. 642.

31) Architekt **Sergius Ruegenberg** (1903–1996) pracoval v letech 1925–1931 v Miesově berlínském ateliéru a spolupracoval s ním na návrzích barcelonského pavilonu a vily Tugendhat (mj. je autorem několika skic k brněnské vile). Viz např. *M. Gärtner*, Von der Feuerstelle zur Onyxwand. Sergius Ruegenberg und Mies van der Rohe zwischen 1925 und 1931, in: *E.-M. Amberger (Hrsg.)*, Sergius Ruegenberg. Architekt zwischen Mies van der Rohe und Hans Scharoun, Berlin 2000, s. 33–39.

32) Zahradní architektka **Markéta Roderová-Müllerová** (1898–1981) spolupracovala s brněnským architektem Otto Eislerem, bratrem Artura a Mořice Eislerových, jejichž stavební firma realizovala stavbu vily Tugendhat. Tak se zřejmě dostala do kontaktu s Miesem, kterému mohl zejména v komunikaci konvenovat její německý původ a berlínská studia. Absolvovala Vyšší zahradnickou školu v Lednici na Moravě (1919) a pracovala v zámeckém zahradnictví v Lednici (1919–1920); externě studovala na prestižní Vysoké škole zahradnické v Berlíně-Dahlemu (1920–1921) a v Německu pracovala mj. v botanické zahradě v Mnichově; 1921–1927 působil v zahradnictví velkostatků Výšovice u Prostějova; 1928–1942 v zahradnictví bratří Schützů v Olomu-

rostlé vegetaci a dům se jakoby „rozpouštěl“ v zeleni.³³⁾ Zcela výjimečné bylo i technické zázemí domu, jako např. kombinace teplovzdušného vytápění a chlazení,³⁴⁾ elektrické spouštění velkoplošných oken či fotobuňka u vstupu.³⁵⁾

K UMĚNOVĚDNÝM INTERPRETACÍM STAVBY A K OHLASU VILY TUGENDHAT V SOUDOBÉM ODBORNÉM TISKU

Uměnovědné výklady a interpretace nejen vily Tugendhat, ale Miesova díla vůbec, budou ještě dlouho vzrušovat generace historiků umění a teoretiků architektury. Doposud se téměř všichni shodli na tom, že podstatou jeho brněnské realizace je uspořádání hlavního obytného prostoru a jeho propojení s vnější přírodou. Jedním z východisek byly nepochybně myšlenky F. L. Wrighta a jeho „open plan“, který již na přelomu 19. a 20. století odstranil čtyři zdi vymezující místnost, a vznikl tak kontinuální prostor s vazbou na exteriér stavby. Sám Mies van der Rohe o brněnské vile nic nenapsal, ale o její koncepci podrobně diskutoval se svými vzdělanými klienty.

Z filozofického hlediska se v souvislosti s vilou Tugendhat poukazuje zejména na hnutí německé katolické moderny. Americký historik umění Barry Bergdoll a u nás Rostislav Švácha upozorňují v tomto ohledu na myšlenky filozofa Romana Guardiniho, jedné z nejvýraznějších postav německého křesťanského personalismu.³⁶⁾ Mies se s Guardinim stýkal a jeho ideje se dotkla i paní Greta Tugendhatová: „Velké prostory osvobozují. Prostor má ve svém rytmu zcela zvláštní klid, který nemůže poskytnout uzavřená místnost.“³⁷⁾ Manželé Tugendhatovi zřejmě Guardiniho úvahy znali nebo o nich alespoň diskutovali s Miesem. Guardini ve svých textech, které vznikaly současně s návrhem vily, poukazuje na to, že dobře vybudovaný niterný prostor má *stupně, které vedou do hloubky*.³⁸⁾ Právě tak se sestupuje do prostoru vily Tugendhat, jehož intimitu chrání strohá uliční partie domu.

čanech, na jejichž popud se stala jednou z prvních pěstitelů trvalé u nás; ve 20.–30. letech založila řadu zahrad v Brně. Po válce pracovala až do důchodu v zahradnictví v Olomučanech a zasloužila se o založení botanické zahrady a arboreta při Vysoké škole zemědělské, dnes Mendelově zemědělské a lesnické univerzitě (MZLU), kde působila v letech 1967–71. Viz Archiv MZLU; za rešerši k osobnosti M. Roderové-Müllerové děkujeme PhDr. Aleně Mikovcové z archivu MZLU (MuMB, SDC-VI). Za další informace děkujeme Ing. Přemyslu Krejčířkovi, spoluautoru SHP zahrady vily Tugendhat.

33) Podrobný rozbor vývoje zahrady včetně inventarizace dřevin viz *P. Krejčířk – K. Tošková*, Zahrada, in: Vila Grety a Fritze Tugendhatových v Brně, SHP, část D, Praha 2001.

34) Systém dodala firma J. L. Bacon Brno, od které pochází také vodovodní plány domu ze září 1929 (viz pozn. 20). K historii i současnosti firmy viz např. <http://www.jl-bacon.de/chronik.html>.

35) Na stavbě a vybavení vily se podílela celá řada našich a zahraničních firem, které ve svých publikacích jmenovitě uvádějí *W. Bisome*, Villa arch. Mies van der Rohe, Měsíc I, červen 1932, s. 2–7, zvl. s. 7; *J. Sapák*, o. c. v pozn. 22, s. 170 a 177; *J. Sapák*, in: *A. Stiller (Hrsg.)*, o. c. v pozn. 23, s. 63–75 (zvl. s. 74); *P. Zahradník*, Dějiny objektu, in: Vila Grety a Fritze Tugendhatových v Brně, SHP, část A, Praha 2001.

36) Viz *B. Bergdoll*, Das Wesen des Raums bei Mies van der Rohe, in: *T. Riley – B. Bergdoll (Hrsg.)*, o. c. v pozn. 16, s. 67–105, zvl. s. 90–99; *R. Švácha*, Prostor vily Tugendhat, in: Vila Grety a Fritze Tugendhatových v Brně, SHP, část A, Praha 2001.

37) Viz *G. A. F. Tugendhat*, Die Bewohner des Hauses Tugendhat äussern sich, Die Form, 6. Jahrg., Heft 11, November 1931, s. 437–438.

38) Viz *R. Guardini*, Dobro, svědomí a soustředování, Praha 1999, s. 49 (v německém originále Das Gute, das Gewissen und die Sammlung z r. 1928).

Naši přední a shodou okolností brněnské historikové umění vnímají „volný“ a „otevřený“ prostor domu jako analogický k architektuře středověku a baroka. Václav Richter srovnal Miesovu prostorovou koncepci se Santiniho radikálně barokním prostorem poutního chrámu na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou. „*Tugendhatova vila v Brně od L. Miese van der Rohe je paradigmatická pro interpretaci Santiniho Zelené Hory. Staré není možné bez nového, avšak jde nám jen o staré? Jistě nás zajímá, neboť je nyní přítomné. Ale nechceme být starožitníky. Jde nám o současné. Nové není možné bez starého*“.³⁹⁾ Richtův žák Zdeněk Kudělka poukázal na gotizující aspekty tohoto prostoru, které umocňuje křížový svazkový profil ocelových nosných sloupů a zrcadlový lesk jejich chromovaného krytu. „*Jejich ztvárnění podtrhlo absolutní prvenství prostoru: sloupky byly odhmotněny až k hranici nosných možností, zbývající hmota nadto (podobně jako u svazku gotických přípor) a jejich povrch byl pokryt chromovaným plechem s odhmotňující schopností reflexe*“.⁴⁰⁾ Tyto interpretace konvenují také s Richtrovou pozoruhodnou periodizací dějin „otevřeného“ architektonického prostoru, který byl podle něj naplněn pouze v gotice, v radikálním baroku a ve skeletové architektuře 20. století.⁴¹⁾ Miesův žák Philip Johnson a po něm i švýcarský historik architektury Sigfried Giedion vykládají interiér brněnské vily jako „plynoucí“ prostor, jehož „tok“ jen jemně usměrňuje přímka onyxové a křivka makassarové přičky v souladu s pravidelným rytmem nosných sloupů a pečlivě rozestavěným nábytkem.⁴²⁾

Brněnská vila Tugendhat byla poprvé prezentována ne celý rok po dostavbě Waltrem Riezlerem na stránkách berlínského časopisu Die Form. V následujících dvou číslech vyšla polemika Justuse Biera na téma, zda „je možno ve vile Tugendhat bydlet“, dále Riezlerův komentář k této Bierově úvaze a reakce samotných stavebníků k této otázce s doslovem Ludwiga Hilberseimera.⁴³⁾ Manželé Tugendhatovi odmítli názor, že monumentální až patetický obytný prostor dovoluje jen jakési sváteční a výstavní bydlení a naopak vyjádřili absolutní uspokojení s jeho variabilitou. Nenucená domácí pohoda vyznačuje i z rodinných fotografií Fritze Tugendhata, který byl nadšeným foto a kino amatérem.⁴⁴⁾ Naše odborná periodika tuto na tehdejší dobu zcela výjimečnou realizaci nejen na území Československa, ale

39) Viz *V. Richter*, Poznámky k baroknímu umění, in: *M. Kopecký (red.)*, O barokní kultuře. Sborník statí. Brno: Universita J. E. Purkyně 1968, s. 147–159; *V. Richter*, Umění a svět. Studie z teorie a dějin umění. Praha: Academia 2001, s. 304, 314.

40) Viz *Z. Kudělka*, Vila Tugendhat Brno. Brno: KSSPPOP 1971, s. 4; dále viz též *Z. Kudělka – L. Teplý*, o. c. v pozn. 16, s. 36.

41) Viz *V. Richter*, Das Raumproblem in der Gotik, in: Sborník prací filozofické fakulty brněnské university, F 8, 1964, s. 27–33. Filozofický exkurz k této periodizaci shrnul Václav Richter v předmluvě ke Kudělkově monografii o Bohuslavu Fuchsovi – viz *Z. Kudělka*, Bohuslav Fuchs. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců 1966, s. 5.

42) Viz *R. Švácha*, o. c. v pozn. 36.

43) Viz *W. Riezler*, Das Haus Tugendhat in Brünn, Die Form, 6. Jahrg., Heft 9, September 1931, s. 321–332; *J. Bier*, Kann man im Haus Tugendhat wohnen? Die Form, 6. Jahrg., Heft 10, Oktober 1931, s. 392 až 393; *W. Riezler*, Kommentar zum Artikel von Justus Bier, Die Form, 6. Jahrg., Heft 10, Oktober 1931, s. 393–394; *L. Hilberseimer*, Nachwort zur Diskussion um das Haus Tugendhat, Die Form, 6. Jahrg., Heft 11, November 1931, s. 437–438.

44) Viz *D. Hammer-Tugendhat – W. Tegethoff (Hrsg.)*, o. c. v pozn. 16, např. obr. na s. 14–25, 44–45, 82, 147–149; *I. Barta – M. Faber*, Wohnen in Mies van der Rohes Villa Tugendhat. Fotografiert von Fritz Tugendhat 1930–1938, Wien 2002.

v rámci Evropy vůbec, ostentativně přehlížela nebo ji komentovala až dehonestujícím způsobem. Architekt Jaromír Krejcar se zaměřil především na sociální aspekt. Vilu nazval *bibelotem moderní architektury* a dodal: „*Ze stanoviska technického pokroku a hygieny jsou tyto stavby mnohem méně významné, než jednání obecní rady v Zapadlé Lhotě o zařízení primitivní kanalisace ve vsi*“.⁴⁵⁾ Na Krejcarův text reagoval Ing. Miloslav Prokop, který pozitivně ocenil zejména technické vymoženosti stavby a mj. vyslovil i dnes velmi aktuální úvahu. „*Stavebník, který v uvedeném případě jistě nestavěl levně, mohl jistě vystavět třeba barokní vilu. Jistě by nebyl pochválen. Další možnost – vystavět dnes již vyzkoušený průměr, který by nepřinesl nic nového. Nebo konečně – nestavět vůbec. Který postup za dnešních poměrů je tedy nejlepší? Myslím, že právě ten, který volil*“.⁴⁶⁾ Jediné kladné hodnocení stavby v domácím tisku přinesl exkluzivní společenský časopis Měsíc, který vilu představil jako *jeden z vrcholných projevů současné duševní i technické vyspělosti*.⁴⁷⁾ Negativní postoje českých odborných kruhů jakoby předznamenaly nelehkou budoucnost vily i jejich obyvatel.

OSUDY DOMU PO ODCHODU JEHO OBYVATEL

Po odchodu paní Grety a dětí v květnu 1938 z Brna do švýcarského Sankt Gallen, zůstali v Brně ještě pan Fritz a guvernánka dětí, slečna Irene Kalkofen,⁴⁸⁾ kteří připravovali k transportu osobní věci a některé kusy nábytku. Brno pak opustili během léta. Ve vile zůstal jen šofér Gustav Lössl, popř. domovník Josef Schnürmacher.⁴⁹⁾ Po vy-

puknutí druhé světové války byl dům konfiskován německou státní tajnou policií a od ledna 1942 se stal majetkem Německé říše. V říjnu nebo listopadu 1940 si vilu podrobně prohlédl německý voják a někdejší student architektury Louis Schoberth, který se spřátelil se správcem domu.⁵⁰⁾ Asi od počátku 40. let, možná od roku 1942 (přesnější data nejsou známa) byla vila pronajata Walteru Messerschmidtovi, řediteli Klöcknerwerke v Brně, který zde měl být a kancelář.⁵¹⁾ Majetkoprávní i stavební situace domu po roce 1940, a pak po roce 1945, je podrobně popsána v obsáhlém příspěvku Zdeňka a Lenky Kudělkových, z něhož z důvodu přesné interpretace ty nejpodstatnější informace o stavebnětechnickém stavu domu doslova citujeme. Na devastaci objektu při osvobození Brna Rudou armádou v dubnu 1945 se významnou měrou podepsal jezdecký oddíl maršála Malinovského, složený ze sovětských vojáků převážně asijského původu a pravděpodobně i z vojáků rumunské armády. O pobytu Sovětů v Černých Polích podává cenné svědectví Vlasta Hvozdecká, která vzpomíná, jak vstupem přes zimní zahradu vodili vojáci koně do hlavního obytného prostoru vily. „*Odbourali plot zahrady asi v délce 6 m a tudy na koních jezdili po Černých Polích, kde plenili byty. A protože jsme bydleli přímo proti zničenému plotu zahrady Tugendhatových, byli jsme tímto počínáním zděšení. Z okna obývacího pokoje jsme viděli pouze bývalou zimní zahradu ve vile. Z nádherné společenské místnosti si udělali stáj pro koně! Já, tehdy 21 letá vdaná žena jsem vůbec nechodila z domu*“.⁵²⁾

Z Přiznání k dani činžovní za rok 1943, kde je uvedena formulace „*částečně se nacházející zařízení*“ je zřejmé, že interiérové vybavení, zvláště mobiliář, nebyly k tomuto datu už delší dobu úplné. Část nábytku si rodina odvezla a některé kusy byly z domu odvezeny neznámo kdy a neznámým. Zmíněný Louis Schoberth po prohlídce domu již na podzim 1940 vypracoval zprávu, v níž se uvádí, že „*mobiliář a dokonce i polokruhová stěna jídelny levně odprodány (kým a komu v hlídáném domě?) a hrozilo zašantročení nejen vestavěných skříní, ale také onyxové stěny jejím rozřezáním na náhrobní kameny (!). K další, a to velmi radikální změně v interiéru vily došlo nepochybně s jejím prvním (nebo prvním známým?) dalším uživatelem, nájemcem Walterem Messerschmidtem, na jehož náklady byl dům ‚von Grund auf hergerichtet‘. S tímto údajem lze především spojit asi jeho největší stavební úpravy za války, nejčastěji vytvářením menších místností a prostor vestavbou přepážek, na vnějšku zvý-*

45) Viz J. Krejcar, *Hygiéna bytu, Žijeme 1932* (Praha 1932–33), s. 132–134. Už v r. 1931 vyšel v časopise *Žijeme* krátký nepodepsaný článek *Stavba architektky Miese van der Rohe v Brně*, jehož autorkou by přip. mohla být redaktorka časopisu Milena Jesenská, přítelkyně Franze Kafky a manželka Jaromíra Krejcara, která se v časopise *Žijeme* podepisovala Milena Krejcarová.

46) Viz M. Prokop, Několik poznámek k článku arch. Krejcara v 5. čísle, *Žijeme 1932* (Praha 1932–33), s. 250–251. Ing. Miloslav Prokop (1896–1954), propagátor a realizátor moderního a účelného osvětlení. Viz J. Pauly, *Činnost Miloslava Prokopa a jeho sbírka v Národním technickém muzeu*, in: *Sté výročí narození ing. Miloslava Prokopa*, Rozpravy Národního technického muzea v Praze 146, Praha 1997, s. 11–19. V časopise *Žijeme 1932* byla na s. 208 bez jakéhokoli komentáře publikována jedna fotografie z interiéru vily Tugendhat (prostor před onyxovou stěnou) pouze s popiskou *Miese van der Rohe: Vila v Brně*.

47) Viz W. Bisome, o. c. v pozn. 35, s. 2–7. K interpretaci vily Tugendhat v naší a zahraniční odborné literatuře viz např. O. Mácěl, *Místo vily Tugendhat v dějinách architektury*, in: *P. Liška – J. Vitásková (red.)*, o. c. v pozn. 24, s. 7–22; V. Šlapeta, *Nechtěné setkání – vila Tugendhat a její recepce v Československu*, in: *P. Liška – J. Vitásková (red.)*, o. c. v pozn. 24, s. 23–42.

48) Nejstarší dcera Hanna odjela přímo do Anglie za svým otcem Hansem Weissem a k rodině ve Švýcarsku se připojila později. Irene Kalkofen (1909–2004) pocházela z Berlína a měla německou národnost a státní příslušnost. U Tugendhatových pracovala snad již v Německu a v Brně pak od 1. 9. 1928 do 1. 9. 1929 (na adrese Sadová-Parkstrasse 46) a poté od 23. 2. 1931 ve vile na Černopolní, kde nastoupila po Hedvici Jurečkové (viz pozn. 22). V Brně zůstala do konce června 1938 a 2. 7. 1938 odjela do Anglie (Shaftesbury v hrabství Dorset). Viz AMB, fond Z 1 – Pobytová evidence obyvatel. Zvláště starší syn Ernst těžce nesl toto odloučení a se slečnou Irene zůstal v kontaktu až do její smrti. V roce 1995 paní Irene Kalkofen ještě osobně navštívila Brno a vilu Tugendhat. Viz *P. Liška – J. Vitásková (red.)*, o. c. v pozn. 24, s. 90, obr. 22.

49) Šofér Gustav Lössl (nar. 1904) pracoval pro Tugendhatovy a ve vile pobýval do začátku září 1941 (neznámo však od kdy). Od 5. 9. 1941 byl již přihlášen v novém bydlíšti na nedaleké Senefelderstrasse č. 13 (ul. Merhautova). Viz AMB, fond Z 1 – Pobytová evidence obyvatel. Pobyt Josefa Schnürmachera, který měl vystřídat Gustava Lössla a dále po-

byt soustružníka Eduarda Anlanda s rodinou (od září 1943) a sociální pečovatelky Edith Saegerové (počátkem r. 1945), které uvádí Z. Kudělka, se nepodařilo dohledat – viz Z. Kudělka – L. Teplý, o. c. v pozn. 16, s. 20.

50) Viz Z. Kudělka – L. Kudělková, *Nové poznatky o vile Tugendhat*, 57. Bulletin Moravské galerie v Brně, 2001, s. 92–98. Příspěvek autorů se opírá zejména o prameny z fondů Moravského zemského archivu Brno (H 1008/1–4 – Moses Löw-Beer, národní správa soukromého jmění; D 23 – Soukromá a likvidační správa); dále písemnosti z Přiznání k dani činžovní z let 1943–1951, z Protokolu o stavu domu z r. 1945 a s dalšími písemnostmi z Národní správy nad soukromým majetkem rodiny Löw-Beerů, z Krajského národního výboru v Brně, z Archivu Ministerstva vnitra a Ministerstva průmyslu aj. L. Schoberth publikoval v r. 1949 o vile Tugendhat článek (viz pozn. 54).

51) Walter Messerschmidt (nikoli Willy, jak se často mylně uvádí), měl vilu pronajatu za měsíční nájemné 3 000.– korun. Viz Z. Kudělka – L. Kudělková, o. c. v pozn. 50, s. 92–98 (zvl. s. 92–93).

52) Citace z dopisu paní Vlasty Hvozdecké z Brna, datovaného 4. 4. 2005, který pisatelka zaslala vedoucí objektu vily Tugendhat Ing. arch. Ivetě Černé a její následná osobní výpověď (MuMB, SDC-VT).

Obr. 7: Vila Tugendhat, stavební úpravy v dubnu 1967:
 a – uliční průčelí (inv. č. 40025);
 b – zahradní průčelí (inv. č. 40845);
 c – horní terasa (inv. č. 40019);
 d – horní terasa (inv. č. 40022);
 e – hlavní obytný prostor, knihovna se vstupem do zimní zahrady
 (inv. č. 40009);
 (všechny snímky NPÚ-ÚOP Brno, foto M. Pavlišák).

a	b
c	d
	e

šením komína. Asi ještě za téhož uživatele byla zčásti překryta skleněná stěna halý i přilehlé chodby k někdejší dětským pokojům a zazděn průchod na horní terasu.⁵³⁾ Sám Louis Schoberth ve svém narativně a emotivně laděném textu mj. uvádí, že když byl na podzim 1940 s vojenským oddílem přeložen do Brna, brzy se spřátelil se správcem domu, který dobře věděl, jaké poklady zde hlídá a který mu umožnil se v domě volně pohybovat. Vila se nacházela ve velkém nebezpečí, neboť mohla být buď stržena nebo přestavěna na kavárnu či dětské sanatorium. Stržení stavby se jeví jako nejvíce pravděpodobná varianta, a proto byla v mezích finančně výhodných podmínek odstraněna velká část zařízení a interiérového vybavení vily včetně půlkruhové dřevěné příčky z makassarského ebenu, která vymezovala prostor jídelny. Zamluveny byly už také vestavěné skříně. Onyxová stěna měla být „prošmelena“ do jednoho kamenictví a měly z ní být zhotoveny náhrobky. Louis Schoberth také píše, že mu jen o vlasek unikla možnost „vyhandlovat“ se správcem SS Lehbruckovo dívčí torzo, a zachránit je tak do Německa.⁵⁴⁾ Brněnský architekt Jan Dvořák dokonce bez bližších časových a místních údajů uvádí, že materiál ze zaoblené příčky vymezující prostor jídelny „byl použit na zhotovení ložnice někde na periferii města“.⁵⁵⁾

Stav domu na konci války, popsán podrobně v nedatovaném *Protokolu o stavu domu*, který pochází asi z podzimu 1945, je dostatečně výmluvný. Např. koupelna rodičů „bez zrcadel, poškozená, lépe řečeno zničená“. V pokoji vychovatelky „chybí jedny dveře, veškeré okenní tabule rovněž“. Na terase „poškozená lavice a ... poházeny části nábytku jako palivové dřevě“. V bytě domovníka, „vše v dezolátním stavu, zpusťosené, vybité, rozlámané, na zemi plno

53) Pokud již na podzim 1940 byla dle J. Schobertha mj. odstraněna i zaoblená příčka z makassarského ebenu, nabízí se úvaha, že odprodej části vybavení vily realizoval přímo sám domovník Gustav Lössl, který ve vile pobýval prokazatelně až do září 1941 (viz pozn. 49). Pravděpodobnějším „pachatelem“ mohl být správce tehdejšího majitele vily, tj. německé státní policie (SS), který ve vile sice osobně nebydlel, ale rozhodoval jako zmocněný úředník. Wolf Tegethoff uvádí, že skleněná stěna ve vstupním průčelí a průchod na horní terasu byly zazděny asi z bezpečnostních důvodů. Dalším důvodem byly nepochybně i velké tepelné ztráty. V případě zazdění terasy vznikla navíc další místnost, která mohla být propojena se stávajícím jednopokojovým bytem správce a hlavním ložnicovým patrem vily. Viz W. Tegethoff, *Das Haus Tugendhat – ein Schlüsselwerk der Moderne in Brünn*, in: A. Stiller (Hrsg.), o. c. v pozn. 23, s. 45–48. W. Tegethoff zde mj. píše, že při bombardování Brna na podzim 1944 byla zničena velká smuteční vrba v zahradě (s. 45). Tato vrba byla zničena vichřicí až v říjnu 1980 – viz fotografie Miloše Budíka z r. 1959 a Petera Zerwecka z r. 1969 aj., kde vrba ještě stojí. Aktuální fotografie zložené vrby byla pořízena 20. 10. 1980 (viz konvolut fotografií v AMB, sign. XIX d 194, neg. A 5952;).

54) „Als jüdisches Eigentum von der SS in ‚Verwaltung‘ genommen, war der Bau in grosser Gefahr. Drei Möglichkeiten standen zu Wahl: Abbruch, Umbau zu einem Café und Umbau zu einem Kindersanatorium. Abbruch war das Wahrscheinlichere. Inzwischen hatte man bereits das bewegliche Inventar bis auf wenige Stücke und ebenso die halbrunde Wand aus Makassar-Ebenholz preiswert abgestossen. Die grosse Onyxwand sollte demnächst an einen Friedhofssteinmetzen verhökert werden und die herrlich gearbeiteten Einbauschränke waren ebenfalls versprochen. Um ein Haar wäre es mir gelungen, dem SS-Verwalter Lehbrucks Mädchen-Torso in Steinguss (1913/14), der immer neben der Onyxwand gestanden hatte, abzuhandeln und ‚det jipsmodell‘ nach Deutschland zu retten.“ Viz L. Schoberth, *Zum Hause Tugendhat: Wirkung gegen die Zeit. Unzerstörbare Meisterschaft bestätigt durch einen Raum, Baukunst und Werkform III*, 1949, s. 16–21 (zvl. s. 17). Autor také uvádí, že ve vile fotografoval, avšak jeho článek je doplněn pouze všeobecně známými fotografiemi pořízenými po dostavbě domu.

55) Viz předmluva J. Dvořáka z prosince 1994 v publikaci: P. Lizon, *Vila Tugendhat. Světový mezník modernismu v Brně*. Brno: Muzeum města Brna a Nadace vily Tugendhat 1996, s. 13.

střepů, smetí a špíny, hadrů, různých odpadků, skla apod. Záchody ucpané“. V hlavním obytném prostoru „Velké okenní tabule roztržkané, všude plno skla a koňského trusu, ponevadž v celé vile byly ubytovány koně. Zůstala pouze onyxová deska, vestavěná knihovna, ze které bylo vyřáno několik desek a 1 křídlo je značně poškozeno, neboť je vyvráno ze zdi ...“ Mj. v jídelně „plno hnoje, v kuchyni rozbitý dřez, rozbitý kuchyňský stůl, kredenc bez dveří a zásuvek“. Ve sklepe „plno koňského trusu“. V sušárně „pouze 2 odmontované prasklé radiátory“. Dále „chyběly motory ke stroji pro výměnu vzduchu a pro spuštění oken, v kotelně poškozeny kotle atd. Spolu s dalšími údaji o inventáři budovy a jeho stavu vyplývá, že ze zbytku původního vybavení vily, ..., nezůstal kámen na kameni.“⁵⁶⁾ Národní správa ohlásila válečné škody 15. září 1945 Stavební skupině pro okamžitá opatření v Brně jen jako „škody na bytovém zařízení a svršcích“ a uvedla „poškození gumové podlahy, oken a dveří a malby“ v hodnotě 300 000,- Kč. Škody na vlastní budově, jejichž opravou byl pověřen stavitel Albín Hofírek,⁵⁷⁾ zřejmě zajistila profesorka brněnské konzervatoře Karla Hladká, která ve vile od 1. srpna 1945 do 30. června 1950 provozovala soukromou taneční školu. V květnu 1946 dostala Karla Hladká od Národní správy „zapláceno mimo jiné za čištění po vojsku, za opravu ústředního topení, nákladního výtahu a podlah, za rám a pletivo plotu (asi zahrady), za železné stěny (při vzduchotechnickém zařízení?) a za zámečnické práce, ale také za stavivo a obklady, čištění po zednicích a za tesařské práce“.⁵⁸⁾ František Kalivoda mj. uvádí: „Když se na čas ubytovala v domě vojenská jednotka, sloužil velký prostor v přizemí za stáje. ... zničena byla podlaha, potažená bílým korkovým linoleem, velmi citlivým na koňská kopyta. Podlaha byla potom příštím uživatelem, kterým byla majitelka rytmické školy, nahrazena červeným xylolitem. Ten je těžkou estetickou závadou, jednak svým velmi primitivním provedením a jednak také tím, že jeho barva neodpovídá původnímu záměru architekta“.⁵⁹⁾ Jan Dvořák o válečných událostech píše: „Když vilu Tugendhat opustil před blížící se frontou v roce 1945 dočasný cizí uživatel, nechráněná vila, přístupná asi každému, ztratila většinu mobiliáře, který zmišlel v okolí. Proud postupujících armád zasáhl zřejmě již poloprázdný objekt. Vojáci přivedli své koně, zde tábořili, vařili na otevřeném ohništi, údajně přikládající části zařízení vily – válka zde zanechala svoje stopy“.⁶⁰⁾

56) Viz Z. Kudělka–L. Kudělková, o. c. v pozn. 50, s. 92–98. Mezi zbytky původního vybavení vily mohl být i nábytek po Waltru Messerschmidovi nebo dalších nájemníků.

57) Brněnský stavitel Albín Hofírek (nar. 1901) realizoval v Brně řadu rodinných a nájemních domů, některé společně se stavitelem Eduardem Hlobilem. Viz AMB, fond B 1/39 Národní výbor města Brna – kartotéka domovského práva 1850–1948; Archiv Brněnských vodáren a kanalizací, a. s.

58) Ze dvou nedatovaných a nesignovaných soupisů a ocenění předmětů uložených ve vile a ze seznamu z 31. 10. 1945 je možno vyloučit rozsah dochovaného mobiliáře. Jeho identifikace je však možná prakticky již jen u nemobilních kusů (vestavěné skříně, umývadla, kuchyňský sporák, dřez apod.). Řada věcí byla postupně rozkradena, zničena nebo dána do prodeje. Viz Z. Kudělka – L. Kudělková, o. c. v pozn. 50, s. 97.

59) Viz F. Kalivoda, *Vila Tugendhat v Brně – příklad restituace díla moderní architektury*, in: *Ochrana památek moderní architektury*. Sborník referátů přednesených na celostátní vědecké konferenci v Brně, březen 1970, Brno: KSSPPOP 1972, s. 47–49 (zvl. s. 49). Červená podlaha je dobře patrná na barevné fotodokumentaci, kterou pořídil v srpnu 1969 architekt Peter Zerweck z Norimberka (MuMB, SDC-VT).

60) Viz předmluva J. Dvořáka, in: P. Lizon, o. c. v pozn. 55, s. 10.

PRVNÍ SNAHY O OBNOVU VILY TUGENDHAT A JEJÍ DŮSTOJNÉ VYUŽITÍ

Snahy o záchranu a nové smysluplné využití jedné z nejvládnějších vilových staveb na světě začaly dostávat konkrétnější obrysy počátkem 60. let, kdy se do těchto aktivit po předchozích „sondách“ na politických a správních institucích místní i celorepublikové působnosti zapojila společenská a profesní sdružení, zejména Svaz architektů ČSSR – Jihomoravský svaz architektů Brno.⁶¹⁾ Dnes lze již zcela jednoznačně konstatovat, že hybatelem veškerého tohoto dění byl brněnský architekt František Kalivoda.⁶²⁾

Prvním konkrétním krokem byl 6. prosince 1963 zápis vily Tugendhat do Ústředního seznamu nemovitých kulturních památek.⁶³⁾ Poté Kalivoda inicioval jednání mezi odborem výstavby Městského národního výboru (MěNV) Brno s tehdejšími uživateli objektu, brněnským Krajským ústavem národního zdraví (KÚNZ). Dochované zápisy z jednání dokládají účast zástupců Svazu architektů, Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO) i Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody (KSSPPOP). Kalivoda zároveň prostřednictvím tisku informoval, a svým způsobem tak ve prospěch věci manipuloval odbornou i laickou veřejnost.⁶⁴⁾ Současně vypracoval oficiálně zastávaný návrh na využití vily Tugendhat ke kulturně-politickým účelům jako „středisko návštěv vědeckých pracovníků a umělců“ s možností ubytování.⁶⁵⁾ Kalivodova taktika byla v tehdejších společensko-

politických souvislostech nanejvýš prozíravá, neboť si lze jen těžko představit, že by mohl již v roce 1964 prezentovat své skutečné představy o využití a důsledné památkové rehabilitaci stavby. O jeho záměrech přeměny vily Tugendhat v „živý exponát“ moderní architektury věděl jen omezený okruh blízkých spolupracovníků a přátel.⁶⁶⁾

Po polovině 60. let nabyly akce a přípravy související s obnovou vily na intenzitě. V rámci diplomového úkolu Ivany Vašákové, který vedl ve školním roce 1966–1967 Ing. arch. Jiří Grabmüller, byly na stavební fakultě Vysokého učení technického v Brně vypracovány přípravné projekty ke stavební restituci domu.⁶⁷⁾ V listopadu 1967 navštívila na osobní pozvání Františka Kalivody poprvé téměř po 30 letech Greta Tugendhat Brno a svou vilu, kterou opustila v květnu 1938. „...Byla jsem minulý týden poprvé za 29 let v Brně a zcela zděšena stavem domu. Tím naprosto nemyslím, že by byl dětskou nemocnicí zanedbáván, je naopak udržován velmi čistý a v pořádku. Ale stavební změny, které byly udělány, jsou tak zlé, že si vůbec nelze učinit představu o tom, jak dům původně vyhlížel, a nelze ho dnes v žádném případě nazývat hezkým. Vůbec by nikomu nemohlo přijít na mysl, že se tu jedná o nějaké zvláštní stavební dílo...“ Paní Greta však byla nadšena snahami o kulturní využití vily a vyslovila dokonce velkorysou nabídku, když Františku Kalivodovi 24. listopadu 1967 v dopise napsala: „Jsem připravena darovat dům státu nebo společnosti československých architektů nebo jinému vhodnému tělesu československých umělců, bude-li dům uведен do původního stavu ... Budu přirozeně osobně ráda nápomocna fotografiemi a radou, neboť samozřejmě znám všechny materiály, barvy a tak dále, které z plánů nejsou zřejmé“.⁶⁸⁾

Od 20. 12. 1968 do 26. 1. 1969 proběhla v brněnském Domě umění výstava životního díla Ludwiga Miese van der Rohe,⁶⁹⁾ která byla připravena ve dvou shodných kolekcích v Chicagu a v Západním Berlíně, odkud pokračovala do Brna a poté do Stuttgartu a dalších evropských měst.⁷⁰⁾ Výstavu uspořádalo Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, které se stalo prostřednictvím architekta Kalivody také oficiálním garantem všech aktivit spojených s obnovou vily.⁷¹⁾ V rámci brněnské výstavy pro-

61) Svaz architektů ČSSR – Jihomoravský krajský svaz architektů Brno „pověřuje soudruhy architektury Fr. Kalivodu a J. Dvořáka úkolem projednat s nadřízenými orgány přeměnu funkce budovy a její úpravu pro její využití v souladu s významem této stavby“. Dominantní roli v otázce vily Tugendhat, jak to jednoznačně vyplývá z archivních materiálů i vzpomínek pamětníků, měl však jednoznačně F. Kalivoda. Viz D. Černoušková – J. Chatrný, *Architekt František Kalivoda a „kauza“ vila Tugendhat (několik poznámek)*, Prostor Zlín, roč. XIV, č. 4, 2007, s. 36–43 (zvl. s. 37 a pozn. 3).

62) František Kalivoda (9. 4. 1913 Brno – 19. 5. 1971 Brno) patří k nejpozoruhodnějším osobnostem brněnské kultury 30.–60. let minulého století. Část jeho doposud neuspořádané pozůstalosti je uložena v Muzeu města Brna (MuMB – Archiv FK) a v současnosti je zpracovávána Mgr. Jindřichem Chatrným v rámci grantu Akademie věd ČR – grant *Osobnost a dílo architekta Františka Kalivody (1913–1971) v kontextu evropské avantgardy* s reg. č. KJB800330601. Z publikací viz J. Chatrný, *František Kalivoda aneb kaleidoskop „obyčejného“ života*, Prostor Zlín, roč. XIV, 2/2007, s. 46–51; J. Chatrný, *František Kalivoda a finská společnost Artek*, Prostor Zlín, roč. XIV, 2/2007, s. 52–55; D. Černoušková – J. Chatrný, o. c. v pozn. 61, s. 36–43. Ze systematicky pořizované a za Kalivodova života dokonale utříděné dokumentace k vile Tugendhat (dnes bohužel v torzovitěm stavu) a z dalších indicií logicky vyplývá jeho snaha o vydání rozsáhlé monografie za účasti našich a zahraničních odborníků. K tomu měl charismatický Kalivoda jedinečné předpoklady nejen díky odborné orientaci na poli architektury s výjimečnými osobními kontakty, ale i díky vlastní vynikající typografické invenci. V dobách politicky a společensky vypjatých byl schopen prosadit a realizovat skvělé projekty v různých oblastech kultury – od publikací *Brno, vůně jednoho města* (1959) a *Brno, město práce a pokroku* (1966) až po organizaci mezinárodních akcí věnovaných slavným brněnským osobnostem jako byl Viktor Kaplan nebo Adolf Loos – viz D. Černoušková–J. Chatrný, *František Kalivoda a „kauza“ Adolf Loos*, Prostor Zlín, roč. XV, č. 3, 2008 (v tisku).

63) NPÚ–ÚOP Brno, Evidenční list nemovité kulturní památky, poř. č. 16079/7–98. Nutnost záchranu stavby připomněl hned v následujícím roce také Josef Pechar – viz J. Pechar, *Architektura 20. století a památková péče*, Architektura ČSSR XXIII, 1964, s. 187–192, zvl. s. 190 až 192.

64) Viz např. F. Kalivoda, *Tugendhatova vila*, Lidová demokracie, 23. 9. 1964.

65) Viz dvoustránkový strojepis z 20. 2. 1964 (MuMB – Archiv FK).

66) Viz Zápisky rozhovorů J. Chatrného s manželkou Viktorií Kalivodovou.

67) Viz F. Kalivoda, o. c. v pozn. 25, s. 241; F. Kalivoda, o. c. v pozn. 59, s. 49.

68) Dopis Grety Tugendhat Františku Kalivodovi, datovaný 24. 11. 1967 v Sankt Gallen – německy psaný strojepis (MuMB – Archiv FK). Část dopisu byla publikována v anketě „Co s vilou Tugendhat“ v časopise Index, Index 2/1969, s. 66–72 (zvl. s. 66–67). Intenzivní vzájemnou korespondenci, která přerostla v přátelství, vedli F. Kalivoda a G. Tugendhat od listopadu 1967 do září 1969.

69) O výstavě referoval během jejího trvání denní tisk. Viz např. Lidová demokracie (20. a 28. 12. 1968; 13. a 25. 1. 1969), Moravský večerník (13. a 17. 1. 1969), Rovnost (20. 12. 1968; 3. 1., 8. 1., 10. 1., 11. 1., 16. 1., 21. 1. a 25. 1. 1969) – excerpty článků a zpráv (MuMB, SDC-VT).

70) Díky osobním kontaktům F. Kalivody a perspektivě na záchranu světoznámé stavby zapůjčila západoberlínská Akademie umění výstavu do Brna bez jakýchkoli podmínek a náhrad. Kalivoda vypracoval návrh instalace výstavy a sestavil malý dokumentační katalog. Výstava však byla ochuzena o originály Miesových kreseb a modely, které vlastníci odmítli zapůjčit do Československa po srpnu 1968. Viz např. F. Kalivoda, o. c. v pozn. 25, s. 235–241; J. Chatrný, *František Kalivoda aneb kaleidoskop „obyčejného“ života*, Prostor Zlín, roč. XIV, 2/2007, s. 46–51 (zvl. s. 50 a pozn. 23); D. Černoušková–J. Chatrný, o. c. v pozn. 61, s. 36–43 (zvl. s. 39–40).

71) KSSPPOP mělo mj. zajistit geodetické zaměření objektu a zahrady; dále dokumentaci stávajícího stavu a rozsahu devastace, dendrologický

Obr. 8: Vila Tugendhat:

a – uliční průčelí;

b – zahradní průčelí s původním spouštěcím oknem proti onyxové přičce;

c – zahradní průčelí se schodištěm;

d – zahradní průčelí s terasou a se schodištěm;

e – hlavní obytný prostor, pohled k zimní zahradě;

f – hlavní obytný prostor, průhled ze zimní zahrady

(fotografie arch. P. Zerweck (Norimberk), srpen 1969; MuMB, SDC-VT).

a	b
c	d
e	f

běhla 17. ledna 1969 v Národopisném ústavu Moravského zemského muzea v Brně jednodenní mezinárodní pracovní konference k otázce vily Tugendhat, které se osobně zúčastnila Greta Tugendhat. Tentýž den se v Domě umění uskutečnil přednáškový večer o díle Ludwiga Miese van der Rohe, na kterém vystoupila paní Greta s česky předneseným projevem o okolnostech a průběhu stavby vily, o jejím interiérovém, materiálovém a technickém vybavení a o komunikaci stavebníků s architektem.⁷²⁾ „Viděli jsme nejdříve půdorys jedné obrovské místnosti s jednou okrouhlou a jednou volně stojící stěnou. Pak jsme si všimli malých křížků v pětimetrových odstupech.“ Mies svým klientům vysvětlil, že jsou to ocelové sloupy,

kteřé ponесou celou stavbu. Tugendhatovi byli překvapeni, protože „tenkrát nebyl ještě postaven žádný soukromý dům se železnou konstrukcí“, ale plán přijali a měli jen tři podmínky, které Mies splnil: aby ocelové sloupy v horním ložnicovém patře byly ukryty ve zdivu, aby koupelna mezi ložnicemi manželů měla přístup z malé předsínky a aby všechna okna byla dostatečně chráněna proti slunci. „Když se ale můj manžel postavil proti tomu, aby všechny dveře sahaly od podlahy až ke stropu, neboť mu takzvaní odborníci namluvili, že takové dveře se musí zbourat, odvětil Mies: Pak nestavím. Zde byl dotčen hlavní princip stavby a o tom se nedalo s ním mluvit.“⁷³⁾

Výstava a akce s ní spojené měly obrovský ohlas a s odstupem času je lze bezesporu zařadit mezi nevyznamnější kulturní události konce 60. let nejen v Brně, ale v tehdejší Československu vůbec. Osobní účastí paní Grety Tugendhat a mj. také architekta Dirka Lohana, vnuka Ludwiga Miese van der Rohe, jehož chicagské ateliéry byly připraveny kooperovat při uvedení brněnské vily do původního stavu, tak vyvrcholila mnohaletá snaha o obnovu a kulturní využití této výjimečné stavby. Na jaře 1969 bylo provedeno vel-

rozbor porostů v zahradě a především projekt obnovy vily odsouhlasený Miesem van der Rohe a připravený ve spolupráci s jeho chicagskými ateliéry. Viz Kontrolní zpráva o plnění usnesení rady NvmB o vile Tugendhat z 6. února 1969 (MuMB – Archiv FK).

72) Paní Greta si přednášku napsala v němčině, a pak si ji sama přeložila do češtiny. Kalivoda ji chtěl v obou jazykových mutacích vydat v samostatné brožurě s vlastní předmluvou, avšak k tomuto záměru nedošlo. Ve zkrácené verzi byla přednáška poprvé publikována již v r. 1969 – viz G. Tugendhat, Zum Bau des Hauses Tugendhat (leicht gekürzte Fassung des Brünner Vortrags vom Januar 1969), Bauwelt, Jhrg. LX, Nr. 36, September 1969, s. 65–66. V plném znění byla přednáška publikována v r. 1998 – viz D. Hammer-Tugendhat–W. Tegethoff (Hrsg.), o. c. v pozn. 16. s. 5–9. V češtině vyšla poprvé v publikaci P. Lizona, o. c. v pozn. 55. s. 47–59. Německá originální verze je v majetku Daniely Hammer-Tugendhat (český přepis, MuMB – Archiv FK). Další cenné informace o zařízení domu s popisem jednotlivých konkrétních kusů nábytku poskytla Greta Tugendhat v rozhovoru s architektem Jindřichem Czernayem – viz rozhovor z 26. 4. 1970 (MuMB – Archiv FK).

73) Citace z přepisu české přednášky Grety Tugendhat, přednesené 17. 1. 1969 v Brně (MuMB – Archiv FK).

Obr. 9: Výstava životního díla Ludwiga Miese van der Rohe v brněnském Domě umění 20. 12. 1968 – 26. 1. 1969, část věnovaná vile Tugendhat (NPÚ-ÚOP Brno, inv. č. 29611, foto Buček).

mi podrobné a kvalitní zaměření stávajícího stavu objektu, které dnes již patří k nejcennějším pramenným materiálům ke stavebnímu vývoji domu.⁷⁴⁾

V dubnu 1969 jednal František Kalivoda o obnově zahrady se spoluautorkou jejího projektu, architektkou Markétou Roderovou-Müllerovou, která ji navrhovala pod Miesovým vedením. Ta zdůraznila, že Mies zastával názor velkých travnatých ploch s ojedinělými porosty (betonte Leere – zdůrazněná prázdnota). Za původní označila především mohutnou smuteční vrbu před průčelím, která byla vzrostlá již při postavení domu. V zahradě byly ještě některé původní konifery (na fotografiích z r. 1930 drobné čerstvě vysazené keříčky), avšak většina vzrostlých porostů byl jen plevel. Markéta Roderová-Müllerová byla připravena vypracovat plán osázení zahrady podle Miesovy koncepce včetně dendrologického průzkumu stávajícího rostlinného inventáře a včetně vybavení zimní zahrady. Nasucho položený lomový kámen před domem doporučila přebudovat podle původního projektu z plochých štípaných kamenů, protože původní realizace v roce 1930 nebyla dle jejího sdělení perfektní a omezila se na využití navezeného kamene, který tehdy zbyl na místě. Růže vysazené před domem, patrně z pozdějších rodinných fotografií, nebyly součástí architektonické koncepce zahrady. Milovala je však paní Greta, která je sama zdůrazňovala jako výrazný osobní motiv a ke kráse kvetoucích růží ve velkých plochách nebo pruzích kolem domu se v rozhovorech často vracela. Růže ale trpěly přemírou slunce a rychle vadly. Přesto František Kalivo-

74) Zaměření vyhotovilo zeměměřičské družstvo GEODETA Praha. Celkem 31 plánů v měřítku 1:25 obsahuje půdorysy, řezy, pohledy, dále rozvinuté pohledy na jednotlivé stěny místnosti s přesným vyznačením sanitární techniky, otopných těles, kotlů apod. včetně zaměření zahrady (Plánový archiv NPÚ ÚOP Brno, sign. 4-5-7658/1-31; kopie uložena v MuMB, SDC-VI). V této souvislosti je třeba zmínit nedávný objev pracovního nedatovaného a nesignovaného zaměření vily Tugendhat (půdorysy a pohledy tužkou na duplexním papíru ve velmi špatném, prakticky nereprodukovatelném stavu), které je uloženo v Moravském zemském archivu a mohlo by pocházet z 50.–60. let (MZA Brno, fond D 24, mapa č. 2252; kopie uložena v MuMB, SDC-VI).

Obr. 10: Konference poradního sboru v Etnografickém ústavu Moravského muzea 24. 4. 1970:

a – zleva: arch. Viktor Průša, Daniela Tugendhat, Greta Tugendhat, arch. Fritz Sommer z Vídně (NPÚ-ÚOP Brno, inv. č. 31573);

b – arch. František Kalivoda (vpravo) seznamuje Gretu Tugendhat se synem manželů Kleinových, v popředí sedí bývalá ošetřovatelka dětí Tugendhatových v Brně, asi Hedvika Jurečková (NPÚ-ÚOP Brno, inv. č. 31568);

c – Greta Tugendhat v debatě s doc. Felixem Haasem, v pozadí Klára Kleinová (NPÚ-ÚOP Brno, inv. č. 31579).

a	b
	c

da doporučoval „naléhavě vyřešit rozpor mezi klimatem a polohou výsadby růží ve prospěch obnovení tohoto původního motivu“. Ve hře byl také už tehdy záměr propojení zahrady vily Tugendhat se spodní zahradou Löw-Beerovy vily, které tvořily vždy územní, i když nikoli architektonický celek. Tuto ideu považovala Markéta Roderová-Müllerová za ideální.⁷⁵⁾

Průběh dosavadních akcí byl uspokojivý a již 13. srpna 1969 se v Brně uskutečnilo první zasedání Sboru pro restituci památkově chráněného objektu „Vila Tugendhat“.⁷⁶⁾ Na něm byl konzultován rozpracovaný elaborát návrhů stavebních úprav a vnitřního vybavení vily a byla zdůrazněna také nutnost revitalizace zahrady. Kalivoda zde rovněž seznámil zúčastněné s plánem uspořádat druhou mezinárodní konferenci k restituci vily Tugendhat od 19. do 22. února 1970, která se však již neuskutečnila.⁷⁷⁾ V únoru 1970 proběhl v brněnském Domě umění pouze slavnostní vzpomínkový večer na tvůrce vily Tugendhat, architekta Ludwiga

75) Viz záznam z jednání F. Kalivody s M. Roderovou-Müllerovou z 1. 4. 1969, adresovaný J. Grabmüllerovi, řediteli KSSPPOP Brno (NPÚ-ÚOP Brno, spisový archiv, složka Černopolní 45 – vila Tugendhat).

76) Viz záznam ze zasedání poradního sboru z 20. 8. 1969 (MuMB – Archiv FKJ). Členy sboru a experty byli: Stanislav Tomásek, vedoucí odboru kultury NVmB; Ing. arch. Jiří Grabmüller, ředitel KSSPPOP v Brně; architektka Markéta Roderová-Müllerová, spoluautorka projektu zahrady vily; architekt Václav Průša, zaměstnanec bývalé firmy S.B.S. Jana Vaňka, která se podílela se na zhotovení části mobiliáře vily; architekti František Kalivoda, Jiří Gočár, Bedřich Rozehnal, Josef Pechar, Zdeněk Chlup, Jindřich Czernay, Dirk Lohan, Ing. Mořic Eisler a Greta Tugendhat. Toto prvotní složení poradního sboru se začalo již od října 1969 měnit.

77) V říjnu 1969 ještě proběhla iniciativa arch. Grabmüllera navázat spolupráci se španělskou Barcelonou, kde v té době byly zahájeny diskuse o znovupostavení Miesova pavilonu z r. 1928. Z vyšších míst však tyto aktivity nebyly podpořeny (NPÚ-ÚOP Brno, spisový archiv, složka Černopolní 45 – vila Tugendhat).

Miese van der Rohe, který v srpnu 1969 zemřel. V dubnu 1970 pak proběhlo v Národopisném ústavu Moravského zemského muzea v Brně další zasedání Sboru pro obnovu vily za účasti Greta Tugendhat a její nejmladší dcery Danieley Tugendhat. V listopadu téhož roku došlo k odstranění nežádoucích porostů a rekultivaci travnatých ploch v zahradě vily, které doporučila Markéta Roderová-Müllerová. Před vánocemi 1970 náhle tragicky zemřela Greta Tugendhat a v květnu 1971 zemřel i František Kalivoda. Úmrtí hlavních protagonistů a nastupující normalizace pak veškeré snahy o obnovu vily Tugendhat na řadu dalších let utlumily. Ještě v listopadu 1971 došlo na poslední snahy o smysluplné využití stavby v podobě návrhu na zřízení detašovaného vědeckého pracoviště Muzea města Brna – pro oddělení teorie a dějin moderní architektury. Tento materiál je i dnes velmi aktuální a pozoruhodný jednoduchou a účelnou dislokací pracoviště, aniž by byl jakkoli narušen provoz vily jako instalované památky moderní architektury.⁷⁸⁾

78) Návrh na využití vily Tugendhat na Černopolní ulici č. 45 v Brně – Černých Polích, datovaný 5. 11. 1971, zpracoval prof. PhDr. Jan Sedlák, CSc., který tehdy působil v KSSPPOP Brno (NPÚ ÚOP Brno, spisový archiv, složka Černopolní 45 – vila Tugendhat). Depozitáře a potřebné manipulační prostory měly být umístěny v prvním technickém podlaží a část pro styk s veřejností (knihovna, studovna) v tzv. dětské sekci ve třetím vstupním podlaží (dva pokoje dětí a pokoj vychovatel-

V roce 1976 zpracoval projekt na rekonstrukci vily Tugendhat architekt Jindřich Czernay, který vedl oddělení projekce KSSPPOP Brno.⁷⁹⁾ V roce 1978 se na architektka Jiřího Grabmüllera obrátila Georgia Mies van der Rohe, dcera Ludwiga Miese van der Rohe, která žila tehdy v New Yorku a pro západoněmeckou televizi režírovala a produkovala film o životě a díle svého otce. Chtěla získat povolení k natáčení ve vile Tugendhat a dokonce oslovit brněnské nebo pražské kameramany. Ředitel KSSPPOP Grabmüller jí zcela vyšel vstříc a na dotaz vedoucího odboru kultury Jihomoravského krajského národního výboru (Jm KNV) natáčení doporučil s tím, že údržba vily má odpovídající úroveň a film může „ukázat funkční a architektonické diference, k nimž v průběhu času došlo“. V dubnu 1979 však odbor kultury Jm KNV žádost Georgie van der Rohe zamítl s tím, že „nedoporučuje z hlediska ideového i odborného“ filmování objektu, neboť „současné využití objektu a stavební stav neodpovídají původním záměrům a rovněž bezprostřední okolí není vhodné pro filmování“.⁸⁰⁾

Na Kalivodovo úsilí navázali po téměř deseti letech jeho kolegové a spolupracovníci, Ing. arch. Jiří Grabmüller, ředitel Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Brně (KSSPPOP) a Ing. arch. Josef Němec, ředitel brněnského střediska Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚRPMO). V roce 1980 byl objekt převeden do majetku města a bylo dosaženo jeho vyklizení. Správce objektu, kterým byl odbor vnitřních věcí Národního výboru města Brna, se postupně podařilo přimět alespoň k nejnnutnějším opravám. Josef Němec, který v otázce vily Tugendhat působil jako odborný konzultant, vyjednal pro specialisty SÚRPMO detašované pracoviště ve vile, aby stavba nebyla zcela opuštěna a dále usiloval o její celkovou obnovu. Z konzervativních kruhů SÚRPMO, které záchranu památek moderní architektury nepodporovaly, se dokonce ozývalo nepochopení. Obnova vily Tugendhat však byla nakonec prosazena mj. i díky zdařilému projektu a realizaci obnovy zotavovny Morava ve Vysokých Tatrách od Bohuslava Fuchse. Projekt obnovy vily Tugendhat byl svěřen stejnému týmu z brněnského SÚRPMO, vedeného Kamilem Fuchsem.⁸¹⁾

ky). Badatelé by tak měli možnost studovat v působivém prostředí obytné části vily s nádherným výhledem na město a materiál z deponií v suterénu byl mohl být pohodlně a přímo transportován původním jídelním výtahem. Tato idea je vysoce aktuální i dnes, kdy v objektu prozatím provizorně působí Studijní a dokumentační centrum moderní architektury, které by v budoucnu mělo sloužit nejen zájemcům o vilu Tugendhat. Ideu vybudování informačního, studijního a dokumentačního centra moderní architektury v Brně zdůraznil i PhDr. Pavel Ciprian, ředitel Muzea města Brna, které disponuje specializovaným pracovištěm pro dějiny architektury a urbanismu s obsáhlým sbírkovým fondem. Bylo tak proto přirozené, že MuMB se stalo správcem vily Tugendhat a s ní by také mělo být úzce propojeno budoucí nové centrum. Jednou z možností je využití objektu někdejší Löw-Beerovy vily na ul. Drobného 22, která nabízí nejen vhodné ideové, ale i komunikační propojení s vilou Tugendhat. Tyto aktivity podporuje i město Brno. Viz D. Černoušková, o. c. v pozn. 7.

79) Viz NPÚ-ÚOP Brno, plánový archiv, projekt rekonstrukce vily Tugendhat, březen 1976.

80) Viz dopisy Georgie van der Rohe z 9. 8. 1978 a z 25. 12. 1978 a odpovědi J. Grabmüllera z 22. 1. 1979 a 2. 5. 1979; dále korespondence z 8. 2., 8. 3. a 10. 4. 1979 mezi Jm KNV a KSSPPOP Brno (NPÚ ÚOP Brno, spisový archiv, složka Černopolní 45 – vila Tugendhat).

81) Ing. arch. Kamil Fuchs (4. 12. 1930 Brno – 13. 8. 1995 Brno), syn architekta Bohuslava Fuchse. Přes 35 let působil jako hlavní projektant a vedoucí ateliéru ve Státním ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Brně (SÚRPMO). Z více než sta projektů a realizací

ZADÁNÍ INVESTORA A STAV OBJEKTU PŘED ZAHÁJENÍM PROJEKTOVÝCH PRACÍ

Od 1. ledna 1980 byla vila Tugendhat převedena do majetku města Brna a do správy ji převzal Národní výbor města Brna (NvmB). K 30. září 1980 byl objekt vyklizen a předchozímu uživateli, Krajskému ústavu národního zdraví (KÚNZ), zajistil NvmB náhradní prostory. V listopadu 1980 bylo rozhodnuto o rekonstrukci vily Tugendhat pro potřeby vrcholových orgánů NvmB s tím, že investorem celé akce bude odbor vnitřních věcí NvmB. Současně byl ještě v témže měsíci pověřen Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Brně (SÚRPMO) komplexní přípravou obnovy a rekonstrukce stavby. Aby vila nebyla do zahájení stavebních prací dlouho opuštěna, vyjednal architekt Josef Němec dočasné umístění ateliéru specialistů SÚRPMO v horním ložnicovém patře, přičemž v hlavním obytném prostoru byl dočasně umístěn ateliér Brnoprojektu. Tým vedený architektem Kamilem Fuchsem, vedoucím ateliéru 20 SÚRPMO Brno, zahájil práce na projektu obnovy vily Tugendhat v dubnu 1981 (projekt byl dokončen v dubnu 1982).⁸²⁾ Projektanti začali pracovat přímo v objektu, kde zjišťovali jeho stavebnětechnický stav a srovnávali stávající stav vily se záměrem z roku 1969, které bylo základním podkladem pro další projekční práce.⁸³⁾ Dále byl stávající stav konfrontován s původní plánovou a fotografickou dokumentací, uloženou v oddělení, dnes pracovišti dějin architektury a urbanismu Muzea města Brna. Tento materiál měli zpracovatelé projektu k dispozici jako jediný pramen a zdroj poznání původního stavu vily.⁸⁴⁾ Pečlivé studium těchto pramenů samotnými projektanty bylo tehdy jedinou předprojektovou přípravou. Ačkoli právě v SÚRPMO vznikala již od 50. let propracovaná metodika stavebně-historických průzkumů (SHP), ze které v mnohém vychází i obecně závazná metodika Národního památkového ústavu pro současné zpracovatele SHP, v případě objektu vily Tugendhat nebyl na počátku 80. let SHP zpracován.⁸⁵⁾ Jak by-

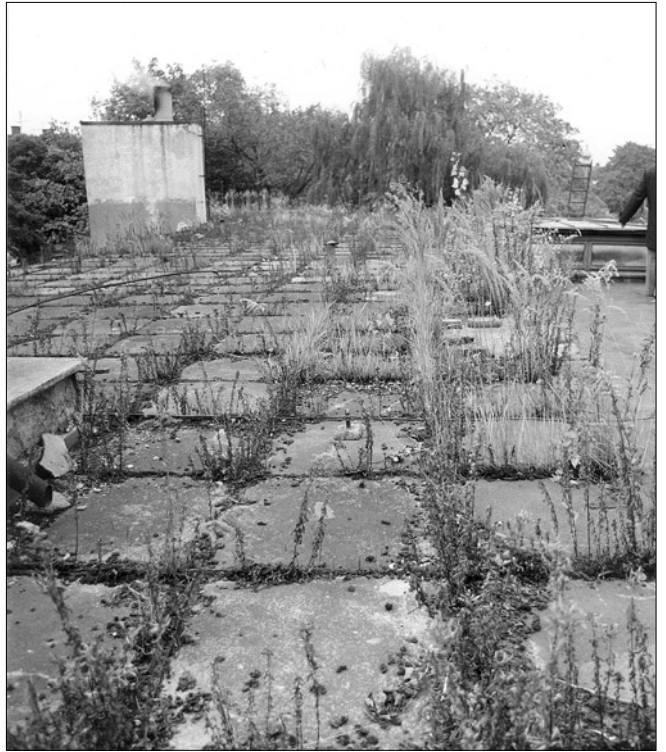
obnovy a rekonstrukcí památkových objektů se v oblasti moderní architektury podílel jako vedoucí projekčních týmů na objektech zotavovny Morava ve Vysokých Tatrách od Bohuslava Fuchse, tzv. vládní vily – vila Stiassny v Brně-Pisárkách od Ernsta Wiesnera a na brněnské vile Tugendhat. K jeho osobnosti a dílu viz J. Němec, Za odkazem architektka Kamila Fuchse, Zprávy památkové péče, roč. 65, č. 6, 2005, s. 521–522; J. Němec, Za odkazem architektka Kamila Fuchse, Forum Brunense 2007, s. 215–219.

82) Viz záznam z porady o koncepci opravy a restituci objektu Tugendhat v Brně pro reprezentační účely NvmB ze dne 17. 4. 1980, která se konala v SÚRPMO Brno a zúčastnili se jí: M. Sedláček, ved. odboru vnitřních věcí NvmB; Dr. J. Motyka, ved. odboru kultury NvmB; Ing. arch. Z. Navrátil, ředitel KSSPPOP Brno; Dr. I. Chronek, ved. dokum. odd. moderní architektury MuMB; Ing. arch. Josef Němec, Csc., ved. střediska SÚRPMO Brno; Ing. arch. Kamil Fuchs, Csc., ved. at. 20 SÚRPMO Brno (NPÚ ÚOP Brno, spisový archiv, složka Černopolní 45 – vila Tugendhat).

83) Viz pozn. 74. Nové zaměření stávajícího stavu v r. 1981 provedeno nebylo.

84) Oddělení, dnes pracoviště dějin architektury a urbanismu v Muzeu města Brna vzniklo 1. 12. 1962. Jeho zakladatel, promováný historik Iloš Chronek, se mj. zasloužil o získání podstatného konvolutu původních plánů vily Tugendhat z archivu někdejší stavitelské firmy bratří Eislerových (viz pozn. 21). K historii a sbírkovému fondu pracoviště viz L. Kudělková, Minulost a přítomnost pracoviště dějin architektury a urbanismu, in: Muzeum města Brna 1904 – 2004. Sborník ke stému výročí otevření, Brno: Muzeum města Brna 2004, s. 142–151.

85) Těsně před zahájením obnovy vily Tugendhat uveřejnil Dobroslav Líbal nejnovější Metodiku stavebněhistorických průzkumů, která vyšla jako metodická směrnice SÚRPMO, Praha 1980.

Obr. 11: Fotografie vily Tugendhat z 20. 10. 1980:

- a – uliční průčelí se zvýšeným komínem a zazděnou stěnou (původně z mléčného skla), která prosvětlovala vstupní halu;
- b – uliční průčelí se zazděným průchodem na horní terasu (původně s průhledem na hrad Spilberk);
- c – část průčelí u zimní zahrady s pergolou na horní terase;
- d – střecha, vlevo část světlíku nad koupelnou v rodičovské sekci a zvýšený komín;
- e – část střechy nad průchodem na horní terasu a nad personálním traktem s průhledem do ulice Černopolní;
- f – horní část schodiště do zahrady s polámanými stupni;
- g – horní část schodiště při personálním traktu;
- h – hlavní obytný prostor, zimní zahrada;
- ch – hlavní obytný prostor, zimní zahrada;
- i – dřevěná výplň na místě stěny z mléčného skla ve vstupní části do hlavního obytného prostoru;
- j – vstup ze schodiště do hlavního obytného prostoru; upravo výdech pro teplovzdušné topení, vstup do promítací komory a okénko pro promítačku;

(Archiv města Brna, fond U 5 sbírka fotografií, sign. XIX d 194).

a	b	g	h
c	d	ch	i
e	f		j

Obr. 12: Fotografie vily Tugendhat z 20. 10. 1980:
 a – kuchyň; vpravo část okna, vlevo dveře do přípravný;
 b – kuchyň v bytě správce a soféra v horním patře personálního traktu;
 c – část prostoru žehlírny;
 d – prostor pod schodištěm do zahrady;
 e – zahrada s původní vrbou, zničenou vichřicí v říjnu 1980
 (Archiv města Brna, fond U 5 sbírka fotografií, sign. XIX d 194).

a	b
c	d
e	

lo již výše uvedeno, v konzervativních kruzích SÚRPMO se záchrana památek moderní architektury dokonce setkávala s nepochopením a prosazení tohoto typu zakázky nebylo jednoduché. Zpracování SHP pro tento druh staveb pak bylo vzhledem k jejich „stáří“ považováno za zbytečné, resp. až za úsměvné. Památkové orgány navíc figurovaly při obnově vily Tugendhat jen velmi okrajově,⁸⁶⁾ přestože o ochraně památek moderní architektury se vedly diskuse již od 60. let.⁸⁷⁾ Eventuální polemiku o názoru památkářů a o potřebě zpracování SHP by však zcela jistě „vyřešil“ absolutní nezájem až odpor investora, pro kterého byla odborná hlediska naprosto bezpředmětná a vzhledem k využití a budoucí funkci objektu s jistou mírou utajení byla také nežádoucí.⁸⁸⁾ Sami projektanti vypracovali alespoň předprojekt ochrany nejcennějších prvků, aby v rámci stavebních prací nedošlo k jejich poškození.

Zadání investora znělo jasně: objekt má po obnově a částečné rekonstrukci sloužit k reprezentaci města a k občasnému ubytování jeho hostů, přičemž složka veřejnosti byla jednoznačně vyloučena. Tuto skutečnost je třeba zdůraznit a tak si uvědomit, že vila nebyla obnovována a rekonstruována pro ni samu – jako instalovanou památku moderní architektury. Kamilu Fuchsovi a Josefu Němcovi se přesto podařilo do projektu probojovat myšlenku, aby se převážná část objektu vrátila do původního stavu, a mohla tak být prezentována jako instalovaný objekt architektury. Tuto myšlenku prosazovali i s vědomím, že to bude pouze pro úzký okruh lidí v rámci vzácných návštěv a hostů měs-

ta Brna, avšak s perspektivou, že v budoucnu by vila mohla být zpřístupněna i pro širší veřejnost. Z uvedených důvodů proto od počátku trvali na tom, aby hlavní obytný prostor byl vybaven Miesovým nábytkem (jde především o soubor sedacího nábytku a stolků) a v případě dalšího mobiliáře měly být zhotoveny kopie. Projekční tým ještě s kolegyní z téhož ateliéru Ing. arch. Adélou Jeřábkovou v tomto duchu zpracoval projekt interiéru jako podklad pro Umělecká řemesla a předal jej investorovi.⁸⁹⁾ Ten však již ve finální fázi tuto ideu zcela ignoroval a interiér hlavního obytného prostoru byl zařízen soudobou domácí produkcí slovenské firmy Kodreta Myjava.⁹⁰⁾

Stav objektu v roce 1981 odpovídal jeho využití a provozu za uplynulá čtyři desetiletí a především odpovídal jen minimální stavebnětechnické údržbě, která v 70. letech byla už téměř nulová. Původně rodinná vila, byť v řadě parametrů zcela výjimečná a nadstandardní (od objemu přes konstrukci až po technické vybavení), byla v následujícím období využívána nejrůznějšími způsoby. Nikdy však již jako rodinný dům. Už za války zde Walter Messerschmidt měl nejen byt, ale i svou konstrukční kancelář. Po válce v objektu působila soukromá taneční škola, a pak téměř třicet let sloužila vila jako rehabilitační středisko. Tato situace měla však přes různá negativa také jedno velké pozitivum, a sice to, že stavba prakticky nikdy (až na nepodstatné krátké časové úseky) nebyla dlouhodobě opuštěna a vyjma válečných let nebyla nijak zásadně stavebně upravena a devastována. V objektu se stále topilo (v provozu byla původní kotelna na koks) a větralo, používaly se rozvody vody, kanalizace, elektroinstalace. Kromě nepoužívané vzduchotechniky byl dům v běžném stavebnětechnickém provozu. Vedle již výše podrobněji zmíněných válečných let, kdy došlo k nejrazantnějším změnám v interiérech, ale i v některých stavebních substrukcích, zde v poválečném období neproběhly žádné zásadní stavební intervence. První „obnovou“ byla poválečná sanace brněnským stavitelem Albinem Hofirkem, který v průběhu léta 1945 odstranil fatální válečné škody, jako zasklení vysypaných okenních ploch, zničené podlahy, malby atd.⁹¹⁾ Pozdější stavební zásahy se dotkly hlavně střechy a horní terasy i spodní – zahradní terasy. Dále byly provedeny některé utilitární úpravy, jako např. průrazy oken v prvním podlaží (suterén) apod.

V roce 1964 provedly Pozemní stavby Brno rekonstrukci izolačního pláště střechy.⁹²⁾ Opravy střechy byly aktuální prakticky po celá 70. léta a v říjnu 1975 byl dokonce zpra-

86) Bylo to však především díky nezájmu investora, jak o tom svědčí dopis KSSPPOP odboru kultury NvMB z 18. 11. 1980. Z dopisu vyplývá, že odborníci z KSSPPOP Brno se o faktickém zahájení prací na obnově vily Tugendhat (vyjma porady z dubna 1980 – viz pozn. 82) dozvěděli neoficiálně od kolegů ze SÚRPMO a odboru kultury NvMB a ohradili se proti tomu, že nebyli přizváni ke vstupním jednáním. Zdůraznili význam stavby a zákonnou povinnost investora konzultovat záležitosti spojené s touto kulturní památkou s odbornými pracovníky KSSPPOP. O tom, že ani poté nebyla žádná intenzivnější komunikace navázána, svědčí prakticky nulová spisová agenda k obnově vily z let 1981–85 (NPÚ ÚOP Brno, spisový archiv, složka Černopolní 45 – vila Tugendhat).

87) Viz příspěvek J. Pechara, o. c. v pozn. 63, s. 187–192. Toto téma bylo zvláště aktuální právě v brněnském prostředí – viz výše zmíněné aktivity arch. F. Kalivody a uspořádání Celostátní vědecké konference k ochraně památek moderní architektury v Brně v r. 1970 a dále publikace brněnských badatelů, jako např. D. Riedl, Poznámky k problémům památkové péče o moderní architekturu, Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 4, Bratislava 1967–1968, s. 81–95; Z. Kudělka, Moderní architektura a památková péče, in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, F 14-15, 1971, s. 311–315; J. Sedlák, Meziválečná architektura a památková péče, in: Památková péče a ochrana přírody v Jihomoravském kraji. 30 let Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody v Brně, Brno: Muzejní a vlastivědná společnost a KSSPPOP 1989, s. 97–113 (článek napsán na přelomu let 1982–83).

88) Téměř současně s projektem na obnovu vily Tugendhat probíhala realizace obnovy vily Stiassny (tehdy tzv. vládní vily), na kterou byl zpracován projekt rovněž v brněnském středisku SÚRPMO. Vila textilního průmyslníka Alfreda Stiassného od Ernsta Wiesnera z let 1927–1929 na ul. Hroznové 14 v Brně-Pisárkách patří k předním dílům brněnské vilové architektury konce 20. let a svou rozlehlostí včetně přírodního rámce je blízka vile Tugendhat (objekt by měl být na základě vládního rozhodnutí v dohledné době převeden do správy NPÚ ÚOP Brno). Také v tomto případě byla situace analogická. V Muzeu města Brna i v Archivu města Brna se dochoval poměrně ucelený konvolut původní plánové dokumentace a SHP rovněž nebyl zpracován. K vile Stiassny viz např. L. Kudělková, Architekt Ernst Wiesner, in: P. Pelcák, I. Wähla (eds.), Ernst Wiesner 1890–1971, Brno: Obecní dům Brno 2005, s. 8 až 36, zvl. s. 11; J. Sedlák (ed.), o. c. v pozn. 13, s. 70–73 (2006) a 76–79 (2007).

89) Investor nebyl ochoten zakoupit tehdy za devizové prostředky nepřetržitě vyráběný Miesův nábytek od některého z výrobců (např. americká firma Knoll International nebo italská firma Alivar Milano) a souhlasil s tímto řešením jen v případě, že nábytek vytvoří naše Umělecká řemesla. Otázky autorských práv investor neřešil.

90) Po převedení vily Tugendhat do správy Muzea města Brna (1994) byl v r. 1995 její hlavní obytný prostor vybaven nábytkem od italské firmy Alivar Milano. Viz např. M. Ambroz, Vila Tugendhat. Obnovený interiér, Architekt 11, 1996, s. 40–41 a J. Dvořák, Renaissance vily Tugendhat, 53. Bulletin Moravské galerie v Brně, 1997, s. 129–133, zvl. s. 132.

91) Viz kapitola Osudy domu po odchodu jeho obyvatel.

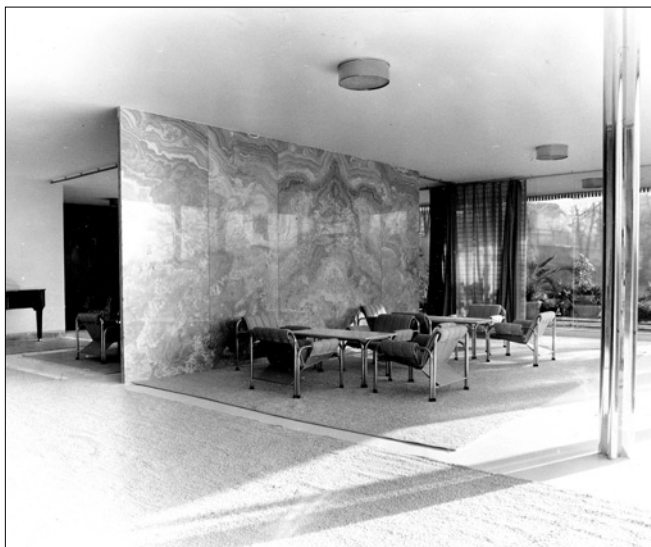
92) „Ze izolace z r. 1964 měla životnost pouze 10 let je zřejmá zaviněno špatnou technologií skladby střechy, neboť na lepenky byly uloženy betonové desky (ač je střecha nepřístupná a nepochůzná), které zabráňují tomu, aby mohly být obnovovány izolační nátěry. Považujeme proto za nejlepší provést na celé střeše plechovou krytinu“. Proti tomuto řešení nemělo KSSPPOP žádné námitky – viz zmínka o těchto pracích v dopise ředitelství KÚNZ z 31. 3. 1977 ředitelství KSSPPOP (NPÚ-ÚOP Brno, spisový archiv, složka Černopolní 45 – vila Tugendhat).

a	e	f
b	g	
c	d	h ch

Obr. 13: Fotografie vily Tugendhat z let 1985–1986:
 a – uliční průčelí;
 b – zahradní průčelí;
 c – hlavní obytný prostor vybavený nábytkem z Kodrety Mujava;
 d – hlavní obytný prostor vybavený nábytkem z Kodrety Mujava;

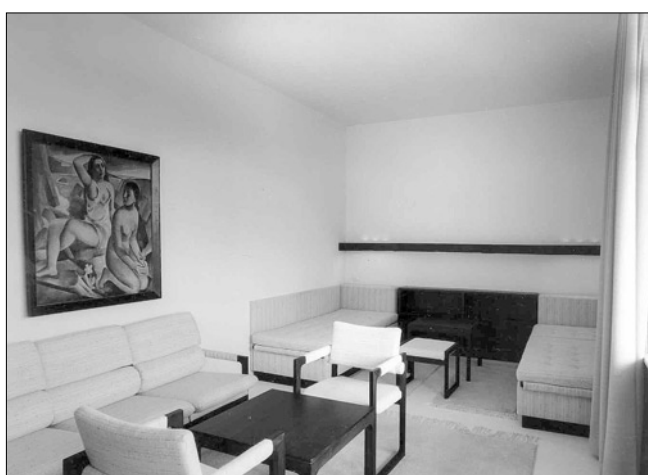
*e - hlavní obytný prostor vybavený nábytkem z Kodrety Myjava;
f - hlavní obytný prostor vybavený nábytkem z Kodrety Myjava;
g - kuchyň;
h - přípravná;
ch - koupelna v rodičovské sekci (u ložnic Greta a Fritze);
(Archiv města Brna, fond U 5 sbírka fotografií, sign. XIX d 202).*

Obr. 14: Fotografie vily Tugendhat z let 1985–1986:
 a – vstupní hala se schodištěm do hlavního obytného prostoru;
 b – pokoj Hanny vybavený soudobým nábytkem;
 c – pokoj Hanny vybavený soudobým nábytkem;
 d – pokoj vychovatelky vybavený soudobým nábytkem
 (Archív města Brna, fond U 5 sbírka fotografií, sign. XIX d 202).

a	b
	c
	d

cován soudní znalecký posudek k této situaci. Střecha byla tehdy po celé ploše kryta dlaždicemi z betonové mazaniny cca 70 × 70 cm, oddělenými spárami o šířce cca 1–1,5 cm a zalitými asfaltem. Ve vrstvách popílku a prachu ve spárách zakořenily traviny, které částečně narušily desky z betonové mazaniny. V místech prostupů komínů a světlíku střechou bylo svislé, místy zkorodované oplechování z olověného plechu. Krytina světlíku nad koupelnou byla rovněž z narušeného olověného plechu. Odpadní žlaby byly provedeny z pozinkovaného plechu a byly místy zkorodované. Z důvodu obav z narušení střešního pláště nebyly provedeny sondy, které by prokázaly přesné složení jednotlivých vrstev.⁹³ V této souvislosti je třeba zmínit, že problémy se střechou se datují již od dostavby domu. Cenné svědectví na toto téma, které stojí za obsáhlejší citaci, podal v roce 1969 Dr. Ing. Otakar Kallauner. „Bylo to někdy kol. r. 1931 na Boží Tělo, kdy pro mne stav. Eisler přijel autem s prosbou, abych s ním ihned jel do vily Tugendhatovy, kde stojí voda na ploché střeše do značné výšky po noční průtrži mračen. ... Domovník mně sdělil, že svod, který vedl ze střechy do kanalisace, je ucpaný a proto že na střeše voda stojí. Pracně jsme tedy uc pávku odstranili, takže bylo možno vodu odstranit. Na můj dotaz na stav. Eislera řízený, jak je

⁹³ Viz soudní znalecký posudek o nejvhodnějším způsobu opravy, případně rekonstrukce střechy domu čp. 45 ul. Černopolní (vila Tugendhat) ze 4. 10. 1975, který zpracoval Ing. Eduard Řiha na objednávku KÚNZ.

střecha provedena, bylo mně sděleno následovně: Podle plánu na betonovou konstrukci položena asfaltová lepenka jako izolace, na tuto škvárový beton (teplotně izolační), na tento velké betonové plotny s mezivrstvami, které vyplněny zemí, do této naseta tráva. Mezivrstvy byly as 5 cm široké. Ihned po tomto sdělení jsem přišel na to, že zde jde o velkou závadu. Ona při deštích procházela voda mezivrstvami mezi deskami betonovými do škvárového betonu a z tohoto vyluhovala vápno, vzniklá vápenná voda přecházela do odpadní trouby, zde nastávala karbonatice vzduchem bohatým na kanálový kysličník uhličitý, což se dělo potud, až vylučovaný uhličitán vápenatý odpad ucpal.“ Stavitel Eisler „dal horní betonové desky odstranit, podobně zem s travič-

Obr. 15: Vila Tugendhat: kolaudace zahrady (NPÚ-ÚOP Brno, vlevo – inv. č. 100999, vpravo – inv. č. 101007, foto H. Winklerová, srpen 1990).

kou, na můj návrh dal škvárový beton řádně proschnout, pak se na tento položila vodotěsná izolace z asfaltové lepenky, pak teprve přišly desky s meziprostory s travičkou. Vodotěsná izolace měla zabránit, aby voda nevnikala do škvárového betonu, nýbrž aby po vodotěsné izolaci byla sváděna do sběrače a z tohoto do odpadu, který se nemohl ucpat, jelikož voda byla prosta vápna. ... Později jsem zvěděl, že to stálo přes 150 000 předválečných korun. Ze zmíněného vyplývá závěr, že i u významných architektů je záhodno dáti plány řádně překontrolovat, aby nedošlo k nějakým technickým závadám. Někdy se závada přehlédne, jindy není i u významných architektů dostatečných stavebních zkušeností⁹⁴⁾ Sama Greta Tugendhat ve své přednášce v lednu 1969 uvedla, že vady střechy byly způsobeny použitím mědi a olova v přímém styku, což vyvolalo elektrické výboje. Tuto skutečnost také ještě v roce 1969 potvrdil Ing. Mořic Eisler.⁹⁵⁾ Stav střechy před obnovou vily je zřejmý z fotografií z října 1980, uložených v Archivu města Brna.

Na jaře 1967 byla opravována dlažba na horní terase a zřejmě současně byla vyměněna dlažba na zahradní terase, kde byl asi původní italský travertin nahrazen vápencovými deskami menšího obdélného formátu s růžovým probarvením. Poškozené byly také některé doposud původní stupně u zahradní terasy. Rozsah těchto prací a další podrobnosti k nim nejsou známy, neboť spisová agenda k vile Tugendhat je vedena až od roku 1969. Jejich realizace je však patrná z fotodokumentace z dubna 1967.⁹⁶⁾

Zničené linoleum v hlavním obytném prostoru bylo nahrazeno podlahou v červené barvě (pravděpodobně xylolitem).⁹⁷⁾ Tento stav je dobře patrný na barevných fotografiích

Petera Zerwecka ze srpna 1969.⁹⁸⁾ Na podlahách v ložnicích, kde původně také bylo linoleum, byl rovněž xylolit, který je i s trhlinami patrný na černobílých fotografiích Miloše Budíka z roku 1959.⁹⁹⁾

Subtilní ocelové konstrukce skleněných výplní v hlavním obytném prostoru a zimní zahradě, ale i ocelové rámy oken a dveří v ložnicovém patře, vykazovaly v roce 1981 značnou míru koroze, způsobenou velkými tepelnými mosty a kondenzací. Stav konstrukcí byl takový, že již nechybělo mnoho k jejich totální destrukci. Nicméně jejich obnova proběhla pouze důkladným očištěním a novým, tehdy běžně dostupným nátěrem, aniž by se muselo zásadním způsobem zasahovat do statiky těchto konstrukcí. Zničené a nefunkční byly mj. plátěné markýzy proti slunci nad prosklenými stěnami hlavního obytného prostoru a zimní zahrady.

Závěrem je třeba zdůraznit, že dům neměl v roce 1981 žádné statické defekty kromě terasy se schodištěm do zahrady.¹⁰⁰⁾ Byla potrhaná podlaha v hlavním obytném prostoru, ale to zřejmě bylo způsobeno špatnou dilatací, resp. přirozenou fyzikální roztažností betonové mazaniny. Některé trhliny, které bylo možno pozorovat v objektu, byly vždy jen tam, kam zatékalo. Masivní zatékání a mrazy tak způsobily poruchy zdiva, které však ještě nevykazovaly výrazné statické poruchy. Dalším problémem byla kanalizace, která se posléze dělala nově kromě některých stoupaček. Celá ležatá kanalizace však zůstala původní, pouze se pročištila, protože se dělala nová přípojka. Tehdy ještě nebyl

94) Viz dopis O. Kallaunera F. Kalivodovi ze 6. 1. 1969 (MuMB – Archiv FK).
95) Viz dopis F. Kalivody O. Kallaunerovi z 8. 4. 1969 (MuMB – Archiv FK).

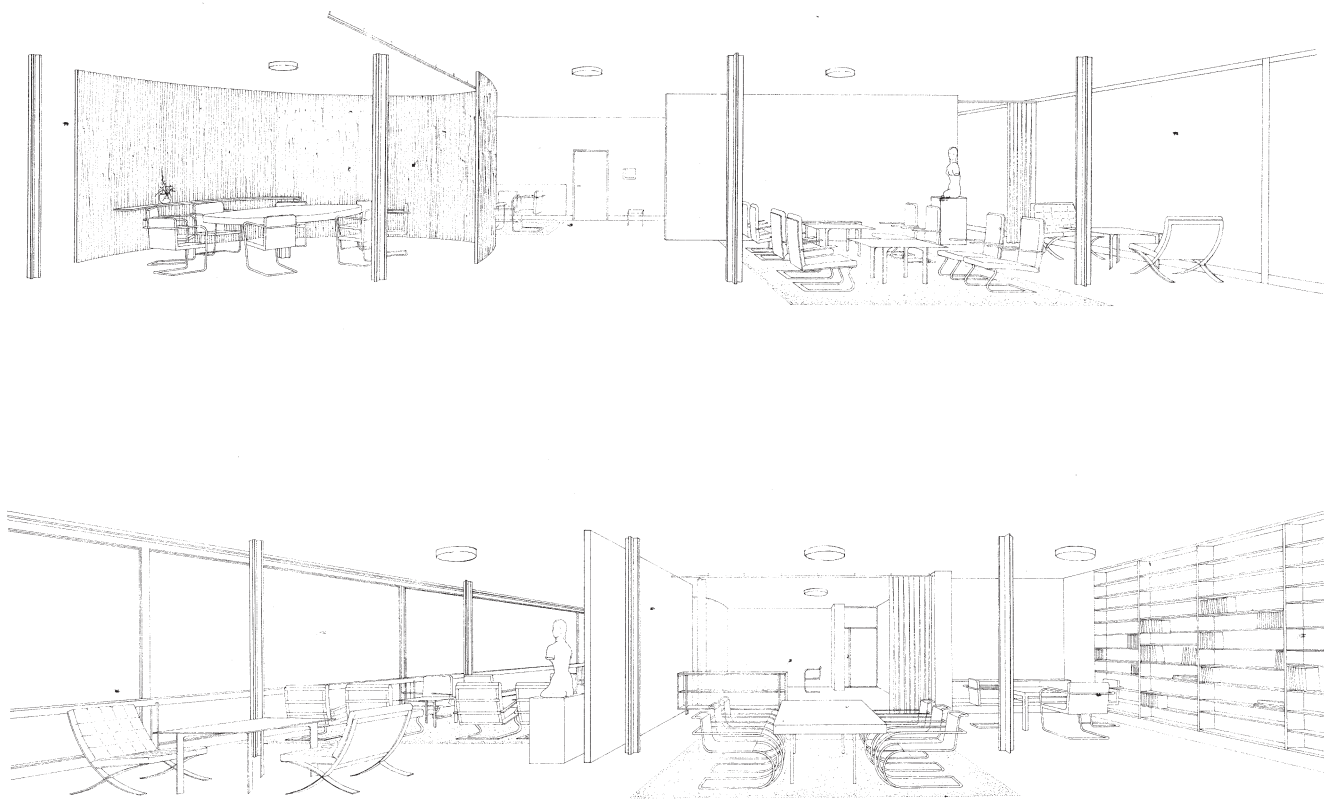
96) Viz NPÚ-ÚOP Brno, spisový archiv, složka Černopolní 45 – vila Tugendhat a fotoarchiv (fotografie z dubna 1967).

97) Viz F. Kalivoda, o. c. v pozn. 59, s. 49. Původní podlahovou krytinou bylo linoleum ve smetanové barvě značky DLW (Deutsche Linoleum-Werke), které se vyrábělo v Německu od r. 1891. K historii i současnosti továrny a firmy viz např. <http://dlw.pfortz-maximiliansau.de/deu/Geschichte.html>; <http://www.armstrong.de/>.

98) Děkujeme Dr. arch. Peteru Zerweckovi z Norimberka za umožnění publikování jeho fotografií vily Tugendhat ze srpna 1969, které se do Brna dostaly v r. 2004 a pro SDC-VT byly získány v r. 2008 (MuMB, SDC-VT).

99) Děkujeme Miloši Budíkovi za umožnění publikování jeho fotografií z r. 1959, které byly pro SDC-VT získány v r. 2008 (MuMB, SDC-VT).

100) Zde je dobré podotknout, že se doposud nepodařilo zjistit, kdo byl autorem statického výpočtu nosné konstrukce domu. Jistě to nebyl sám Mies, ale někdo, kdo byl velice dobře seznámen se specifickou terénní a geologickou situací v této lokalitě. Autorem původního statického výpočtu mohl být někdo z Miesova okolí (např. z jeho berlínského ateliéru), ale není zcela vyloučeno, že jím mohl být i někdo ze spolupracovníků brněnské stavitelské firmy bratří Eislerových, kdo dobře znal tyto místní poměry.

Obr. 16: Vila Tugendhat, projekt interiérů (Ing. arch. A. Jeřábková, SÚRPMO Brno, červen 1983): nahoře – hlavní obytný prostor s jídelnou a společenským posezením; dole – hlavní obytný prostor se společenským posezením, pracovním a knihovnou (archív Ing. arch. J. Kutějové a Ing. J. Janečka).

běžně dostupný kamerový systém, takže ověření těsnosti se provádělo tlakovou zkouškou, při které se neprojevila žádná zásadní vada. Specifickým problémem byla zahradní terasa se schodištěm.¹⁰¹⁾ V souvislosti se statikou stavby je třeba zmínit neopodstatněnost, resp. v souvislosti s poškozením vily Tugendhat přečeňování bombardování Brna na sklonku války, při kterém měly do zahrady vily spadnout až tři bomby.¹⁰²⁾ Do zahrady žádné bomby nespady, o čemž svědčí jednak fakt, že by zde po nich musel zůstat nepřehlédnutelný kráter a jednak fakt, že ani v archivních pramenech o nich není žádná zmínka.¹⁰³⁾ Při bombardování byly pouze následkem tlakové vlny rozbity prakticky veškeré zasklené plochy, přičemž jedno ze dvou spouštěcích oken v hlavním obytném prostoru (proti onyxové přičce) se zachovalo díky tomu, že bylo v době bombardování spuštěno až k podlaze a bylo tak ochráněno pláštěm obvodové zdi.

101) Viz kapitola K jednotlivým konstrukcím a některým problematickým momentům.

102) Viz J. Sapák, in: P. Liška – J. Vitásková (red.), o. c. v pozn. 24, s. 64.

103) Místa, kam spadly bomby, jsou poměrně přesně lokalizovaná v požárních knihách (Archiv města Brna), kde byly pečlivě zaznamenány všechny zásahy hasičů po bombových útocích. Ve čtvrti Černá Pole, nejbliže k vile Tugendhat, spadly bomby na domy v ulicích Antonína Slavíka, Lužové a Lesnické. Viz Z. Müller – M. Flodrov – M. Budík – V. Schildberger, Bomby nad Brnem. Zpráva o leteckém bombardování města Brna v letech 1944 a 1945, Brno: EXPO DATA spol. s r. o. 2005, zvl. s. 174–181.

KOMUNIKACE S INVESTOREM A PŘÍSTUP KE ZPRACOVÁNÍ PROJEKTU OBNOVY

Investor nepovažoval vilu Tugendhat za špičkovou stavbu. Tím je myšlen nejen jeho lhostejný pohled na vilu jako na výjimečný artefakt v rámci dějin světové architektury, ale především jeho pohled na soudobou úroveň „luxusu“, odpovídající vkusu tehdejších mocných. Požadavek byl jasný: vše musí být nové (nebo alespoň jako nové) a čisté, ale co nejlevnější, výhradně z domácí produkce. Stanovil jasné požadavky, a bylo tak zcela zbytečné a kontraproduktivní, i s ohledem na možnosti záchrany alespoň některých autentických konstrukcí a prvků, o něčem jakkoli diskutovat. Komunikace s investorem probíhala na dvou úrovních: ve fázi předprojektové přípravy a zpracovávání projektu byly jasné a striktně předloženy požadavky investora a těchto jednání se za projekční tým účastnil Kamil Fuchs, popř. Josef Němec. Přesto se již na této úrovni podařilo prosadit záchranu stavební podstaty domu. Ve fázi vlastní realizace a během stavebního dozoru projektantů probíhala komunikace pouze se stavebním dozorem investora, kterým byla technička Eva Vágnerová. Pro projektanty a pro jejich snahu o co nejcitlivější intervence do původních konstrukcí a prvků měla velké pochopení, nikdy proti nim nepodnikla žádné kroky a tvořila velmi příznivý a věcný komunikační

můstek mezi investorem, projektantem a dodavatelem. Při hladkém průběhu a postupu prací se navíc vrcholová představitelé a zástupci investora na stavbě prakticky nevykytovali. Osobnost Evy Vágnerové tak byla dalším důvodem proti zbytečným provokacím, aby projektanti a hlavně stavba nepřišli o „svého člověka“. Právě ona se zúčastňovala všech kontrolních dnů a veškeré situace i problémy se řešily s ní ústně na místě a „za pochodu“. Proto také neexistuje žádná dílenská dokumentace.

Samostatným problémem byl od samého začátku prací striktní zákaz fotografování, který nemělo smysl z výše uvedených důvodů překračovat. Byl to však další nestandardní moment v zavedeném postupu SÚRPMO, kdy byla vždy pořizována podrobná fotodokumentace každého objektu před zahájením rekonstrukce během stavby a po dokončení prací. To na vile Tugendhat neproběhlo.¹⁰⁴⁾

Vstřícnost a do jisté míry i odvahu Evy Vágnerové je třeba připomenout také v souvislosti s návštěvou nejmladší dcery stavebníků vily, paní Daniely Hammer-Tugendhat a jejího manžela Ivo Hammera. Projektanti s nimi vstoupili do kontaktu, který se však vzhledem k tehdejší politické situaci (nemožnost cestování a svobodné komunikace), omezil pouze asi na dvě jejich návštěvy v Brně. Přímo ve vile provázeli projektanti paní Danělu s manželem na sklonku realizačních prací, přičemž vše bylo utajené a investor o tom nebyl díky loajalitě Evy Vágnerové informován. Teprve tehdy se také projektanti dozvěděli o projevu paní Greta z ledna 1969, který byl v českém překladu v pozůstalosti Františka Kalivody – tehdy uložené ještě v KSSPPPO Brno (do MuMB se archiv FK dostal až později). Těžko říci, zda tento text, obsahující pro projektanty cenné konkrétní informace především o interiérovém vybavení vily, jim nebyl dříve poskytnut díky výše uvedené absenci kooperace s odborníky z KSSPPPO, anebo to bylo i díky neochotě či neinformovanosti samotných památkářů.

Přístup ke zpracování projektu byl vzhledem k daným okolnostem v zásadě velmi jednoduchý. Investorovi nešlo o navrácení stavby do pokud možno původního stavu. Nebyly prováděny stavebněhistorické, restaurátorské či přírodovědné průzkumy. S finančními, technickými a materiálovými možnostmi, které byly k dispozici výhradně z tehdejších domácích zdrojů, by ani takovou obnovu vily nebylo možno realizovat. Projektanti proto pochopili, že pokud chtějí zachovat alespoň stěžejní původní konstrukce a prvky, nemohou s tím dělat nic víc, než jít jen cestou oprav a zabránit tak další destrukci. Hlavní ambicí projektu bylo dostat vilu do solidního stavebnětechnického stavu a zachránit ji tak do dalších let. Proto se nelze dnes na výslednou realizaci dívat přísným pohledem současného přístupu k restituci takto významných staveb. Zcela zásadní jsou také difference mezi projektem a realizací. Je třeba od sebe odělit práci projekčního týmu a vlastní provedení stavebních prací. Jsou to především některé zásahy investora, který již v předstihu bez projektové přípravy prováděl dílčí odstrojování stavby, při němž došlo ke zničení některých původních prvků a poté během realizace stavebních prací často velmi striktně doslova vetoval projekt a nutil projektan-

ty i dodavatelskou firmu k náhradnímu řešení. Zcela bez problémů se neobešlo ani působení hlavního dodavatele, kterým byl Stavební podnik města Brna.

K JEDNOTLIVÝM KONSTRUKCÍM A NĚKTERÝM PROBLEMATICKÝM MOMENTŮM

V roce 1981 nevykazovala stavba žádné závažnější statické poruchy. Největším problémem bylo masivní zatékání v některých místech domu a takto vzniklé lokální poruchy zdíva, které však nebylo staticky narušeno (s výjimkou zahradní terasy se schodištěm). Dlouhodobým problémem byly konstrukce střešního pláště a dlažby teras.¹⁰⁵⁾

Zahradní terasa se schodištěm

Dlažba na terase již nebyla min. od roku 1967 původní a jednotlivé stupně schodiště byly v roce 1981 téměř z poloviny nějakým způsobem poškozené. Původní čtvercová dlažba z italského travertinu o rozměrech cca 80 × 80 cm byla nahrazena spišským travertinem ze Slovenska. Protože se projektantům nepodařilo najít výrobce nebo firmu, kteří by byli schopni vytěžit u nás travertin požadovaných rozměrů, vznikly čtvercové formáty seskládané ze dvou obdélníků s náznakem původního spárořezu.

Na straně u okna do kuchyně byla terasa původně opatřena velkoplošným paravanem z mléčného skla, který měl vizuálně odclonit provoz kuchyně a vytvořit závětrí s letním posezením. Ocelový rám pro toto zasklení zůstal zachován a v 80. letech byl vyplněn čirým floutem, který byl zneprůhledněn jemným nástríkem bílé barvy.¹⁰⁶⁾ Z bezpečnostních důvodů bylo doplněno zábradlí v odpovídajícím tvaru.

Asi 50 % stupňů, které byly původní, bylo poškozeno, přičemž některé byly polámané až na 3–4 kusy. V projektu bylo jasně napsané: opravit. S kompletní výměnou stupňů se vůbec nepočítalo a v rámci opravy se předpokládala pouze lokální výměna. Tlak na to, aby vše vypadalo jako nové byl příliš velký a proboujet navržené řešení bylo nereálné. Protože šlo o krásný kvalitní materiál, proběhl dokonce pokus o možnost uložení těchto původních prvků v nějakém depozitu, ale ani to se nesetkalo s pochopením. Materiál byl odvezen neznámo kam, pravděpodobně jej někdo použil k privátním účelům.¹⁰⁷⁾ Při kladení nových stupňů a masivní bordury terasy nebyla provedena okapní drážka stupňů, ačkoli v projektu tato úprava byla. Provedla se až dodatečně a nekvalitně po osazení kamenných prvků.¹⁰⁸⁾

Diagonální trhlinka u schodiště do zahrady byla již tehdy viditelná pouhým okem (cca 3 mm). Provedla se sondáž základů zahradní terasy se schodištěm, která prokázala nedostatečné založení této části objektu a jeho nedostatečné provázání s hlavním nosným skeletem již v době výstavby domu, a proto došlo k podezdění a prakticky byly provedeny nové základy na ztuhnutém šterkovém polštáři. Zá-

104) Několik „na černo“ zhotovených záběrů se podařilo pořídit arch. Janu Sapákovi, který se jako student o vilu a její obnovu zajímal a mj. také díky projektantům mu byl do vily v 80. letech umožněn přístup. Viz J. Sapák, in: P. Liška – J. Vításková, o. c. v pozn. 24, s. 66.

105) Viz kapitola Zadání investora a stav objektu před zahájením projektových prací.

106) V r. 2004 byla skleněná výplň rozbita a již nebyla obnovena.

107) Alespoň část autentických prvků však použita byla. V rámci restaurátorských prací vedených Prof. Ivo Hammerem byla totiž v prosinci 2005 vyjmuta část travertinového stupně při obvodové zdi, na jehož zadní části byl dochován otisk dobových německých novin.

108) Opravy kamenných prvků provedla Kamena Blansko. Nové kamenné výrobky dodal Českomoravský průmysl kamene a Slovenský průmysl kamene Levice.

klady zahradní terasy byly od začátku zjevně podceněné. Celá tato část se odkláněla od jádra domu založeného na patkách a studnách, a měla tedy ve směru svahu jiné dotvarování. Dalším problémem v této části stavby bylo nevhodné vedení ležaté kanalizace přímo pod terasou a schodištěm a také pozdější předláždění a nedostatečné izolace venkovních dlažeb, které jsou doposud velkým problémem. Oba sloupy nesoucí terasu nebyly v roce 1981 viditelně nijak vychýleny, tj. zcela jistě nevykazovaly lukovitý průhyb jako je tomu v současnosti.

Okna a prosklené stěny

Veškeré konstrukce prosklených stěn v hlavním obytném prostoru byly zbaveny sekundárního členění zasklení do malých obdélníků a ocelové rámy byly repasovány. Byly očištěny od koroze a nově natřeny tehdy běžně dostupnými nátěrovými hmotami.¹⁰⁹ Nové zasklení jednotlivých velkých ploch, které byly původně z jednoho kusu skla, bylo provedeno ze dvou kusů se střední dělicí spárou, zatmelelou silikonovým transparentním tmelem. Toto řešení bylo navrženo z toho důvodu, že nebyl u nás vyráběn tak velký formát plaveného skla (float).¹¹⁰ Možnost dodávky ze zahraničí, kterou projektanti navrhovali, byla investorem zamítnuta (totéž se týkalo i mléčné prosklené stěny za jídelnou).¹¹¹ V tomto konkrétním případě však měli projektanti jistotu, že takovým řešením se nic nepoškodí a že jde o vratný proces. Obavy vzbuzovala pouze stabilita půleného zasklení při pojezdu, protože sklo je jen klasicky zalištované, s minimální dilatací a bez jakýchkoli pružných podložek.¹¹² Příznivě působí zřejmě síla skla, která je 1 cm, a proto je staticky stabilní.¹¹³

Velká okna, která lze spouštět, měla původně mechanicky výklopnou okapnici. To byla ochrana proti zatékání vody podél skla do strojovny spouštěcího okna v suterénu. Byly tam speciální trny, které okapnici zvedaly, když okno vyjízdělo. V původní plánové dokumentaci je vše dobře zřetelné.¹¹⁴ V rámci rekonstrukce tento prvek nebyl obnovován a okna jsou doposud v provozu bez této ochrany.

Zachovány byly rovněž původní ocelové konstrukce vyložených markíz proti slunci, přičemž plátno bylo doplněno nově. Zde je však problematické velké vyložení markíz, které se vytažují ručně pomocí háku zasunutého do oka v ose vodorovného rámu. V případě velkého větru může dojít ke statickým problémům konstrukce. Východní prosklená stěna u zimní zahrady byla opatřena stahovacími roletami, které byly rovněž obnoveny.¹¹⁵

109) Exteriérové části v tmavě šedí (olejový email), bílé interiérové části (synetický email).

110) Projektanti navštívili továrnu, kde bylo původní sklo vyrobeno (Chudeřice u Teplíc), avšak ta byla již zavedena na zcela jiný sortiment (skla do automobilů apod.). Realizace této zakázky, podobně jako v případě prosklené mléčné stěny ve vstupní partii domu, byla zcela nemožná. Sklo dodaly sklárny Sklounion Teplice a montáž velkorozměrových skel provedl Komunální podnik Uherský Ostroh.

111) Projektanti oslovili dodavatele z Francie a Anglie, ale investor z finančních důvodů tuto možnost zamítl.

112) Opravu spouštěcích mechanismů oken provedlo Družstvo KOVO Brno.

113) Zde je třeba dodat, že až do počátku 90. let bylo spouštění oken aktivně používáno jen minimálně. Od r. 1994, kdy je vila přístupná veřejnosti, se okna spouští při každé prohlídce, tj. několikrát denně. Doposud k žádné kolizi nedošlo.

114) Dochoval se fragment této okapnice, který byl uschován a předán Bc. Karlu Ksandrovi.

115) Opravy rolet provedl TOZ, n. p. Potravinny Brno.

Jedním z nejdiskutovanějších momentů celé obnovy vily v 80. letech je likvidace jediného dochovaného původního zasklení u spouštěcího okna proti onyxové přičce. To se zachovalo díky tomu, že bylo v době bombardování na sklonku války celé spuštěno až k podlaze, a bylo tak ochráněno proti tlakové vlně ve strojovně za pláštěm obvodové zdi. V projektu byl požadavek na opatrné vysklení této tabule, zrepasování rámové konstrukce a opětné vsazení této původní tabule zpět. „Když jsme přišli tenkrát na kontrolní den, pamatují si to jako dneska, tak ta tabule tady nebyla, nebyly tu ani žádné střepy“.¹¹⁶ Tato velká a nenahraditelná ztráta, která je často dávána za vinu právě projektantům, byla definitivně rozluštěna teprve nedávno a potvrdila se ta nejjednodušší a zároveň nejnepochopitelnější pravda.¹¹⁷

Rovněž ocelové rámy oken v ložnicovém patře byly značně zkorodované a investorovi bylo těžké vysvětlit, že tato okna jsou nenahraditelnou technickou a výtvarnou součástí stavby a že je třeba je za každou cenu zachránit. O to se projektanti ani nepokoušeli. Nátlaky na úplnou výměnu těchto oken za okna hliníková nebo alespoň na jejich zasklení dvojskly přešli mlčením a do výkresové dokumentace u těchto prvků napsali opět pouze: opravit. Když pak vrcholoví zástupci investora při kolaudaci viděli pěkně natřené původní okno s novým, byť jednoduchým zasklením, už tyto věci nikdo neřešil. Podařilo se tak tedy i v ložnicovém patře zachovat všechny původní ocelové konstrukce rámu oken a dveří.¹¹⁸ Zcela dožilé a nefunkční byly z větší části dřevěné svinovací žaluzie oken a dveří v ložnicích (firma Eduard Mautner – Patent Klett Praha), podobně jako dřevěné zasklívací lišty a dřevěné parapetní desky. Tyto prvky byly částečně doplněny a provedeny nově. Svinovací žaluzie byly nově doplněny ve spodních částech a v horních částech, které byly před vli-

116) Takto doslova Ing. J. Janeček popsal tehdejší situaci. Dále uvedl, že nikdo na stavbě včetně stavbyvedoucího nebyl ochoten k této destrukci vůbec nic říct. Když se projektanti snažili tuto situaci sami sobě vysvětlit, byli ochotni pouze připustit, že mohlo dojít k poškození skla při jeho demontáži. To by však na místě zůstaly nějaké střepy a větší zbytky zničeného skla. Vše bylo perfektně uklizeno, nenašel se ani kousíček skla, které by bylo možno uschovat jako materiálový vzorek. Proto byl Ing. Janeček v únoru 2006 zcela skeptický k příp. archeologickému průzkumu v terénu pod oknem a spíše se domníval, že původní skleněnou tabuli si po její demontáži někdo odvezl a použil k soukromým účelům.

117) V červenci 2006, tedy asi půl roku po záznamu výpovědi Ing. J. Janečka ve vile Tugendhat (viz pozn. 10), se objevil u vily muž středního věku, který prováděl v protějším rodinném domě rekonstrukci koupelny. Zazvonil a požádal, zda může jen nahlédnout do vily, protože zde pracoval v 80. letech jako zaměstnanec Stavebního podniku města Brna a osobně zde rozbíjel „to velké okno“. V objektu byli přítomni pouze Dagmar Černoušková a údržbář Miroslav Charvát, kterým posléze pan P. před onyxovou přičkou přesně popsal tehdejší situaci: z interiéru hlavního obytného prostoru prohodil oknem cihlu, po které zůstal jen otvor odpovídající její velikosti a malé vlasové prasklinky po jeho okrajích, a dodal, jak to muselo být kvalitní sklo. Pak už sklo pracně rozbíjelo několik dělníků krompáči a vše se muselo perfektně uklidit. Na dotaz, proč k tomu došlo, odpověděl, že to neví, ale že to bylo v dokončovací fázi stavby. Uvedl, že po celou dobu stavby se kolem tohoto okna chodilo téměř po špičkách a nikdo by si něco takového svévolně nedovolil. Nikdo nic konkrétního neřekl, ale na stavbě probleskla informace, že to bylo na příkaz investora z toho důvodu, že toto „staré“ okno nebylo svým barevným nádechem a absencí dělicí spáry „v souladu“ s novým zasklením, a proto bylo nutno nové průčelí „sjednotit“. Všichni měli velmi přísný zákaz tuto záležitost jakkoli komentovat. Ironií osudu byla díky panu P. v srpnu 2006 získána pro vilu Tugendhat historická vana právě z protější vily na Černopolní 44.

118) Veškeré pasířské práce (opravy a zhotovení replik okenních a dveřních kování) realizovalo Ústředí uměleckých řemesel a Český fond výtvarných umělců.

vem počasí většinu roku ukryté na navíjecím válci, zůstaly prvky původní.¹¹⁹⁾ Garnýže v hlavním obytném prostoru i v ložnicovém patře zůstaly převážně původní, chybějící části byly doplněny v odpovídajícím tvaru.

Prosklená stěna z mléčného skla ve vstupní partii domu byla zazděna za 2. světové války. Po odstranění této zazdívký se ukázalo, že původní ocelová rámová konstrukce pro zasklení včetně lišt zůstala neporušena. U nás nedostupné mléčné sklo bylo nahrazeno materiálem Umastir, což je v podstatě plexisklo, které se používalo k vytlačování krytů na zářivková svítidla apod. Výrobce byla pardubická chemička v Semtině,¹²⁰⁾ kde bylo sice možné získat libovolně dlouhý pás, avšak v nedostatečné šířce. Do jednotlivých polí byly proto vloženy navíc střední příčle, aby „zasklení“ tímto materiálem bylo vůbec možné. Exteriérový nátěr původních rámu byl proveden v tmavošedé barvě, vložené příčle byly z optických důvodů natřeny bílou barvou. I zde však jde o vratný proces, aniž by byla narušena původní nosná rámová konstrukce.

Dřevěná zaoblená příčka vymezující prostor jídelny a vestavěné interiérové prvky

Tato konstrukce byla v projektu navržena přesně podle původní dochované dílenské dokumentace včetně přesného popisu materiálu (makassarský eben). Byla to také jediná konstrukce, pro kterou byl materiál prostřednictvím Podniku zahraničního obchodu (PZO) zakoupen za devizové prostředky. Dodaná ebenová dýha (materiál s odlišnou barevností i kresbou) byla v zahraničí zakoupena buď zástupci PZO, popř. zástupci Ústředí uměleckých řemesel. Projektantům nebylo umožněno vycestovat a osobně na nákup dýhy dohlédnout. Nikdy se také nedozvěděli, zda k očividné chybě v případě kratšího výškového rozměru dýhy došlo již při zakoupení materiálu nebo při zpracování v dílnách Ústředí uměleckých řemesel. I když projektanti požadovali nápravu, celá věc byla proti jejich vůli vyřešena úpravou s vysokým soklem s nevhodným podélným dýhováním. Při zpracování SHP se navíc zjistilo, že oproti původní výkresové dokumentaci, kterou projektanti zcela respektovali, nebyl přesně dodržen rozměr zakřivení a formátování jednotlivých dílů příčky, ani její osazení a návaznost vůči stěně z mléčného skla – dřevěná příčka nedoléhá k ocelové konstrukci této skleněné stěny.

Zde je dobré zmínit ještě jednu zajímavost. V dodatečně zbudované zděné příčce (zřejmě již od 40. let) byl ukryt ocelový nosný sloup s opláštěním v prostoru jídelny (sloup blíže ke vstupu na zahradní terasu) a na něj navazující neoppláštěný sloup v přípravně za makassarovou příčkou. Při opatrném odstraňování zazdívký vůbec nedošlo k narušení lesklého pláště. Opláštěný sloup nebyl opatřen žádnou bandáží, a bylo tak zřejmé, že zedníci, kteří stavěli tuto příčku, pracovali velmi pečlivě a ohleduplně, aby opláštění nepoškodili.

Rozkládací kulatý jídelní stůl, který se nedochoval, požadovali projektanti vyrobit nově podle původní dílenské dokumentace jako repliku.¹²¹⁾ Vzhledem k náročnosti výro-

119) U nás bylo tehdy velmi obtížné najít výrobce dřevěných svinovacích žaluzií. Zakázku realizoval Okresní podnik místního průmyslu Modrá u Bratislavy.

120) Komunikace s touto velmi hlídanou strategickou továrnou byla poměrně náročná a tato zakázka byla realizována vzhledem k instituci a konexím investora.

by tohoto prvku investor požadavek zamítl. Na střední ocelovou trnož, která oproti původnímu stavu nebyla opatřena chromovým lesklým opláštěním, byla osazena kruhová deska, odpovídající průměru střední velikosti stolu. Rovněž původní materiál (černá leštěná hruška) nebyl respektován.

Dochovaná původní vestavěná knihovna v hlavním obytném prostoru z dýhy z makassarského ebenu byla pouze očištěna, ošetřena a lokálně doplněna (některé části soklu a police).

Dochované původní vestavěné skříně v ložnicovém patře (pouze v pokojích rodičů) byly rovněž obnoveny a byla doplněna některá chybějící dveřní křídla. Původní je i dřevěné obložení stěny ve vstupní hale proti hlavnímu vstupu do domu (palisandr). V ložnicovém patře byla také doplněna chybějící dveřní křídla do některých místností (např. dveře ze vstupní haly do předsínky k pokojům rodičů). Hlavní vstupní dveře jsou původní (palisandr).

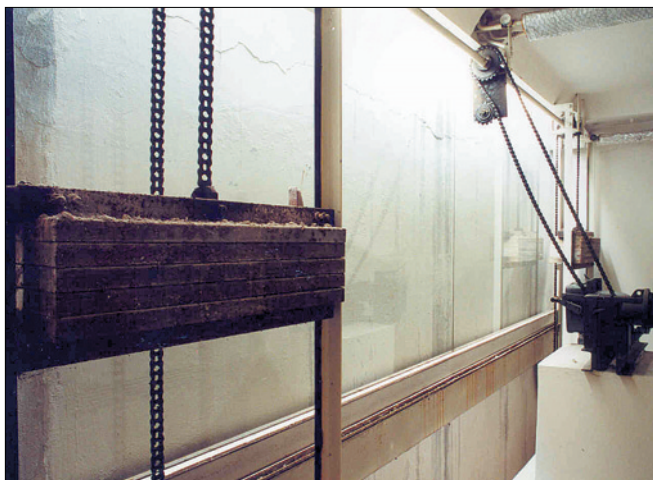
Linoleum

V roce 1981 v hlavním obytném prostoru žádná povlaková krytina na podlaze nebyla. Byl zde nekvalitní xylolit v červené barvě. Původní korkové linoleum značky DLW (Deutsche Linoleum-Werke) ve smetanové barvě nebyl problémem získat přímo u původního výrobce, tehdy v Západním Německu, popř. i u dalších výrobců korkového linolea. Projektanti získali vzorky i rozpočty, avšak z finančních důvodů byla tato možnost rovněž zamítnuta. Jako náhradní řešení bylo zvoleno PVC, které však v požadovaném barevném odstínu vyžadovalo nestandardní technologii výroby. V rámci rekonstrukce výrobní linky ve Fatře Napajedla, která při zahájení výroby nebyla znečištěna uhlikiem přidávaným při standardní výrobě krytin PVC do výrobní hmoty, bylo vyrobeno jednobarevné PVC světle smetanové barvy, na kterém však byla mnohem zřetelněji patrná jakákoli reakce síry obsažené v pryži podrážek bot. Projektanti respektovali alespoň sparožez na osy sloupů, jak to vyplývalo z původní plánové dokumentace. Travertinové sokly v hlavním obytném prostoru jsou původní. S nadsázkou lze dnes říci, že „bezbarvé“ PVC s těmito vlastnostmi zřejmě nikde na světě nevyrobili, s výjimkou PVC z 80. let pro vilu Tugendhat. Totéž PVC bylo položeno i v obytných místnostech ložnicového patra.

Zimní zahrada

Celý systém zimní zahrady je zachován. Byla rozbitá jedna travertinová podkladní deska pod zeleň, která byla doplněna. Velkým problémem byly, jsou a budou vlhkostní poměry v sice vytápěném, ale jednoduše zaskleném a pouze přirozeně větraném prostoru zimní zahrady, a to zejména v zimních měsících. Dochází ke kondenzaci vodních par na všech zasklených plochách, a tím také ke korozi veškerých ocelových prvků. Nově zde proto byla navržena nucená výměna vzduchu pomocí nasávání teplého vzduchu ze suterénu a odtahem vzduchu odtahovým ventilátorem přes nasávací mřížku ve východní stěně zimní zahrady s vyústěním do jižní fasády. Jsou to dodatečné prvky, které lze snadno

121) Tento plán byl ještě na počátku 80. let uložen v původní plánové dokumentaci v MuMB, neboť projektanti jej měli k dispozici a dobře si na něj pamatují. V současnosti bohužel tento plán nelze dohledat, avšak je součástí konvolutu plánů k vile Tugendhat v archivu Miese van der Rohe v Muzeu moderního umění v New Yorku, odkud je možné získat jeho kopii.

Obr. 17: Vila Tugendhat, technické zázemí:
 a – strojovna pro elektrické spouštění oken s řetězovým spouštěcím systémem;
 b – strojovna vzduchotechniky, panel s mobilní ovládací klikou pro měření a regulaci;
 c – mísící místnost vzduchotechniky, sprchová komora s mořskými kameny;
 d – filtrační místnost vzduchotechniky, filtr s dřevitou náplní
 (SHP, foto M. Micka, 2001; MuMB, SDC-VT)

odstranit, avšak problémy s klimatem a kondenzací bude nutno z důvodu ochrany ocelových konstrukcí vyřešit.

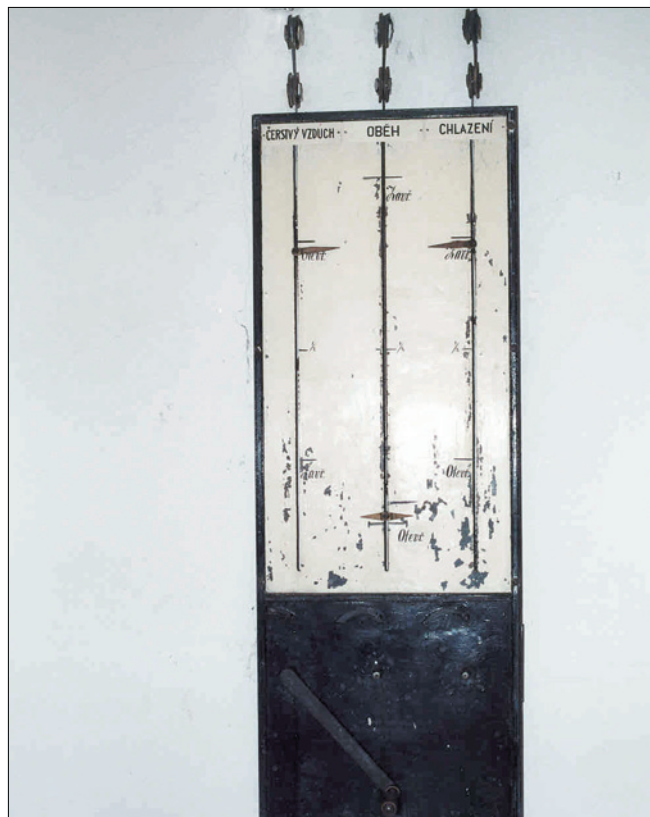
Zařizovací předměty koupelen a WC, radiátory

Z pohledu investora bylo naprosto nepřipustné, aby ve vybavení domu zůstaly původní sanitární předměty v koupelnách a WC. Tyto prvky byly také v předstihu, tj. před zahájením projekčních prací v větší části demontovány vlastní stavební četou investora. Tato skutečnost patří rovněž k velmi kritizovaným stavebním intervencím v objektu a projektanti si ji uvědomovali a vnímali ji jako nenahraditelnou ztrátu. Jakákoli diskuse o zachování těchto prvků in situ byla bezpředmětná, podobně jako snaha o jejich záchranu alespoň šetrnou demontáží a uskladněním.¹²²⁾ Analogická byla situace s radiátory v ložnicovém patře, u kterých investor trval na výměně a nebyl ochoten původní demontované prvky někde uskladnit. Jen velmi obtížně se podařilo prosadit zachování topných registrů podél prosklené stěny v hlavním obytném prostoru, které zajišťují tepelnou clonu před proskleným zahradním průčelím objektu. I v těchto případech naléhal investor zejména z „estetických“ důvodů na jejich výměně.

Strojovny pro elektrické spouštění oken

V obou strojovnách spouštěcích oken se dochovaly původní nosné konstrukce, ale prvky pohonu byly demontované (zřejmě odcizené). Pohonné jednotky se doplnily (závody těžkého strojárstva Košice, převádžka Moldava nad Bodvou) a mechanismus byl uveden do funkčního stavu včetně zachování systému spouštění pomocí řetězů, přestože již nevyhovoval tehdy platným normám. Projektanti k této obnově přizvali starší odborníky, kteří ještě tehdy ty-

122) Vzhledem k přísným opatřením na stavbě nebylo ani možno některé tyto prvky odvést „na vlastní pěst“ a uložit v nějakém soukromém depozitu „pro lepší časy“. Velmi špatnou zkušeností byla analogická situace na již zmíněné vile Stiassny, kde se jeden z projektantů SÚRP-MO pokusil zachránit původní umyvadlo a byl poté vystaven velkým nepřijemnostem.

to převody dobře znali a uměli je opravit. Ti také opravili a zprovoznili výtah na potraviny.¹²³⁾

Strojovna vzduchotechniky

Vše, co se z původního vybavení v této části technického suterénu zachovalo do roku 1981 (elektromotor od firmy SVET Brno z roku 1942), bylo repasováno a byly doplněny pouze některé prvky, které chyběly k funkčnosti systému (např. řemenice). Systém vzduchotechniky, který je někdy ne zcela správně nazýván klimatizací, dopravoval do hlavního obytného prostoru filtrovaný a tepelně upravovaný vzduch. Částečné ochlazování a zvlhčování vzduchu probíhalo ve speciální sprchové komoře, na jejímž dně byly nakladeny mořské kameny, na které dopadala voda z trysek osazených do podélného vodovodního potrubí. Díky mořským kamenům byl vzduch současně parfemován mořskou solí. Takto upravený vzduch byl pak dopraven systémem vzduchotechniky do hlavního obytného prostoru. Celý tento systém fungoval jako větrání a jemné chlazení, ale především jako teplotně dušné topení. Registry při podlaze podél prosklené stěny v hlavním obytném prostoru zamezovaly orosení skel. Výdechy vzduchu byly v hlavním obytném prostoru v horní části zdi za vstupem z přípravný do jídelny a ve spodní části zdi za vstupem ze schodiště a v podlaze podél zimní zahrady (za 2. světové války byl ještě dodatečně proveden jeden podlahový výdech v prostoru jídelny). Podél zimní zahrady (v části za onyxovou příčkou) byly ještě radiátory, které sem byly osazeny dodatečně zřejmě už ve 40. letech. Měření a regulaci obstarával jednoduchý panel s mobilní ovládací klikou, kterou se ručně nastavilo požadované množství a kvalita přiváděného vzduchu. Filtraci obstarával olejový rotační filtr s hodinovým pohonem

123) Práce provedlo Družstvo KOVO Brno.

a filtr s dřevitou náplní, která byla v roce 1981 a doposud je zřejmě původní. Celý tento systém vzduchotechniky byl obnoven a zprovozněn. Všechny tři komory vzduchotechniky (mísící, filtrační a ohřívací) jsou zachovány v původním stavu včetně železných dveřních křídel i se zbytky těsnění v zárubních, (dveře byly pouze opatřeny soudobými typovými klikami, neboť původní kliky chyběly).

Kotelna

Původní kotelna na koks byla v 80. letech přeměněna na výměňkovou stanici napojenou na venkovní teplovod. V roce 1981 byla ještě funkční původní kotelna, byly zde dva kotle značky Ströbl a v menší sousední místnosti (uhelna) byl původní sklad koksu. Obhajoba zachování tohoto systému a s ním spojených prvků byla bezpředmětná. Bylo rozhodnuto o změně média pro vytápění objektu, a tak byl prostor řešen zcela nově. V projektu bylo předepsáno zachování původních dlažeb a obkladů, ani to však nebylo dodrženo. Jediným autentickým dochovaným prvkem z původní technologie je výtah na popel, který se ponechal na místě a nahore se přestropil, aby nedocházelo k zatékání vody. Kolem výtahu je také zachováno původní bělninové obložení.

V prvním podlaží, tj. v tzv. technickém podlaží, či v suterénu byla a doposud je zachována původní ocelová nádrž na dešťovou vodu (uvnitř značně zkorodovaná). Dále je zde prádelna, fotokomora a tzv. trezor na kožichy – tato molová komora (v původních plánech popsána jako Mottenkammer) je dochována v původní podobě, tj. s původní dlažbou, bělninovým obkladem i věšákovými tyčemi (bronzové trubky). Žehlárna pod zahradní terasou byla upravena na místnost pro řidiče a k ní bylo nově zbudováno hygienické zázemí (sprcha a WC). Ocelové rámy úzkých oken v žehlárně i v prádelně jsou původní.

Horní obytná terasa v ložnicovém patře

Horní obytná terasa ve třetím, jinak vstupním (též ložnicovém) patře byla opravována min. v roce 1967 (viz fotodokumentace NPÚ-ÚOP Brno). V 80. letech se demontovala celá dlažba a odhalila se izolace, která ovšem již nebyla původní. V místech u vstupů z terasy do ložnic zatékalo až do hlavního obytného prostoru. Vše bylo odstraněno (dlaždice nebyly v maltovém loži, ale v písku) včetně stržení izolace. Na podklad se dělaly nové živičné izolace a byly provedeny téměř dokonalé repliky stávajících dlaždic, které byly zřejmě původní (v roce 1967 byly asi jen přeskládány).

Provedla se granometrie, tj. repliky dlaždic se zhotovily z takových frakcí kameniva, jaké byly v původních dlaždicích a byly lity do přesných forem.¹²⁴⁾ Kvalita i barevnost je téměř identická a položení je podle původního kladečského výkresu včetně sparofezu. Travertinové sokly a hlavy zábradlí terasy zůstaly původní.

Konstrukce zaoblené lavice je původní, avšak proti původnímu umístění došlo k posunu. Dělníci se prostě netrefili a když se to zjistilo, bylo vše již hotové a zadlážděné. Na terase byl ještě podle původního projektu i fotodokumentace malý obdélný stůl, který zde však již v roce 1981 nebyl a ani nebyl nově doplněn.

Střecha

Střecha byla provedena zcela nově.¹²⁵⁾ Dodatečně zděná nadstavená atika byla demontována.¹²⁶⁾ Byl proveden původní atikový detail z ocelového T profilu, klempířsky opláštěného, na střešní živičnou krytinu jednotlivých střešních gul, které ústí do fasádních kotlíků s dešťovými svody.

Vstupní terasa z ulice Černopolní

V prvé řadě byl v 80. letech uvolněn průhled mezi obytnou částí a bytem správce v tzv. personálním traktu (původně uzavřen jen jednoduchým zábradlím). Ve zdi proti personálnímu traktu jsou zachovány kruhové výdechy odvětrání z prvního podlaží (z molové komory ze suterénu). Z důvodu problematické údržby nebyly na žádost investo-

124) Jde o armovanou autoklávovanou dlažbu z Prefy Zlín.

125) Viz problémy se střechou v kapitole Zadání investora a stav objektu před zahájením projektových prací.

126) Stratigrafický průzkum fasád v letech 2003–2005 jednoznačně prokázal opravy střešních atik ještě ve 30. letech. Nutnost oprav byla tehdy vyvolána použitím izolačních ocelových plátů a jejich kontaktní návazností na klempířské prvky, přičemž došlo ke strávení izolace vlivem elektroclánku.

ra obnovovány zapuštěné betonové kontejnery na zelen, kterých zde původně bylo několik. Ty byly pouze zasypány a lze je snadno obnovit. Podobně to bylo se vstupem do shozu koksu, ale tam byl zřejmě vysypán i stavební rum, a na to pak byla položena betonová deska proti zatékání vody, takže vyčištění bude zřejmě náročnější.

Oplocení při ulici Černopolní bylo částečně nově doplněno, a proto se zde objevují dva druhy pletiva, jejichž rozdílnost není na první pohled patrná. Pletivo s většími oky a silnějším profilem drátu (např. v brance u hlavního a personálního vstupu) je původní.

Terasa před personálním traktem

Prostor před personálním vstupem do druhého podlaží (hlavní obytné patro), směřujícím do kuchyně, byl upraven litým broušeným teracem (v roce 1981 zde byla betonová chodníková dlažba).¹²⁷⁾ Oplocení z ulice v úseku při personálním schodišti je původní. Zábradlí u schodišťového ramene z ulice ke vstupu do domu je rovněž původní, subtilní trubkové zábradlí u schodišťového ramene do zahrady není původní, avšak v roce 1981 zde již bylo a nic se neměnilo. Obě schodišťová ramena jsou původní konstrukce. Povrch stupňů byl v roce 1981 z litého teraca a tento povrch byl pouze opraven.

Omítky

Poškozené části venkovních omítek byly nově nahrazeny ve struktuře originálních omítek a opatřeny fasádním nátěrem na silikátové bázi v bílé barvě.

V interiérech byly při zpracování projektu navrženy opravy dochovaných omítek, popř. jejich doplnění novými sádrovými omítkami. Investor ale požadoval provedení nových akrylátových stěrkových tenkovrstvých omítek. Při realizaci však bylo od této technologie upuštěno a původní vnitřní omítky, zachované ve velmi dobrém stavu, byly šetrně opraveny a opatřeny výmalbou v bílé barvě.

Obnova a rekonstrukce vily Tugendhat byla realizována za čtyři roky a 27. srpna 1985 proběhla kolaudace stavby (zahrada byla kolaudována v srpnu 1990). Celkové finanční náklady činily kolem 10 miliónů korun. Na přelomu února a března 1986 byla v souvislosti s dokončením obnovy a rekonstrukce uspořádána v brněnském Domě umění neobvykle krátká výstava s názvem „Ludwig Mies van der Rohe: vila Tugendhat v Brně“.¹²⁸⁾ Architektu Kamilu Fuchsovi a jeho projekčnímu týmu bylo 21. září 1987 uděleno zvláštní ocenění za projekt a realizaci rekonstrukce vily Tugendhat na Světovém bienále architektury v bulharské Sofii.

127) Teraco provedl v 80. letech velmi starý pán, který již jako jeden z mála byl schopen vyrobit velmi kvalitní teraco a dělal to technologií dilatačních spar ve skle (nikoli v kovu). Řekl, že se to tak vždy dělalo a že on to jinak dělat nebude. Dilatační celky si určil sám a doposud je vše ve velmi dobrém stavu.

128) Výstava se konala od 27. 2. do 8. 3. 1986 a u příležitosti jejího zahájení vyšel jako pozvánka tisk o čtyřech listech v obálce. Viz Archiv výstav Domu umění města Brna (v současnosti z důvodu rekonstrukce objektu Domu umění nepřístupný); za informaci děkujeme PhDr. Jitce Vitáskové, zástupkyni ředitele Domu umění a ředitele Nadačního fondu vila Tugendhat. V denním tisku byla tato událost zcela pominuta, vyjma běžné anotace v přehledu výstav – viz např. Rovnost (22. 2. a 8. 3. 1986) a Svobodné slovo (22. 2. 1986).

KALENDÁRIUM VILY TUGENDHAT

léto 1928

první setkání Grety a Fritze Tugendhatových s Ludwigem Miesem van der Rohe

červenec 1928

sňatek Grety, roz. Löw-Beerové (16. 5. 1903 Brno – 10. 12. 1970 St. Gallen) s Fritzem Tugendhatem (10. 10. 1895 Brno – 22. 3. 1958 St. Gallen) v Berlíně-Wilmersdorfu (30. 7. 1928); pro Grety to byl druhý sňatek, poprvé byla provdána za průmyslníka Hanse Weisse (1922–1928), se kterým dlouhodobě pobývala v Německu, a zde se tak seznámila s dílem Ludwiga Miese van der Rohe; z manželství s Hansem Weissem měla dceru Hannu (1924 až 1991); z manželství s Fritzem Tugendhatem se v Brně narodili synové Ernst (1930) a Herbert (1933–1980) a v emigraci v Caracasu dcery Ruth (1942) a Marie Daniela (1946)

září 1928

návštěva Ludwiga Miese van der Rohe v Brně a prohlídka pozemku

prosinec 1928

na Silvestra 1928 předal architektonický návrh vily Ludwig Mies van der Rohe stavebníkům ve svém atelieru v Berlíně (31. 12. 1928)

březen 1929

Alfred Löw-Beer daroval dceři Gretě Tugendhat darovací smlouvou ze dne 15. 3. 1929 parcelu v horní části pozemku za jejich rodinnou vilou na ulici Drobného 22 (tehdy ul. Sadová-Parkstrasse)

duben 1929

Greta Tugendhat podala žádost o stavební povolení (22. 4. 1929)

květen 1929

stavební úřad provedl komisionální řízení (18. 5. 1929)

červen 1929

zahájení stavebních prací brněnskou stavební firmou bratří Artura a Mořice Eislerových

srpen 1929

brněnská městská rada na své schůzi dne 6. 8. 1929 povolila stavbu

říjen 1929

na základě žádosti z 22. 4. 1929 a schválení městské rady z 6. 8. 1929 bylo 26. 10. 1929 vydáno stavební povolení

srpen 1930

stavba vily dokončena; vypracováno zaměření objektu americkým architektem Philipem Johnsonem (asi 30.–31. 8. 1930)

prosinec 1930

od 1. 12. 1930 uděleno povolení k užívání stavby; nastěhování rodiny do vily; v pozemkové knize jako majitelka domu zapsána Greta Tugendhat

únor 1931

návštěva Ludwiga Miese van der Rohe v brněnské vile manželů Tugendhatových

po roce 1933

aktivity paní Grety pro Ligu za lidská práva – finanční a praktická pomoc politickým uprchlíkům z Německa po nástupu Adolfa Hitlera k moci; ve vile Tugendhat se konal každoročně bridgiový turnaj pro 80–100 pozvaných hostů a výtěžek z této akce byl věnován Lize za lidská práva

květen 1938

rodina Tugendhat odjíždí do Sankt Gallen ve Švýcarsku a část vybavení a nábytku, který je dodnes v majetku rodiny, si odváží s sebou; ve vile zůstává šofér-správce

říjen 1939

objekt konfiskován německou tajnou státní policií (4. 10. 1939)

leden 1941

rodina Tugendhat odjíždí ze Švýcarska do Venezuely do Caracasu

leden 1942

vila se stala majetkem Německé říše (12. 1. 1942)

asi 1942–1945

byl dům pronajat Walteru Messerschmidtovi, řediteli Klöcknerwerke v Brně, který zde měl byt a kanceláře a který zde provedl první stavební úpravy; vilu opustil asi v únoru 1945

duben 1945

při osvořování Brna byla vila devastována jezdeckým oddílem

Malinovského armády, zničení velké části doposud dochovaného vnitřního vybavení a mobiliáře

červenec 1945

výměrem Ministerstva průmyslu zavedena národní správa (17. 7. 1945, správcem dr. Havlík); 25. 9. 1946 byla zavedena nová národní správa v čele s Janem A. Horáčkem a v roce 1949 jej vystřídal Vlastimil Krippel

září 1945

stavební skupině pro okamžitá opatření byly 15. 9. 1945 nahlášeny škody způsobené válečnými událostmi a jejich opravou byl pověřen stavitel Albín Hofírek

1945–1950

ve vile působí soukromá taneční škola profesorky brněnské konzervatoře Karly Hladké (1. 8. 1945–30. 6. 1950)

říjen 1950

objekt převeden do vlastnictví Československého státu a přidělen Státnímu ústavu léčebného tělocviku (31. 10. 1950)

1955

objekt byl přidělen brněnské Fakultní dětské nemocnici jako rehabilitační středisko pro děti s vadami páteře

prosinec 1958

správa nemovitosti byla převedena na Krajský ústav národního zdraví v Brně (29. 12. 1958)

prosinec 1963

vila Tugendhat se stala nemovitou kulturní památkou a v Seznamu nemovitých kulturních památek je zapsána pod rejstříkovým číslem 16079/7-98 (6. 12. 1963)

únor 1964

vypracován návrh na využití domu pro kulturní účely; na podzim 1964 Pozemní stavby Brno provedly rekonstrukci izolačního pláště na střeše domu

duben 1967

opravy dlažby na horní a zahradní terase

listopad 1967

první návštěva Greta Tugendhat v Brně po opuštění vily v roce 1938, uskutečněná na pozvání architekta Františka Kalivody; od listopadu 1967 do září 1969 intenzivní korespondence mezi Gretou Tugendhat a Františkem Kalivodou

květen – září 1968

pracovní setkání Františka Kalivody se Stephanem Waetzoldem (generální ředitel berlínských muzeí) a architektem Dirkem Lohanem (chicagské ateliery Ludwiga Miese van der Rohe) o možnosti kooperace se zahraničními experty při restituci domu

prosinec 1968 – leden 1969

výstava životního díla Ludwiga Miese van der Rohe v brněnském Domě umění (20. 12. 1968 – 26. 1. 1969) připravená ve dvou shodných kolekcích v Chicagu a v Západním Berlíně a v Brně uspořádaná Krajským střediskem státní památkové péče a ochrany přírody v Brně (KSSPPOP)

leden 1969

v rámci Miesovy výstavy v brněnském Domě umění proběhla 17. ledna 1969 v Národopisném ústavu Moravského zemského muzea v Brně jednodenní mezinárodní pracovní konference k otázce domu Tugendhat za účasti Greta Tugendhat; tentýž den proběhl veřejný přednáškový večer v Domě umění, na kterém vystoupila Greta Tugendhat s česky předneseným projevem o okolnostech a průběhu stavby vily

únor – duben 1969

provedeno podrobné zaměření stavby (zeměměřičské družstvo GEODETA Praha)

březen – duben 1969

jednání s architektkou Markétou Roderovou-Müllerovou o obnově a revitalizaci zahrady

únor 1970

slavnostní vzpomínkový večer v Domě umění na tvůrce vily Tugendhat architektka Ludwiga Miese van der Rohe, uspořádaný KSSPPOP v Brně (26. 2. 1970)

březen 1970

ve sněmovním sále Nové radnice v Brně se konala „Celostátní vědecká konference o ochraně památek moderní architektury“, kterou pořádalo KSSPPOP v Brně; o vile Tugendhat zde referoval František Kalivoda (23.–24. 3. 1970)

duben 1970

v Národopisném ústavu Moravského zemského muzea v Brně proběhlo zasedání Sboru pro obnovu vily mj. za účasti Greta a Daniely Tugendhat (24. 4. 1970)

říjen – listopad 1970

zahájeny práce na obnově zahrady Školním statkem zahradnické školy v Brně-Bohunicích; byly odstraněny nežádoucí porosty a rekultivovány travnaté plochy v zahradě vily dle doporučení Markéty Roderové-Müllerové

březen 1976

KSSPPOP v Brně vypracovalo projekt na rekonstrukci domu (vedoucí projektant akad. arch. Jindřich Czernay)

1979

dceři Ludwiga Miese van der Rohe Georgii bylo zabráněno Jiho-moravským krajským národním výborem i přes souhlasné stanovisko památkového střediska ve vile filmovat

leden 1980

vila byla převedena do majetku města Brna a do správy odboru vnitřních věcí Národního výboru města Brna (1. 1. 1980)

září 1980

k 30. 9. 1980 objekt opustil léčebný tělocvik (Krajský ústav národního zdraví)

říjen 1980

vichřicí byla zničena velká smuteční vrba v zahradě a 20. 10. 1980 byla pořízena aktuální fotodokumentace stavu objektu (Archiv města Brna)

1981 – 1982

projekt obnovy a rekonstrukce zpracovaný ve Státním ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Brně (SÚRPMP Brno) v ateliéru Kamila Fuchse (autorský kolektiv: Ing. arch. Kamil Fuchs, Ing. arch. Jarmila Kutějová, Ing. Josef Janeček; spolupráce na interiérech Ing. arch. Adéla Jeřábková)

1981 – 1985

obnova a rekonstrukce vily Tugendhat podle projektu SÚRPMP Brno; investor: odbor vnitřních věcí Národního výboru města Brna; realizace: Stavební podnik města Brna (subdodávky: Prefa Zlín, Fatra Napajedla, Ústředí uměleckých řemesel, Výrobní družstvo Kovo, Dyha Brno, Kodreta Myjava, Slovenský průmysl kamene aj.)

srpen 1985

kolaudace obnovy a rekonstrukce vily (27. 8. 1985); v letech 1985–1993 pak vila Tugendhat sloužila jako reprezentační a ubytovací zařízení městské samosprávy

únor – březen 1986

v brněnském Domě umění se konala výstava „Ludwig Mies van der Rohe: vila Tugendhat v Brně“ (27. 2.–8. 3. 1986)

září 1987

uděleno zvláštní ocenění Ing. arch. Kamila Fuchsovi a jeho projektovnímu týmu za projekt a realizaci rekonstrukce vily Tugendhat na Světovém bienále architektury v bulharské Sofii (21. 9. 1987)

srpen 1990

kolaudace zahrady vily Tugendhat

srpen 1992

ve vile Tugendhat probíhala jednání mezi tehdejšími premiéry České republiky Václavem Klausem a Slovenské republiky Vladimírem Mečiarem o rozdělení Československa

1993

vydáno usnesení Rady města Brna o kulturním využití objektu

červenec 1994

vila Tugendhat převedena do správy Muzea města Brna (MuMB), které její hlavní obytný prostor postupně vybavilo replikami původního nábytku a zpřístupnilo ji veřejnosti jako instalovanou památku moderní architektury (1. 7. 1994)

srpen 1995

vila Tugendhat byla prohlášena Národní kulturní památkou (16. 8. 1995)

prosinec 1999 – únor 2000

v brněnském Domě umění se konala výstava „Mies van der Rohe (stavby a interiéry – Stuttgart, Barcelona, Brno)“, uspořádaná k 30. výročí úmrtí jednoho z nejvýznamnějších architektů 20. století (17. 12. 1999 – 13. 2. 2000); soubor plánů, fotografií, modelů a originálního nábytku připravilo VITRA DESIGN MU-

SEUM (Weil am Rhein), kurátorem výstavy byl Pavel Liška; v rámci výstavy proběhlo v únoru 2000 v brněnském Domě umění Mezinárodní sympozium „Vila Tugendhat – význam, rekonstrukce, budoucnost“ (11.–13. 2. 2000)

prosinec 2001

vila Tugendhat byla zapsána na Seznam světového kulturního dědictví UNESCO (14. 12. 2001)

listopad 2004 – leden 2005

v Národním technickém muzeu v Praze se konala mezinárodní konference a výstava o vile Tugendhat s názvem „Bílé domy nemusejí být vždycky bílé“ (konference 11. 11. 2004; výstava 12. 11. 2004 až 9. 1. 2005)

duben 2006

na brněnském výstavišti se konalo mezinárodní sympozium MATERIALITY, které bylo zaměřeno na průzkumy a péči o zachování povrchových ploch staveb klasické moderny; vile Tugendhat byl věnován blok samostatných přednášek (27. 4.–29. 4. 2006)

květen – srpen 2006

v brněnském Domě umění se konala výstava „TUGENDHATUGENDHATUGENDHAT“, kterou uspořádal Dům umění města Brna, Nadační fond vila Tugendhat a Muzeum města Brna (17. 5.–6. 8. 2006); byly zde prezentovány výsledky stavebněhistorického průzkumu, restaurátorských průzkumů, projekt připravované obnovy, rodinné fotografie Fritze Tugendhata a fotografie Davida Židlického; kurátorkou výstavy s malým cyklem přednášek byla Jitka Vitásková

VÝBĚR Z LITERATURY (ŘAZENO CHRONOLOGICKY)

- Riezler Walter, Das Haus Tugendhat in Brünn, Die Form, 6. Jahrg., Heft 9, September 1931, s. 321–332
- Bier Justus, Kann man im Haus Tugendhat wohnen?, Die Form, 6. Jahrg., Heft 10, Oktober 1931, s. 392–393
- Riezler Walter, Kommentar zum Artikel von Justus Bier, Die Form, 6. Jahrg., Heft 10, Oktober 1931, s. 393–394
- Ginsburger Roger-Riezler Walter, Zweckhaftigkeit und geistige Haltung, Die Form, 6. Jahrg., Heft 11, November 1931, s. 431–437
- Tugendhat Grete u. Fritz, Die Bewohner des Hauses Tugendhat äussern sich, Die Form, 6. Jahrg., Heft 11, November 1931, s. 437–438
- Hilberseimer Ludwig, Nachwort zur Diskussion um das Haus Tugendhat, Die Form, 6. Jahrg., Heft 11, November 1931, s. 438–439
- Hilberseimer Ludwig, Grosses Einfamilienhaus in Brünn von Ludwig Mies van der Rohe–Berlin, Der Baumeister, 29. Jahrg., Heft 11, November 1931, s. 423–431
- Stavba architekta Mies van der Rohe v Brně, anonymní text v časopise Žijeme 1931 (Praha 1931–32), s. 275
- Eisler Max, Mies van der Rohe. Eine Villa in Brünn, Die Bau und Werkkunst, 8. Jahrg., Heft 2, Februar 1932, s. 25–30
- Bisome Wilhelm, Villa arch. Mies van der Rohe, Měsíc I, červen 1932, s. 2–7
- Krejcar Jaromír, Hygiene bytu, Žijeme 1932 (Praha 1932–33), s. 132–134
- Prokop Miloslav, Několik poznámek k článku arch. Krejcar v 5. čísle, Žijeme 1932 (Praha 1932–33), s. 250–251
- Yorke Francis Reginald Stevens, The Modern House, London 1934
- Yorke Francis Reginald Stevens, The Modern Flat, London 1937
- Johnson Philip C., Mies van der Rohe, New York 1947 a 1978
- Schoberth Louis, Zum Hause Tugendhat: Wirkung gegen die Zeit. Unzersörbare Meisterschaft bestätigt durch einen Raum, Baukunst und Werkform III, 1949, s. 16–21
- Hilberseimer Ludwig, Mies van der Rohe, Chicago 1956
- Pechar Josef, Architektura dvacátého století a památková péče, Architektura ČSSR, roč. XXIII, 1964, s. 187–192
- Co s vilou Tugendhat?, anketa časopisu Index, Index 2/1969, s. 66–72
- Kalivoda František, Otázka brněnské vily Tugendhat je vyřešena, Architektura ČSSR, roč. 28, č. 4, 1969, s. 235–241
- Kalivoda František, Haus Tugendhat: gestern-heute-morgen, Bauwelt, Jhrg. LX, Nr. 36, September 1969, s. 1248–1249
- Posener Julius, Eine Reise nach Brünn, Bauwelt, Jhrg. LX, Nr. 36, September 1969, s. 1244–1245
- Samek Bohumil, Na okraj výstavy díla Ludwiga Miese van der Rohe v Brně, Index 2/1969, s. 65–66
- Tugendhat Grete, Zum Bau des Hauses Tugendhat (leicht gekürzte Fassung des Brünner Vortrags vom Januar 1969), Bauwelt, Jhrg. LX, Nr. 36, September 1969, s. 1246–1247
- Kudělka Zdeněk, Vila Tugendhat Brno. Brno: KSSPPOP 1971
- Kalivoda František, Vila Tugendhat v Brně – příklad restituace díla moderní architektury, in: Ochrana památek moderní architektury. Sborník referátů přednesených na celostátní vědecké konferenci v Brně, březen 1970, Brno: KSSPPOP 1972, s. 47–49
- Frieg Wolfgang, Ludwig Mies van der Rohe. Das Europäische Werk (1907–1937), Dissertation, Universität in Bonn, Bonn 1976, zvl. s. 308–332
- Tegethoff Wolf, Mies van der Rohe. Die Villen und Landhausprojekte, Essen 1981
- Norberg-Schulz Christian, Casa Tugendhat House, Roma 1984
- Menšík Karel-Vodička Jaroslav, Vila Tugendhat Brno, Brno 1986
- Sapák Jan, Ludwig Mies van der Rohe. Villa Tugendhat, Brno, Domus 628, 12/1986, s. 25–37
- Schulze Franz, Mies van der Rohe. Leben und Werk, Berlin (West) 1986
- Sedlák Jan, K rekonstrukci vily Tugendhat v Brně, Památky a příroda, roč. 12, 1987, s. 261–270
- Sapák Jan, Vila Tugendhat, Umění, roč. 35, 1987, s. 167–178
- Sapák Jan, Das Alltagsleben in der Villa Tugendhat, Werk, Bauen und Wohnen 12, 1988, s. 15–23
- Sapák Jan, Das Haus Tugendhat in Brünn, Bauforum XXII, 1989, s. 13–25
- Schulze Franz (Hrsg.), Mies van der Rohe. Critical Essays, New York 1989
- Schink Arnold, Mies van der Rohe. Beiträge zur ästhetischen Entwicklung der Wohnarchitektur, Stuttgart: Krämer 1990, zvl. s. 277–280
- Chronek Iloš, Vila Tugendhat, Hlasy Brna, č. 5, 1990, s. 6–8
- Pommer Richard–Christian F. Otto, Weissenhof 1927 and the Modern Movement in Architecture, Chicago 1991
- Blaser Werner, Mies van der Rohe. The Art of Structure – Die Kunst der Struktur, Basel, Boston, Berlin: Birkhäuser 1993
- Horáková Tamara – Maurer Ewald (Hrsg.), Bufet-Tugendhat, Graz: Edition Camera Austria 1993
- Spaeth David, Mies van der Rohe. Der Architekt der technischen Perfektion, Stuttgart 1994
- Cohen Jean-Louis, Ludwig Mies van der Rohe, Basel, Berlin, Boston 1995
- Riedl Dušan, Tugendhatova vila v Brně od architekta Ludwiga Miese van der Rohe, Brno 1995
- Ambroz Miroslav, Vila Tugendhat. Obnovený interiér, Architekt 11, 1996, s. 40–41
- Lizon Peter, Vila Tugendhat. Světový mezník modernismu v Brně, Brno: Muzeum města Brna a Nadace vila Tugendhat 1996
- Dvořák Jan, Renaissance vily Tugendhat, 53. Bulletin Moravské galerie v Brně, 1997, s. 129–133
- Hammer-Tugendhat Daniela–Tegethoff Wolf (Hrsg.), Ludwig Mies van der Rohe. Das Haus Tugendhat. Wien–New York: Springer 1998
- Tegethoff Wolf, Im Brennpunkt der Moderne. Mies van der Rohe und das Haus Tugendhat in Brünn, München 1998
- Vegešack Alexander von–Kries Matthias (Hrsg.), Mies van der Rohe. Möbel und Bauten in Stuttgart, Barcelona, Brno, Weil am Rhein: Vitra Design Museum 1998
- Carter Peter, Mies van der Rohe at Work, London–New York 1999 a 2001
- Stiller Adolph (Hrsg.), Das Haus Tugendhat. Mies van der Rohe Brünn 1930. Salzburg 1999
- Amberger Eva-Maria, Sergius Ruegenberg, Architekt zwischen Mies van der Rohe und Hans Scharoun, Berlin 2000
- Liška Pavel–Vitásková Jitka (red.), Vila Tugendhat – význam, rekonstrukce, budoucnost, Sborník k mezinárodnímu sympoziu v Domě umění města Brna, Brno: Dům umění města Brna ve spolupráci s Nadací Vila Tugendhat 2000
- Mies van der Rohe Ludwig, Stavění, Praha 2000
- Kudělka Zdeněk–Kudělková Lenka, Nové poznatky o vile Tugendhat, 57. Bulletin Moravské galerie v Brně, 2001, s. 92–98
- Kudělka Zdeněk–Teplý Libor, Vila Tugendhat, Brno: Fotep 2001
- Lambert Phyllis (ed.), Mies van der Rohe in America, Montréal–New York 2001
- Quetglas Josép, Der gläserne Schrecken. Mies van der Rohes Pavillon in Barcelona, Basel, Berlin, Boston 2001
- Rezek Petr, Duch se nikdy nenudí. Ke smyslu vily Tugendhat, Architekt 3, 2001, s. 75
- Schätzke Andreas, Auf den Spuren von Mies van der Rohe. Wegweiser zu den Bauten in Berlin und Potsdam, Berlin 2001
- Barta Ilsebil–Faber Moníka, Wohnen in Mies van der Rohes Villa Tugendhat. Fotografiert von Fritz Tugendhat 1930–1938. Wien 2002
- Riley Terence–Bergdoll Barry (Hrsg.), Mies in Berlin. Ludwig Mies van der Rohe. Die Berliner Jahre 1907–1938. München–Berlin–London–New York: Prestel 2002
- Ksandr Karel, Znovuobjevená Tugendhatova vila, Architekt 1, 2003, s. 3–5

Cramer Johannes– Sack Dorothee (Hrsg.), Mies van der Rohe. Frühe Bauten. Probleme der Erhaltung – Probleme der Bewertung, Petersberg 2004

Černoušková Dagmar, Bílé domy nemusely být vždycky bílé. Výstava a mezinárodní konference o vile Tugendhat, ERA 21, roč. 5, č. 1, 2005, s. 50–51

Kleinman Kent–Duzer Leslie Van der, Mies van der Rohe. The Krefeld Villas, New York: Princeton Architectural Press, 2005

Lange Christiane, Ludwig Mies van der Rohe und Lilly Reich. Möbel und Räume, Bonn: Hatje Cantz Verlag 2006

Sedlák Jan (ed.), Slavné brněnské vily, Praha: Foibos 2006, s. 82–87

Černá Iveta–Dill Alex–Kramm Rüdiger, Vila Tugendhat Brno, Tübingen: Universität Karlsruhe und Wasmuth-Verlag 2007

Černoušková Dagmar– Chatrný Jindřich, Architekt František Kalivoda a „kauza“ vila Tugendhat (několik poznámek), Prostor Zlín, roč. XIV, č. 4, 2007, s. 36–43

Sedlák Jan (ed.), Slavné vily Jihomoravského kraje, Praha: Foibos 2007, s. 88–93

Zimmermannová Claire, Mies van der Rohe, Praha: Slovart–Taschen 2007

Jeřábek Miroslav, Za silnou střední Evropu. Středoevropské hnutí mezi Budapeští, Vídní a Brnem v letech 1925–1939, Praha: Dokořán 2008

NEUE ERKENNTNISSE ZUR BAUGESCHICHTE DER VILLA TUGENDHAT UND ZU IHRER INSTANDSETZUNG UND SANIERUNG IN DEN JAHREN 1981-1985

2001 wurde eine baugeschichtliche Untersuchung für die Brüner Villa von Grete und Fritz Tugendhat ausgearbeitet. Im Hinblick auf die außerordentliche Bedeutung des Gebäudes, die Ludwig Mies van der Rohes europäisches Hauptwerk aus den Jahren 1928-1930 darstellt, wurden für diese Untersuchung über den Standard hinausgehende Maßstäbe angelegt. Von den Experten, die vor einigen Jahren die baugeschichtliche Untersuchung der Prager Villa Dr. Müller von Adolf Loos ausgearbeitet hatten, wurde ein multiprofessionelles Team unter der Leitung von Karel Ksandr gebildet. Man studierte alle verfügbare, den Bau seit seiner Entstehung betreffende Fachliteratur und führte eine gründliche Archivforschung durch, deren Aufgabe es war, alle bislang in der Literatur angeführten Fakten und Daten zu überprüfen, bzw. zu korrigieren oder ergänzen. Es wurden fast alle in der Tschechischen Republik zur Verfügung stehenden Pläne (ca. 300 Pläne aus dem Museum der Stadt Brunn und anderen Archiven) und in Form von informativen Kopien auch die Pläne aus dem Mies-Archiv und dem Museum of Modern Art in New York zusammengetragen. Man stellte Fotosammlungen aus der Zwischenkriegs- und Nachkriegszeit zusammen, besonders vom Ende der sechziger Jahre. Ferner Fotografien aus dem J. 1980, als sich die Villa schon in einem kritischen, auffälligen Zustand befand, und Fotos aus dem J. 1985 – nach den Instandsetzungsarbeiten (Archiv der Stadt Brunn). Naturwissenschaftliche Untersuchungen (Stratigraphie der wichtigen Oberflächen – Verputze, Anstriche u. ä.) sowie Ideen für eine restauratorische Instandsetzung des Gebäudes bildeten einen Teil der Vorbereitungsarbeiten. Man erstellte ferner eine Liste des Einrichtungsmobiliars der Innenräume und eine Analyse des Gartens samt dem Pflanzenbestand. In die baugeschichtliche Untersuchung fanden auch Zeugnisse von noch lebenden Personen Eingang, die in der Vergangenheit mit dem Objekt Kontakt hatten.

Schon im Rahmen der baugeschichtlichen Untersuchung und auch im Anschluss daran analysierte man gründlich die Instandsetzung und Sanierung der Villa in den Jahren 1981-1985, die bis heute oft sehr negativ dargestellt wurde und wird. Einige geäußerte und veröffentlichte Ansichten waren entweder unkomplett oder entstellt, manche sogar unwahr. Keiner der Kritiker aber analysierte konsequent und objektiv die ganze damalige, aus einer Menge Aspekte (von denen nur wenige bekannt sind) sich zusammensetzende Situation. Die Instandsetzung des Baus in den achtziger Jahren wurde erstmals von Karel Ksandr 2004 öffentlich positiv beurteilt, dessen Ansicht auch von Ivo Hammer unterstützt wurde, der 2003-2005 restauratorische Untersuchungen leitete und durchführte, auf deren Grundlage er u. a. konstatierte, dass die Brüner Villa Tugendhat heute als der authentischste Bau von Mies in Euro-

pa bezeichnet werden kann. Beide kamen auf Grundlage des Studiums des Projektes aus den Jahren 1981-1982 und der vor Ort durchgeführten gründlichen Untersuchung übereinstimmend zu dem Schluss, dass das Instandsetzungs- und Sanierungsprojekt der Villa unter den Verhältnissen der achtziger Jahre in Bezug auf seine Entstehungszeit äußerst professionell waren. Sie erwähnten diese Tatsache auch auf der internationalen Konferenz MATERIALITY in Brno 2006, wo auch Josef Janeček einen Beitrag zu diesem Thema vorgetragen hat. Die eigentliche Realisierung erfolgte dann im Rahmen der damaligen finanziellen, technischen, materialmäßigen und technologischen Möglichkeiten, und zwar fast ausschließlich aus Quellen heimischer Herkunft. Man muss dabei betonen, dass die Villa nicht um ihrer selbst wegen instandgesetzt und saniert wurde – als ein Denkmal moderner Architektur mit zeitgenössischer Ausstattung. Als sehr einschränkend wirkte in mehreren Richtungen besonders in der damaligen gesellschaftspolitischen Situation der Auftraggeber – die Abteilung für innere Angelegenheiten des Nationalausschusses der Stadt Brno (des städtischen Verwaltungsorgans). Für diesen Auftraggeber waren die hohen professionellen Ansprüche an die bauliche Instandsetzung und die beispielsweise daraus resultierende Kooperation mit ausländischen Partnern völlig irrelevant und darüber hinaus waren die Verhältnisse in der sozialistischen Tschechoslowakei solchen Aktivitäten gegenüber nicht wohlwollend. Zieht man bloß diese Tatsachen und auch den ungünstigen Zustand in Betracht, in dem sich das Gebäude damals befand, müssen wir eindeutig festhalten, dass die Instandsetzung und Rekonstruktion in den achtziger Jahren die Villa Tugendhat gerettet hatte.

Seit 1994 wird die Villa Tugendhat vom Museum der Stadt Brunn operativ verwaltet und 2005 entstand dort ein Studien- und Dokumentationszentrum. Im Rahmen seiner Forschungsaktivitäten ist es gelungen, manche wertvolle Quellen zu erwerben. Eine der wesentlichsten von ihnen ist eine DVD-Aufnahme mit Aussagen von Dipl.-Ing. Josef Janeček über die Projektumstände und die Durchführung der Instandsetzungs- und Sanierungsarbeiten in den achtziger Jahren, die im Februar 2006 direkt in der Villa aufgenommen worden ist. Ferner dann etwa seltene Fotos aus dem J. 1959 von dem Brüner Fotografen Miloš Budík oder Farbfotos aus dem Jahr 1969 von dem deutschen Architekten Peter Zerweck. Die Autoren des Beitrags fassen die wesentlichsten Momente der Baugeschichte der Villa Tugendhat zusammen, die die baugeschichtliche Untersuchung von 2001 ergab und die in der darauf folgenden Zeit um neue Erkenntnisse des Studien- und Dokumentationszentrums ergänzt wurden. Ein eigenes Thema ist die Instandsetzung in den achtziger Jahren und die am häufigsten diskutierten Fragen, die Ge-

genstand der Kritik waren und sind. Im Bildanhang findet man die bislang nicht veröffentlichte Planungs- und Fotodokumentation.

Hinsichtlich der Baugeschichte der Villa zählt der Fund der Pläne aller Hausgeschosse mit den Wasserleitungen und den eingezeichneten Einrichtungsgegenständen vom September 1929 im Archiv der Brüner Wasserwerke und Kanalisationen, A. G. (Ausführung: Installationsfirmen J. L. Bacon Brünn und Ing. Ferdinand Dirmoser Brünn) und eine Kopie der Baugenehmigung des Bauamtes der Landeshauptstadt Brünn vom 26. Oktober 1929 mit insgesamt 36 Bedingungen zum Wertvollsten. Alfred Löw-Beer schenkte seiner Tochter Grete am 15. März 1929 im oberen Teil des Grundstücks eine Parzelle (entlang der Straße Černopolní [damals Schwarzfeldgasse]) oberhalb seiner Familienvilla an der Drobného-Str. (der damaligen Sadová-Str. [Parkstr.]) Nr. 22. Grete Tugendhat reichte am 22. April 1929 das Bauerlaubnisgesuch ein. Auf Grund des kommissionellen Bauamtverfahrens vom 18. Mai und des Beschlusses des Brüner Stadtrates vom 6. August wurde am 26. Oktober 1929 die Bauerlaubnis erteilt. Ab dem 1. Dezember 1930 wurde die Erlaubnis zur Nutznießung des Baus erteilt (im Grundbuch war Grete Tugendhat als Besitzerin eingetragen). Schon ab dem 9. Dezember 1930 war die damalige Gouvernante der Kinder Hedvika Jurečková (Hedwig Juretschka) unter der Adresse der Villa angemeldet. Zwischen dem 20. Dezember 1929 und dem 7. Februar 1931 ist der Aufenthalt des Architekten Hermann John Hagemann (1902–?) in Brünn belegt, der am Ausstellungspavillon in Barcelona als Bauleiter wirkte und Friedrich Hirz an der Villa Tugendhat ablöste. Neben Mies beteiligten sich der Architekt Sergius Ruegenberg (1903–1996), der u. a. Urheber von einigen architektonischen Skizzen ist, und die Designerin Lilly Reich (1885–1947) an den Plänen der Villa, die u. a. für die Auswahl der Textilien verantwortlich war. Am Entwurf des Gartens, wo außer einer hochgewachsenen Trauerweide (im Oktober 1980 von einem Sturm zerstört) auch das dem Charakter des naheliegenden Parks Lužánky (Augarten) entsprechende Wegenetz aus dem 19. Jahrhundert erhalten war, beteiligte sich die Brüner Gartenarchitektin Margarethe Roder-Müller (1898–1981). Sie hat mit der Brüner Baufirma von Arthur und Moritz Eisler zusammengearbeitet, die den Bau der Villa Tugendhat ausführende, und bekam wohl auf diese Weise zu Mies Kontakt. Sie absolvierte die Höhere Gartenbauschule in Lednice (Eisgrub), arbeitete in dortiger Schlossgärtnerei, studierte extern an der hochgeschätzten Gartenbauhochschule in Berlin-Dahlem und wirkte danach in der Gärtnerei Gebr. Schütz in Olomučany (Ollomutschan) bei Blansko.

Bemerkenswert sind die Zeugnisse des deutschen Architekten Louis Schobert, der sich im Herbst 1940 als Soldat in der Villa frei bewegte, nachdem er sich mit dem Hausmeister Gustav Lössl (1904–?) angefreundet hatte, der noch für die Familie Tugendhat gearbeitet hatte und in der Villa bis Anfang September 1941 nachweislich wohnte. Im Mährischen Landesarchiv sowie im veröffentlichten Text Schoberts ist die Situation und der Zustand des Hauses im Herbst 1940 belegt: *„Als jüdisches Eigentum von der SS in ‚Verwaltung‘ genommen, war der Bau in grosser Gefahr. Drei Möglichkeiten standen zur Wahl: Abbruch, Umbau zu einem Café und Umbau zu einem Kindersanatorium. Abbruch war das Wahrscheinlichere. Inzwischen hatte man bereits das bewegliche Inventar bis auf wenige Stücke und ebenso die halbrunde Wand aus Makassar-Ebenholz preiswert abgestossen. Die grosse Onyxwand sollte demnächst an einen Friedhofssteinmetzen verhökert werden und die herrlich gearbeiteten Einbauschränke waren ebenfalls versprochen. Um ein Haar wäre es mir gelungen, dem SS-Verwalter Lehbruck's Mädchen-Torso in Steinguss (1913/14), der immer neben der Onyxwand gestanden hatte, abzuhandeln und ‚det jipsmodell‘ nach Deutschland zu retten.“* In den Jahren 1942–1945 wurde das Haus an Walter Messerschmidt vermietet, der dort wohnte und sein Büro hatte. Dieser führte erste rasante bauliche Veränderungen in dem Haus aus (Vermauerung der verglasten Wand in der Fassade, Vermauerung des Durchgangs auf der oberen Terrasse, Einbau nachträglicher Trennwände u. ä.). Überbewertet wurde der Luftangriff zu Kriegsende, bei dem bis zu drei Bomben in den Garten gefallen sein sollen. Die Bombeneinschläge wurden in den Brandbüchern genau lokalisiert (Archiv der Stadt Brünn), und die der Villa Tugendhat am nahegelegten Einschläge waren in den Straßen Lesnická (Forstgasse), Lužova (Häuserzeile) und Antonina Slavíka (Beischlägergasse, An Bergel), von wo wahrscheinlich die Druckwelle herkam, infolge deren die Fensterscheiben zersplitterten. Ein versenkbares Fenster (gegenüber der Onyxwand), das während des Angriffs eingelassen und vom Außenmantel des Gebäudes geschützt war, blieb erhalten. Bei der Befreiung Brünns

durch die Rote Armee im April 1945 wurde die Villa von der Kavallerie Marschall Malinovskis verwüstet. Laut Augenzeugen führten die Soldaten ihre Pferde über den Wintergarten in den Hauptwohnraum. Der Zustand des Gebäudes nach dem Kriegsende wird ausführlich im Protokoll über den Zustand des Hauses vom Herbst 1945 (Mähr. Landesarchiv) beschrieben, in dem von zerschlagenen Fenstern, Pferdekot- und Abfallhaufen im Hauptwohngeschoss und im Souterrain, von beschädigter Innenausstattung geschrieben wird. Die Schäden nach dem Krieg sanierte im Sommer 1945 der Brüner Baumeister Albin Hofírek – Verglasung der ausgeschlagenen Fensterscheiben in Gestalt kleinerer Rechtecke, neue rote Xylolith-Fußböden, Ausmalung der Innenräume u. ä. Von August 1945 bis Juni 1950 leitete Professorin Karla Hladká in der Villa eine private Tanzschule, seit 1950 diente das Haus als Rehabilitationszentrum für die Kinder mit Wirbelsäulenproblemen. 1964 wurde das Dach, 1967 die Pflasterung der oberen und der Gartenterrasse erneuert – der ursprüngliche italienische Travertin wurde durch Kalksteinplatten rötlicher Färbung ersetzt.

Sehr wertvoll sind die im Museum der Stadt Brünn aufbewahrten Materialien aus dem Nachlass des Brüner Architekten František Kalivoda. Kalivoda hat Ende der sechziger Jahre zu Grete Tugendhat Kontakt aufgenommen, die im November 1967 seit 1938 zum ersten Mal Brünn sowie ihr Haus besuchte. Im Rahmen der Ausstellung *Das Werk von Ludwig Mies van der Rohe im Brüner Dům umění* (Haus der Kunst, urspr. Künstlerhaus 20. 12. 1968–26. 1. 1969) hielt Grete Tugendhat am 17. Jänner 1969 in Brünn einen Vortrag (in tschechischer Sprache), in dem sie die Umstände und den Bauverlauf der Villa zusammenfasste, der hinsichtlich der Erkenntnisse über das Haus zu den wesentlichen Quellen zählt. Im Frühjahr 1969 wurde eine gründliche geodätische Bauvermessung durchgeführt (Nationalinstitut für Denkmalpflege – regionale Facharbeitsstelle Brünn), die für die Instandsetzung der Villa von Schlüsselbedeutung war, da in ihr Einrichtungsgegenstände, Radiatoren, Schalter usw. eingezeichnet wurden. Im April 1969 sprach Kalivoda mit Margarethe Roder-Müller über eine Wiederherstellung des Gartens, die Mies' Konzept der großen Rasenflächen mit vereinzelt Pflanzengruppen im Geiste der sog. betonten Leere hervorhob und bereit war, einen Bepflanzungsplan laut Mies' Konzeption (samt der Wintergartenausstattung) auszuarbeiten. Ebenso wurde auch mit den Mies-van-der-Rohe-Ateliers in Chicago eine Zusammenarbeit bei der Wiederherstellung der Villa vereinbart. Im August 1969 und im April 1970 fanden in Brünn unter Teilnahme von Grete und Daniela Tugendhat die Sitzungen des Vereins für die Restitution des denkmalgeschützten Objektes „Villa Tugendhat“ statt. In den frühen siebziger Jahren kamen jedoch alle Aktivitäten zum Erliegen. Die Hauptprotagonisten waren gestorben (Ludwig Mies van der Rohe 1969, Grete Tugendhat 1970, František Kalivoda 1971) und die sich einstellende politische Lage nach 1968 war ähnlichen Aktivitäten nicht zugeneigt. Georgia van der Rohe plante 1979 im Rahmen eines Dokumentarfilms über Leben und Werk ihres Vaters Dreharbeiten in der Villa Tugendhat durchzuführen, was ihr jedoch verweigert wurde.

Die kunsthistorischen Auslegungen und Interpretationen nicht nur bzgl. der Villa Tugendhat, sondern über das Werk von Mies allgemein, werden noch lange die Gemüter der Kunsthistoriker und Architekturtheoretiker erregen. Das Wesentliche seines Brüner Baus besteht zweifellos in der Anlage des Hauptwohnraums und seiner Verknüpfung mit der umliegenden Natur. Aus philosophischer Sicht wird im Zusammenhang mit der Villa Tugendhat auf die Bewegung der deutschen katholischen Moderne hingewiesen. Der amerikanische Kunsthistoriker Barry Bergdoll und in Tschechien Rostislav Švácha verweisen auf das Gedankengut des Philosophen Romano Guardini, einer der bedeutendsten Persönlichkeiten des deutschen christlichen Personalismus. Mies unterhielt zu Guardini Kontakt und seine Ideen berührten auch Frau Grete Tugendhat: *„Große Räume machen frei. Die Räumlichkeit hat in ihrem Rhythmus eine ganz besondere Ruhe inne, die kein geschlossener Raum darbieten kann“*. Die Eheleute Tugendhat kannten diese Betrachtungen wohl oder haben zumindest mit Mies über sie diskutiert. Guardini weist in seinen, gleichzeitig zum Entwurf der Villa entstehenden Texten darauf hin, dass der gut ausgebauten innerliche Raum *„die in die Tiefe führenden Stufen“* hat (Romano Guardini: *Das Gute, das Gewissen und die Sammlung*, 1928). Gerade dergestalt steigt man in den inneren Raum der Villa Tugendhat herab, dessen Intimität mittels der schlichten der Straße zugewandten Hauspartie geschützt ist. Die tschechischen und durch Fügung der Umstände auch Brüner Historiker verstehen den „frei-

en“ und „offenen“ Raum des Hauses als analog zur Baukunst des Mittelalters und des Barocks. Václav Richter verglich die Mies' Raumkonzeption mit Johann Santinis radikalbarockem Raum der Wallfahrtskirche auf dem Grünen Berg bei Žďár nad Sázavou (Saar). Zdeněk Kudělka, einer der Schüler von Richter, machte auf die gotisierenden Aspekte dieses Raums aufmerksam, die das Kreuzprofil der tragenden Stahlbündelsäulen und der Spiegelglanz der Oberfläche ihrer verchromten Ummantelung potenzieren. Solche Deutungen konvenieren auch mit der bemerkenswerten Periodisierung der Geschichte des „offenen“ architektonischen Raums von Richter, der laut ihm nur in der Gotik, im Radikalbarock und in der Skelettarchitektur des 20. Jahrhunderts erfüllt wurde. Philipp Johnson, ein Schüler von Mies, und nach ihm der schweizerische Architekturhistoriker Siegfried Giedion erklären den Innenraum der Brünner Villa als einen „fließenden“ Raum, dessen „Strom“ mittels der Geraden der Onyx- und der Kurve der Makassara-Ebenholzwand im Einklang mit dem regelmäßigen Rhythmus der tragenden Säulen und der sorgfältig aufgestellten Möbel nur leicht reguliert wird.

Die Brünner Villa Tugendhat wurde kaum ein Jahr nach Bauende erstmalig von Walter Riezler auf den Seiten der Berliner Zeitschrift *Die Form* präsentiert. In den zwei folgenden Heften erschienen die Polemik von Justus Bier zum Thema „lässt es sich in der Villa Tugendhat wohnen“, ferner ein Kommentar von Riezler zu Biers Überlegung und eine Reaktion der Bauauftraggeber selbst zu dieser Frage mit einem Schlusswort von Ludwig Hilberseimer. Die Eheleute Tugendhat lehnten die Ansicht ab, der monumentale bis pathetische Wohnraum ermögliche nur irgendein festtags- und ausstellungsartiges Wohnen und brachten umgekehrt ihre absolute Zufriedenheit mit seiner Variabilität zum Ausdruck. Eine ungezwungene häusliche Gemütlichkeit ist auch auf den Familienfotos Fritz Tugendhats, eines begeisterten Foto- und Kinoamateurs, zu sehen. Die heimischen Fachperiodika haben diesen, nicht nur unter den Verhältnissen der Tschechoslowakei, sondern im Rahmen Europas überhaupt, außerordentlichen Bau ostentativ übersehen oder auf gar herabwürdigende Art und Weise kommentiert. Der Architekt Jaromír Křečar sprach von der Villa wie von einem *Bibelot der modernen Architektur*. Die einzige positive Beurteilung des Baus in der heimischen Presse brachte die exklusive Gesellschaftszeitschrift *Mésic* (Der Monat), die die Villa als *eine der Spitzenleistungen der zeitgenössischen geistigen und technischen Reife* darstellte. Es kommt einem so vor, als ob die negative Haltung der tschechischen Fachkreise die nicht leichte Zukunft der Villa und ihrer Bewohner vorgezeichnet hätte.

Das Objekt wurde 1980 in den Besitz der Stadt übergeben, seine Verwaltung übernahm der Nationalausschuss der Stadt Brno (die Stadtverwaltung von Brünn; seit 1945 befand sich das Haus unter der sog. Nationalverwaltung, seit 1950 im staatlichen Besitz). Im September 1980 wurde die Villa geräumt und im November entschied man ihre Instandsetzung und Sanierung. Mit der Ausarbeitung des Projekts wurde das Staatliche Institut für Sanierung von Denkmalstädten und -objekten Brno beauftragt, dessen damaliger Direktor Arch. Ing. Josef Němec und der Direktor der Kreiszentralstelle für staatliche Denkmalpflege und Naturschutz in Brno Arch. Ing. Jiří Grabmüller sich als Freunde František Kalivodas schon in den siebziger Jahren für die Instandsetzung der Villa Tugendhat eingesetzt hatten. Das Planungsteam (Arch Ing. Jarmila Kutějová, Ing. Josef Janeček, Arch. Ing. Adéla Jeřábková), das das Projekt in Jahren 1981-1982 ausarbeitete, wirkte unter der Leitung von Arch. Ing. Kamil Fuchs (1930-1995), dem Sohn des bedeutenden Brünner Architekten Bohuslav Fuchs. Auftraggeber war die Abteilung für innere Angelegenheiten des Nationalausschusses der Stadt Brno, die Aufgabe war klar definiert: das Haus sollte nach der Instandsetzung der Stadt zu Repräsentationszwecken und zur Unterbringung von zeitweiligen Gästen dienen, wobei die Öffentlichkeit eindeutig ausgeschlossen wurde. Den Architekten Kamil Fuchs und Josef Němec ist es immerhin gelungen den Gedanken durchzusetzen, den überwiegenden Teil des Gebäudes in den ursprünglichen Zustand zu bringen (mit der Idee, die Villa in Zukunft auch für die breitere Öffentlichkeit zugänglich zu machen). Sie beharrten u. a. darauf, den Hauptwohnraum mit Kopien der Mies-Möbel auszustatten, und in diesem Geiste wurde auch das Projekt der Innenräume konzipiert. Der Auftraggeber ignorierte jedoch in der Schlussphase diese Idee und stattete die Innenräume mit der zeitgenössischen Produktion einer heimischen Firma aus, der slowakischen Firma Kodreta Myjava (1995 ersetzt durch Produkte italienischer Herkunft – von der Möbelfirma Alivar Milano).

Die Herangehensweise an die Bearbeitung des Projekts war also sehr

einfach. Dem Auftraggeber ging es nicht um die Wiederherstellung des ursprünglichen Zustands des Baus. Man führte keine baugeschichtliche Untersuchung, keine restauratorischen oder naturwissenschaftlichen Untersuchungen durch und im Laufe aller Bauarbeiten galt strenges Fotografierverbot. Die einzige Informationsquelle für das Planungsteam bildeten die ursprünglichen Pläne von Mies und Archivfotos (Stadtmuseum). Mit den ausschließlich auf damaligen heimischen Quellen basierenden finanziellen, technischen und Materialmöglichkeiten wäre eine solche Wiederherstellung kaum realisierbar gewesen. Das Planungsteam begriff bald, dass der Weg zur Erhaltung der ursprünglichen Konstruktionen und Elemente über Wiederherstellung führte, damit eine weitere Zerstörung verhindert wurde. Das Hauptziel des Projekts war es, einen soliden bautechnischen Zustand der Villa zu erreichen, um sie vor fortschreitender Zerstörung zu schützen. Ganz wesentlich war es, die Arbeit des Planungsteams und das eigentliche Ergebnis der Bauarbeiten zu trennen. Der Auftraggeber hatte nämlich das Gebäude schon im Voraus ohne Projektvorbereitung teilweise freigelegt, wobei mehrere Originalelemente verloren gingen (er lehnte auch die Bemühungen der Planer ab, ausgewählte Originalbauteile aufzubewahren) und danach legte er während der Bauarbeiten oft auch sehr streng wörtlich ein Veto gegen das Projekt ein und zwang Planer und Baufirma zu Ersatzlösungen. Ganz problemlos verlief auch nicht die Tätigkeit des Hauptauftragnehmers Stavební podnik města Brna (Baubetrieb der Stadt Brno).

Der Zustand des Objekts im Jahre 1981 entsprach seiner Nutzung und dem Betrieb im Laufe der vergangenen vier Jahrzehnte und einer Mindestinstandhaltung, die in den siebziger Jahren fast null war. Die subtilen Stahlkonstruktionen der verglasten Ausfüllungen im Hauptwohnraum und im Wintergarten sowie die Stahlrahmen der Fenster und Türen im Schlafräumgeschoss wiesen einen beträchtlichen Korrosionsgrad auf, der infolge großer Wärmebrücken und Kondensation entstanden war. Sie wurden lediglich gründlich gereinigt, generalüberholt und mit einem gängigen, erhältlichen Anstrich versehen. Die Möglichkeit, die großflächigen Glasscheiben im Ausland zu bestellen, wurde vom Auftraggeber abgelehnt und die Verglasung erfolgte also mit zwei, mit einem transparenten Silikonkitt in der Mitte abgedichteten Flachglasscheiben. Die einzige erhaltene Fensterscheibe gegenüber der Onyxwand wurde auf Befehl des Auftraggebers in der Schlussphase der Bauarbeiten zerschlagen, da sie mit ihrer Farbe und ohne die Fuge in der Mitte mit der übrigen Verglasung „nicht übereinstimmte“ (so lautete die im August 2006 abgegebene Erklärung von der Person, welche das Originalglas persönlich zerschlagen hatte). Das Haus hatte abgesehen von der Terrasse mit der Gartentreppe keine statischen Defekte (im Mauerwerk befanden sich nur an den Stellen Risse, an denen Wasser eindrang). Die Pflasterung der Gartenterrasse (schon 1967 neu gelegt) und die infolge statischer Störungen zerbrochenen Stufen wurden aus Zipser Travertin aus der Slowakei hergestellt (eine Weiterverwendung der erhaltenen Teile der Originalstufen wurden ebenso, wie ihre Lagerung vom Auftraggeber abgelehnt). Infolge schlechter Dilatation und Dehnbarkeit des Betonestrichs hatten die Xyolith-Fußböden Risse. Es war kein Problem, das ursprüngliche Linoleum der Firma DLW zu bekommen, aber auf Befehl des Auftraggebers wählte man einen PVC-Belag heimischer Herkunft, der zumindest im ursprünglichen Fugenschnitt verlegt wurde. Das Material für die abgerundete Makassara-Ebenholzwand beim Speiseraum wurde durch das kürzere Höhenmaß gewonnen (im Gegensatz zu den Plänen, die die ursprüngliche Dokumentation respektiert hatten) und diese Differenz wurde gegen den Willen des Planungsteams durch eine Anpassung mit einem höheren Sockel mit ungeeigneter Längsfurnierung gelöst. Die erhaltenen Sanitärgegenstände in den Badezimmern und den WCs, sowie die Radiatoren wurden größtenteils vor Beginn der Planungsarbeiten von einer eigenen Baukolonne des Auftraggebers demontiert, der kein Interesse zeigte, über ihre Erhaltung in situ oder ihre Lagerung zu diskutieren. Man erneuerte fast das ganze Abwassersystem. Die waagerechten Abwasserrohre blieben jedoch ursprünglich, denn es zeigte sich bei der Druckprüfung kein wesentlicher Fehler (damals war kein Kamerasystem verfügbar). In beiden Maschinenraum der versenkbaren Fenster blieben die ursprünglichen Tragekonstruktionen erhalten, die demontierten Antriebseinheiten wurden ergänzt. Die Lüftungstechnische Anlage wurde beibehalten und nahezu im ursprünglichen Zustand in Betrieb gesetzt, man ergänzte nur die zur Funktionsfähigkeit des Systems fehlenden Teile. Der ursprüngliche Koksesselraum wurde zu einer Fernwärme-Austauschstation umgewandelt. Die Erhaltung der zwei Koksessel der Marke Ströbl war für den Auftraggeber untragbar. Von der ursprünglichen Technologie blieb der

Aufzug für die Asche erhalten. Die obere Wohnterrasse wurde neu gepflastert (1967 hatte man die ursprünglichen Platten wohl nur versetzt), die Repliken der Pflasterplatten verfertigte man aus solchen Gesteinsfraktionen wie die ursprünglichen und sie wurden in genaue Formen gegossen. Die Verlegung entspricht dem ursprünglichen Verlegeplan, die Travertinsockel und die Geländerköpfe sind Original, ebenso die Konstruktion der abgerundeten Terrassenbank. Auf der Eingangsterrasse von der Černopolní-Str. wurden die eingesenkten Beton-Container für das Grün auf Ansuchen des Auftraggebers nicht erneuert. Die Einzäunung ist teilweise ursprünglich und wurde zum Teil ergänzt. Das Dach wurde völlig neu ausgeführt (Bitumenbedachung). Die beschädigten Teile des Außenputzes wurden in ihrer Originalstruktur ersetzt, die Fassaden versah man mit einem Silikatanstrich weißer Farbe. Der Innenputz wurde schonend ausgebessert und mit weißer Farbe versehen.

Die Instandsetzung und Sanierung der Villa Tugendhat erfolgte von April 1981 bis August 1985 (Projekt 1981-1982), am 27. August 1985 fand die Bauabnahme statt. Die Gesamtkosten betragen ca. 10 Mio. Kronen. Kamil Fuchs und sein Team erhielten im September 1987 für Planung und Durchführung der Sanierung der Villa Tugendhat das Ehrendiplom der Weltbiennale für Architektur in Sofia (Bulgarien).

AUTOREN:

PhDr. Dagmar Černoušková, Kunsthistorikerin (Museum der Stadt Brunn, Studien- und Dokumentationszentrum in der Villa Tugendhat)

Ing. Josef Janeček, Mitglied des Planungsteams und Hauptingenieur des Projekts (R-atelier Brno 1981-1982) der Instandsetzung und Sanierung der Villa Tugendhat (Realisierung 1981-1985)

Bc. Karel Ksandr, Koordinator und Leiter des Teams, der 2001 die baugeschichtliche Untersuchung der Villa Tugendhat ausarbeitete (Nationalmuseum Prag)

PhDr. Pavel Zahradník, Autor der Archivrecherchen in der Tschechischen Republik im Rahmen der baugeschichtlichen Untersuchung der Villa Tugendhat (Nationalinstitut für Denkmalpflege Prag)

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Brno (Brünn), Situation des Geländes zwischen den Straßen Drobneho (früher Sadová - Parkstraße) und Černopolní (früher V černých polích - Schwarzfeldgasse) mit dem Grundstück hinter der Villa Löw-Beer (Nr. 22) mit dem historischen Wegenetz auf einer Karte von Brünn aus dem J. 1914 (AMB - Archiv města Brna [Archiv der Stadt Brünn], Bestand U9, Karten- und Plänesammlung, Sign. H8).

Abb. 2: Grete Tugendhat, wahrscheinlich um 1930 (NPÚ-ÚOP [Nationalinstitut für Denkmalpflege, regionale Facharbeitsstelle] Brno, Inv.-Nr. 49079).

Abb. 3: Fritz Tugendhat, wahrscheinlich um 1930 (NPÚ-ÚOP Brno, Inv.-Nr. 49080).

Abb. 4: Ludwig Mies van der Rohe, Ende der sechziger Jahre (NPÚ-ÚOP Brno, Inv.-Nr. 29693-07).

Abb. 5: Brno, Villa Tugendhat: a - Lage, undatiert; b - Untergeschossgrundriss, September 1929; c - Erdgeschossgrundriss, September 1929; d - Grundriss vom Obergeschoss (Schlafraumgeschoss), September 1929 (Pläne aus dem Archiv der Brněnské vodárny a kanalizace [Brünner Wasserwerke und Kanalisationen], A. G.).

Abb. 6: Brno, Villa Tugendhat: a - Gartenfassade mit nachträglich durchgebrochenen Souterrainfestern und der ursprünglichen Trauerweide im Garten; b - Hauptwohnraum, Blick zum Wintergarten; c - Hauptwohnraum, Blick zum Gartenterrasseneingang, links ursprüngliches, versenkbares Fenster gegenüber der Onyxwand; d - Hauptwohnraum, Blick zum Wintergarten, links die Onyxwand; e - Hauptwohnraum, links die Onyxwand und ursprüngliches, versenkbares Fenster ihr gegenüber; f - Hauptwohnraum, rechts die Holzfüllung an Stelle der Milchglaswand, links nachträgliche Trennwand nahe des Speiseraums; g - Zimmer von Ernst und Herbert mit Durchsicht ins Zimmer von Hanna; h - Zimmer von Hanna mit Durchsicht zur Terrasse mit der Pergola (Fotos M. Budík, Brno, Februar-März 1959; Mu-

zeum města Brna [Museum der Stadt Brünn], SDC-VT).

Abb. 7: Brno, Villa Tugendhat. Bauänderungen im April 1967: a - Straßenfassade (Inv.-Nr. 40025); b - Gartenfassade (Inv.-Nr. 40845); c - obere Terrasse (Inv.-Nr. 40019); d - obere Terrasse (Inv.-Nr. 40022); e - Hauptwohnraum, Bücherschrank mit dem Wintergarteneingang (Inv.-Nr. 40009; alle Fotos M. Paulniák, NPÚ-ÚOP Brno).

Abb. 8: Brno, Villa Tugendhat: a - Straßenfassade; b - Gartenfassade mit versenkbarem Originalfenster gegenüber der Onyxwand; c - Gartenfassade mit Treppe; d - Gartenfassade mit Terrasse und Treppe; e - Hauptwohnraum, Blick zum Wintergarten; f - Hauptwohnraum, vom Wintergarten aus gesehen (Fotos Arch. P. Zerweck [Nürnberg], August 1969, Muzeum města Brna, SDC-VT).

Abb. 9: Brno, Ausstellung Das Lebenswerk von Ludwig Mies van der Rohe im Dům umění (Haus der Kunst) 20. 12. 1968-26. 1. 1969, Abteilungsabteilung, der Villa Tugendhat gewidmet (Foto Buček, NPÚ-ÚOP Brno, Inv.-Nr. 29611).

Abb. 10: Beiratskonferenz im Ethnografischen Institut des Mährischen Museums am 24. 4. 1970: a - von links Arch. Viktor Průša, Daniela Tugendhat, Grete Tugendhat, Arch. Fritz Sommer aus Wien (NPÚ-ÚOP Brno, Inv.-Nr. 31573); b - Arch. František Kalivoda (rechts) macht Grete Tugendhat mit dem Sohn des Ehepaars Klein bekannt, im Vordergrund sitzend die einstige Kinderpflegerin der Tugendhats, vielleicht Hedvika Jurečková (NPÚ-ÚOP Brno, Inv.-Nr. 31568); c - Grete Tugendhat in einer Debatte mit Doz. Felix Haas, im Hintergrund Klára Kleinová (NPÚ-ÚOP Brno, Inv.-Nr. 34579).

Abb. 11: Brno, Villa Tugendhat. Fotos aus dem 20. 10. 1980: a - Straßenfassade mit höhergezogenem Schornstein und dem vermauerten Wandabschnitt (ursprünglich Milchglaswand zur Beleuchtung der Eingangshalle); b - Straßenfassade mit dem zugemauerten Durchgang zur oberen Terrasse (ursprünglich mit Durchblick zum Spielberg); c - Teil der Fassade am Wintergarten mit Pergola auf der oberen Terrasse; d - Dach, links Teil des Oberlichtes des Badezimmers in der Elternsektion des Hauses und höhergezogener Schornstein; e - Teil vom Dach über dem Durchgang zur oberen Terrasse und über dem Personaltrakt mit Durchblick zur Černopolní-Str.; f - obere Partie der Gartentreppe mit zerbrochenen Stufen; g - Oberteil der Treppe beim Personaltrakt; h - Hauptwohnraum, Teil des Innenraums; i - Hauptwohnraum, Eingangspartie, Holzfüllung an Stelle der Milchglaswand; j - Hauptwohnraum, Eingang von der Treppe; rechts Ausmündungen der Warmluftheizung, Eingang in die Filmprojektionskammer und kleines Fenster für das Projektionsgerät (AMB, Bestand U5, Fotosammlung, Sign. XIX d 194).

Abb. 12: Brno, Villa Tugendhat. Fotos aus dem 20. 10. 1980: a - Küche, rechts Teil vom Fenster, links Tür zur Anrichte; b - Küche in der Hausverwalterwohnung im Obergeschoss des Personaltraktes; c - Teil des Bügelraums; d - Raum unter der Gartentreppe; e - Garten mit der ursprünglichen, bei einem Sturm im Oktober 1980 zerstörten Trauerweide (AMB, Bestand U5, Fotosammlung, Sign. XIX d 194).

Abb. 13: Brno, Villa Tugendhat. Fotos aus den Jahren 1985-1986: a - Straßenfassade; b - Gartenfassade; c, d, e, f - Hauptwohnraum, eingerichtet mit Möbeln der Fa. Kodreta Myjava; g - Küche; h - Anrichte; ch - Badezimmer in der Elternsektion (bei den Schlafräumen von Grete und Fritz T.) (AMB, Bestand U5, Fotosammlung, Sign. XIX d 202).

Abb. 14: Brno, Villa Tugendhat. Fotos aus den Jahren 1985-1986: a - Eingangshalle mit Treppe zum Hauptwohnraum; b - Zimmer von Hanna, eingerichtet mit zeitgenössischen Möbeln; c - Zimmer von Hanna, eingerichtet mit zeitgenössischen Möbeln; d - Zimmer der Erzieherin, eingerichtet mit zeitgenössischen Möbeln (AMB, Bestand U5, Fotosammlung, Sign. XIX d 202).

Abb. 15: Brno, Villa Tugendhat: a, b - Bauabnahme des Gartens (NPÚ-ÚOP Brno, a - Inv.-Nr. 100999, b - Inv.-Nr. 101007, Foto H. Winklerová, August 1990).

Abb. 16: Brno, Villa Tugendhat. Projekt der Innenräume (Arch. Ing. Adéla Jeřábková, SÚRPMO Brno, Juni 1983): a - Hauptwohnraum mit Sitzgruppe und Speiseecke; b - Hauptwohnraum mit Sitzgruppe, Arbeitsecke und Bibliothek (Archiv von Arch. Ing. J. Kutějová und Ing. J. Janeček).

Abb. 17: Brno, Villa Tugendhat. Technische Anlagen: a - Maschinenraum für die elektrische Betätigung der versenkbaren Fenster mit Ketten-Hebesystem; b - Lüftungsanlage, Schalttafel mit mobiler Bedienungskurbel zur Messung und Regulierung; c - Lüftungstechnikmischraum, Duschkammer mit Meersteinen; d - Filtrationsraum der Lüftungstechnik, Filter mit Holzwolefüllung (Baugeschichtliche Untersuchung, Fotos M. Micka, 2001; Muzeum města Brna, SDC-VT).

(Übersetzung J. Noll)